

ANADOLU'DA XIII. YÜZYIL TUĞLA MİNARELERİNİN KONUM, ŞEKİL MALZEME VE TEZYİNAT ÖZELLİKLERİ

Ömür BAKIRER

Bu yazıda dini yapıların dış görünüşlerinde önemli etkisi olan minarenin XIII. yüzyıl süresince Anadolu'da inşa edilen bir türü olan tuğla minareler üzerinde durularak bunların nasıl şekillendiği tanıtılmağa çalışılacaktır.

Türkler tarafından Anadolu'da kullanılmadan önce şekillenmiş ve bir gelişme geçirmiş olan minare, doğu ve batı İslâm ülkelerinde; yerli malzeme ve mimari uslûpları aksettiren bir çeşitlilikle inşa edilmiştir. Burada menşeproblemlerine¹ eğilmeyip sadece Anadolu minarelerinin şekillenmesinde rol oynayan etkenlere kısaca değineceğiz:

XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da inşa edilen minarelerde ayrı menşelerden gelişen iki ayrı tür hakim olmuştur². Bunlardan birincisi Güney Doğu Anadolu'da, özellikle Artukluların hüküm sürdükleri bölgelerde, başlangıçtan XVI. yüzyıla kadar kare kaide ve dikdörtgen prizma göv-

deli ve bütünüyle kesme taştan inşa edilenlerdir. Bu minarelerin şekil ve malzemesi Batı İslâm ülkeleri ve özellikle Suriye ve Arap geleneklerine bağlanı³. Anadolu'da gelişen ikinci minare tipi ise XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu ve Orta Anadolu'da inşa edilen ve birincilere nazaran daha çok sayıda örnekleri bulunan silindirik veya dilimli gövdeli tuğla minarelerdir. Bunların oluşumunda Orta Asya, Türkistan ve İran geleneklerinin etkileri olduğundan bahsedilir⁴.

Anadolu'daki bu ikinci minare türü tanıtılırken, özellikle XII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIII. yüzyıl örnekleri üzerinde durularak bunların konum, şekil, malzeme, teknik ve süsleme özellikleri ayrı başlıklar altında tasnif edilerek bu devre içinde ne gibi çeşitleme-

1. Minare kelimesinin anlamı, menşei, İslâm mimarisinde ilk nerede ve ne zaman kullanıldığı ve minare türlerinin gelişmesi konularında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu konuda bakılacak eserler :

E. Diez, 'Minare' maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt VIII, İstanbul, 1960, s. 323-329.

E. Diez, *A Survey of Persian Art*, ed. A. U. Pope, London 1938-39, (İkinci baskı 1968), s. 928 v.d.

M. van Berchem, 'Mimari' maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt VIII, İstanbul, 1960, s. 318.

C.E. Arseven, 'Minare', *Sanat Ansiklopedisi*, cilt III, s. 1409-1410.

S. Eyice, 'Minare' maddesi *İslam Ansiklopedisi*, cilt VIII, İstanbul, 1960, s. 329 v.d.

S. Çetintaş, 'Minarelerimiz' *Güzel Sanatlar Dergisi*, İstanbul, cilt. IV, s. 57-74.

2. S. Eyice, loc. cit.

3. E. Diez, 'Minare', op. cit., s. 324; Suriye'de bu kare gövdeli minarelerin İslamiyetten önce kullanılan mezar kuleleri, deniz fenerleri, işaret, çan ve gözetleme kulelerinden etkilendiğini ileri sürer.

S. Eyice, loc. cit.

4. Orta Asya ve doğu İslâm memleketlerinde saray ve kulelerde eskidenberi mevcut gözetleme ve işaret kulelerinin, yazılı direk ve işaret taşlarının; İslamiyet'in kabulünden sonra Gazne zafer kuleleri; XI ve XII. yüzyıllarda Türkistan'da yapılan minareler ve İran'da yapılan türbe ve minarelerin oluşumunda etkileri olduğu ve bunların daha sonra Türkler tarafından Anadolu'ya getirildiği ileri sürülür. Bak:

E. Diez, loc. cit.

E. Diez, *A Survey of Persian Art*, op. cit., s. 928-929.

E. Schroeder, *A Survey of Persian Art*, op. cit., s. 1027.

A. U. Pope, *Persian Architecture*, London, 1965, Pl. 82, 83, 84, 163, 165, 167, 168.

R. M. Riefstahl, *Cemübi Anadolu'da Türk Mimarisini*, (ter. C.T. Bertin), İstanbul, 1941, s. 35.

D. Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul, 1965, s. 57.

ler gösterdikleri ve tarihi bir gelişme izlemenin mümkün olup olmadığı inceleneyecektir. Araştırması yapılan minarelerin genellikle sadece kaide, pabuç ve gövdeleri orijinal olup, şerefe, petek ve külâhları muhtestir. Bu nedenle çalışma orijinal olan kısımlar üzerinde yoğunlaştırılmış, gövdenin üst kısımlarına yalnız esas durumlarını muhafaza eden örneklerde değinilmiştir .

A. KONUM

XII. yüzyılın ikinci yarısından XIII yüzyılın sonuna kadar inşa edilen tuğla minarelerin konumu ve ait oldukları yapılarla ilişkileri gösterdikleri çeşitlilik açısından dört grupta incelenebilir:

I. Yapıya çok yakın mesafede inşa edilmiş minareler :

Bu guruba giren minareler, ait oldukları yapıya bitişmeden, kendi kaideleri üzerinde yükselen bağımsız elemanlardır. Bu nedenle yapı ile minare arasındaki ilişki hemen hiç yok denecek kadar azdır. Birisi dikey aksı, diğeri yatay aksı kuvvetle belirten iki ayrı kütle olarak şekillenirler. Bu minarelerin binanın hangi yönünde bulduklarını sınırlayıcı kurallara bağlı değildir. Yapının kuzey veya güney kenarına veya herhangi bir köşesine yakın inşa edilmiş olabilirler.

Bilhassa XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen minarelerde görülen bu konum şekline en erken örnek Sivas Ulu Camisinin minaresidir⁵. XII. yüz-

yılın sonunda yapılan camiye muhtemelen XIII. yüzyıl başında ilâve edilen minare, güney doğu köşeye takriben 0.10-0.15 m. mesafededir. (Res. 7). Kayseri Ulu Camisi'nin yine XIII. yüzyıl başında ilâve edilen minaresi⁶ yapının batı duvarına yakın mesafede (Res. 9) 628 H/1230 M. tarihli Alanya, Akşebe Sultan mescidinin minaresi kuzey batı köşeden 3.00 m. uzaklıkta⁷ (Res. 17); Bayburt Ulu camisinde de yine kuzey batı köşede ve yapıdan 1.00 m. uzaklıkta inşa edilmiştir⁸. (Res. 15) Siirt Ulu Camisinin minaresi yapının kuzey cephesinin batı kenarında ve giriş portalinin yakınında yer alır⁹. (Res. 40, 41)

K. Erdmann, 'XIII. y.y. Anadolu Camilerinin özel durumu; *Millîterarası 1. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1962, s. 144 v.d.

D. Kuban, op. cit., s. 112; Caminin 1180'den önce ve Danişmendîler devrinde, minarenin ise XIII. y.y. başında inşa edildiğini kabul eder.

⁵ A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Tome I, Paris, 1931, s. 32 - 35, Fig. 16, plan; Batı duvarına yerleştirilen minarenin 1205 restorasyonu sırasında ilâve edilmiş olabileceğini belirtir. Plânda minare aslına uygun olmayarak yapıya bitişik gösterilmiştir. Halen yapı ile minare arasındaki ilişki doğu-batı istikâmetinde uzanan muhtes bir duvar vasıtasıyla.

D. Kuban, op. cit., s. 121; XII. yüzyılda yapıldığını kabul ettiği caminin batı duvarının daha sonra tadilat geçirdiğini ve minarenin buraya sonradan ilâve edildiğinin açık olduğunu belirtir.

7. I. H. Konyalı, *Alanya*, İstanbul, 1946, s. 288; kitabe metni.

S. Lloyd - D. S. Rice, *Alanya*, (tercüme: N. Sinemoğlu), Ankara 1964, s. 67, Kitabe No: 118; s. 35, Şek. 14 plan.

R.M. Riefstahl, *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi* (tercüme: C.T. Berklin), İstanbul, 1942, s. 78, Kitabe No. 14.

Kitabe metnini veren her üç yazarda, mescidin kapısı üzerindeki kitabede mescidin 628 H/1230 M yılında Alaaddin Keykubat devrinde fakir köle Akşebe tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Konyalı ve Lloyd-Rice bunun muhtemelen bir mezar kitabesi olduğunu bildirirler.

8. O. Turan, 'Bayburt' maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt. III, s. 365-366. Bayburt, 1230'da Alaaddin Keykubat tarafından Erzurum'la birlikte merkeze bağlandı. İç kale surları dışında inşa edilmiş olan Ulu Cami'nin bu tarihi takip eden inkişaf ve yayılma devrine ait olduğu söylenir.

Vakıflar Genel Müdürlüğünde Y. Mimar E. Madran'dan aldığımız bilgiye göre cami ile minare arasında orijinalde mevcut olan, ancak sonradan moloz taşlarla doldurulan 1.00 m. lik açıklık Mart 1969'da yapılan restorasyon sırasında moloz taşların temizlenmesi ile eski haline getirilmiştir.

9. A. S. Ülgen, 'Siirt Ulu Camii', *Vakıflar Dergisi*, V., Ankara, 1962, s. 152-153. Res. 1, 11; plan ve minare.

5. A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris, 1938, Tome, II., s. 145-146, Fig. 88, cami ve minare planı; Lev. 34, 1; Caminin XII. yüzyıl sonunda, minarenin ise XIII. yüzyıl başında yapıldığını kabul ederken çini süslemeleri Sivas, Kaykubas Darülsıfahındaki çini süslemeler arasındaki benzerliğin bu tarihi teyit ettiğini açıklar, Gabriel'in planında minare sakma uygun olmayarak yapıya bitişik gösterilmiştir.

S. Eyce, 'Minare', op. cit., s. 320.

K. Otto-Dorn, *Türkische Keramik*, Ankara, 1957, s. 20; Çini tezeynatının XII. yüzyıl sonuna işaret ettiğini belirtir.

Yapıdan ayrı inşa edilmiş minareler için en geç örnek olan, 671 H/1272 M. tarihli Kırşehir Cacabey medresesi minaresi ise güney batı köşeden 0.22 m. uzaklıkta yükselir¹⁰. (Res 55).

Kaidesindeki kitabeye nazaran 610 H/1213 M. yılında inşa edilen Akşehir Ulu Camisi minaresi¹¹ yapıdan 10 m. uzaktadır, ancak çevre duvarına bitişir.

XIII. yüzyılın ilk yarısından Aksaray Kızıl minare¹²; Eski Malatya'daki İsimsiz minare¹³; 628 H/1230 M. tarih-

li Konya Hatuniye mescidi minaresi¹⁴ ve Antalya Yivli Minare¹⁵ şimdiki durumlarıyla ait oldukları yapılara bitişmeyen minareler arasına girmekte ise de bunların yapıldıkları zaman da bu konumda mı olduklarına kesin karar vermek mümkün değildir. (Res 26, 19, 36) Hatuniye Mescidi, Aksaray Kızıl minare, Antalya Yivli minare ve Eski Malatya'daki Ak minarenin¹⁶ halen ait oldukları yapılar kendi devirlerinden geçtir. Bu nedenle de yapı ile minare arasındaki esas ilişki kaybolmuştur. Eski Malatya'daki İsimsiz minarenin civarında ise halen bir yapı kalıntısına rastlanmamaktadır. Ancak, bahsedilen minarelerin hiçbirisinin kaidelerinde herhangi bir duvara bitiştiklerini belirtecek izler bulunmaması, yapıdan ayrı inşa edildikleri görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu guruba koyabilece-

Camiyi tarihlenmek için kitabe ve vakfiye mevcut değildir. Yazar yapı karakterine dayanarak cami ve minareyi XII. y.y. ikinci yarısına tarihler. Ancak, minarenin kaidede ve gövdesinde bol miktarda sırt tuğla çini kullanılması; tuğla örgüsünün karakteri ve diğer minarenin yapıdan daha geç olduğu kanısını vermektedir. Bu şekilde çini ve sırt tuğlamanın bol kullanıldığı tuğla örgüleri XIII. y.y. ilk yarısında Aksaray Kızıl Minare, ve 1250 tarihli Akşehir Taş Medrese minaresinde en erken şekillenmeye başlar. Minarenin XII. yüzyıl ikinci yarısından olmayıp, muhtemelen 1200 yılında Atabey El Mücahit İbnak tarafından yapılan restorasyon sırasında ilâve edildiği kanısındayız.

10. A.S. Ülgen, 'Kırşehir'de Türk Eserleri', *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 255, Şek. 1, plân.

Portalin mukarnash yarım kübbesi altında, giriş ayvazına doğu yönünde kitabeye yeridi, medresenin III. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde 671 H/1272 M. tarihinde Nuraddin Cübril Cacabey tarafından yaptırıldığı bildirir.

C.H. Tarım, *Tarihte Kırşehir, Gölşehir*, İstanbul, 1948, s. 173.

A. Kur'an, *Anadolu Medreseleri*, Ankara, 1969, s. 35-36, Şek. 25, plân.

11. İ. H. Konyalı, *Akşehir*, İstanbul, 1945, ss. 349-350. Kitabeye metni;

G. Öney, 'Akşehir Ulu Camisi', *Anatolia*, IX Ankara, 1967, s. 172 Kitabeye metni; Şek. 1, plân.

Kaidesi üzerinde kitabe levhası bulunan nadir minarelerden biridir. Kitabede minarenin inşaatını İmam Saik Hanı Necmettin Necipinde Ebu Saik İbrahim'in 640 H/1243 tarihinde emrettiği yazılır.

12. A. Gabriel, *Nişde Türk Anıtları*, (A.A. Tütnek Tercümesi), Ankara, 1962, appendix s. 73.; Minarenin ait olduğu cami yıkıldığı için kitabesi de yoktur. Ancak, bu mescidin muhtemelen 1221-1236 yılları arasında ve Aladdin Keykubat devrinde yapıldığı tahmin edilir.

13. Malatya, Ulu Camisinin güney cephesinden yaklaşık 300 m. ileride yer alan bu minarenin ait olduğu yapıdan halen temelleri yer yer mevcuttur, dolayısıyla leim ve tarih hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak, bu minarede kullanılan tuğlaların ebatları, ve kilit örgüsünün pekli Ulu Cami minaresi ile benzerlik göstermekte, dolayısıyla da ikisinin çağdaş olabileceği kanısını vermektedir.

A. Gabriel, *Voyages Archeologiques dans La Turquie Orientale*, Tome I, Paris 1940, s. 265, Fig. 195'te

No. 8 olarak işaretlenen minare hakkında başka bilgi verilmemektedir.

14. İ.H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964, s. 376-377, Kitabeye metni.

Şeklinin gövde üzerine yerleştirilmiş olan ve minareye ait kitabede 627 H/1230 M. yılında, Aladdin Keykubat devrinde, Hacı Mahmutzade Bedrettin Bermuzi tarafından yaptırıldığı yazılır. İ. H. Konyalı bunun Konya'daki en eski minare olduğunu belirtir.

M. Önder, *Mevlânâ Şehri Konya*, Konya 1962, s. 106; 610 H/1213 M. tarihli bir vakfiyeden (Konya Vakıflar Müdürlüğü, Arşiv Defteri 3, s. 50; 2, s. 5) ve bunun ilk mescide ait olduğundan bahseder, ki bu da orijinalde minarenin mescidden geç yapıldığına ve bu sebeple üzerine bir kitabe konduğuna işaret edebilir.

S. Üner, 'Konya'da ikinci bir Çift Şerefeli Minare' *Konya Mecmuası*, sayı 105-107., Konya 1947.

H. İzet, 'Anadolu Çimlerinin Üzerinde Durulmayan bazı teknik ve içlik özellikleri', *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1962, s. 251.

15. R.M. Riefstahl, op. cit., s. 68, Kitabeye No. 4; s. 33-34. Res. 88. Minarenin pabuç kısmındaki sağır kemerlerden biri içine yerleştirilmiş olan kitabede Aladdin Keykubat'ın ismi geçmekte ancak tarih bulunmamaktadır. Riefstahl bu kitabesinin minareye sonradan konduğunu, ancak muhtemelen ilk cami ve şimdiki minarenin yapılarına ait olduğu ve başka hakikatler bulunca kadar minarenin I. Aladdin Keykubat devrine ait bir eser olarak kabul edilebileceğini belirtir. Eğer bu tarih doğru ise Yivli Minare çoğunlukla dilin gövdesi minarelere en erken örnek olmaktadır.

16. A. Gabriel, op. cit., s. 265, Fig. 195, Malatya şehri plânında No. 7 Ak Minare olarak işaretlenen minare hakkında fazla malûmat yoktur. Ancak, bu minarede tuğla ebatları ve tuğla örgüsü Ulu Cami ve İsimsiz Minaredekilere benzerlik gösterdiği için her üçünün yakın tarihlere yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

ğimiz bir diğer minare de XII. yüzyılın ikinci yarısında, Kale Camisine yakın mesafede yer alan kale burçlarından biri üzerine inşa edilmiş olan Erzurum Tepsi Minare'dir¹⁷.

Yapıya yakın mesafede inşa edilmiş minareler olarak nitelendirdiğimiz bu gurup minareler için önemli bir sual ortaya çıkmaktadır. Acaba bunlar yatay ve dikey kütlelerin birleşmesinden doğabilecek problemleri önlemek amacıyla başlangıçta yapıdan ayrı olarak mı tasarlandılar? Yoksa minarenin yapıya sonradan ilâvesi veya yapının sonradan yenilenmesi gibi iki yapı arasında devir farkı meydana getiren sebepler sonunda mı birbirlerinden ayrı kaldılar? İnşai özelliklerine bakarak camiye sonradan ilâve edildikleri ileri sürülen Sivas ve Kayseri Ulu Camilerinde¹⁸ minarelerin biçim ve malzeme özellikleri de bunu desteklemektedir. Son bahsettiğimiz dört örnekte de yapıların minarelerden geç oldukları yine inşai özelliklerden anlaşılmaktadır. Ancak, Akşehir Ulu Camisi; Alanya, Akşebe Sultan Mescidi; Bayburt Ulu Camisi ve Kırşehir, Cacabey Medresesinde minarelerin yapılarla aynı zamanda inşa edildikleri halde bağımsız oldukları görülmekte, giriş kapılarının da dıştan oluşu bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle her iki ihti-

mal üzerinde düşünmenin gerekli olduğu kanısındayız.

II. Yapının bir kenarına eklenen minareler:

Kendi kaidesi üzerinde yükselen minare yapının herhangi bir duvarına veya köşesine eklenir. Kütlelerin bağımsızlığının kaybolmasına rağmen, kaide yapının bünyesinden taşan bir çıkıntı meydana getirdiği için, minarenin yapıyla organik bir şekilde kaynaşmadığı görülür.

En erken örnek olarak bahsedebileceğimiz Van Ulu Camisinde¹⁹, minare kuzey duvarın batı kenarında bir çıkıntı meydana getirir. Minareye giriş batı portalinin iç kısmında ve kuzeyde yer alan bir eyvan vasıtasıyladır. (Resim. 5).

Aynı konum daha sonra XIII. yüzyıl ikinci ve üçüncü çeyreğinde inşa edilen üç minarede görülür, Akşehir Gündük Minare Mescidinde minare, mescidin güney doğu köşesine eklenir²⁰. Akşehir Taş Medresenin 648 H/1250 M yılındaki inşaat devresine ait olduğunu sandığımız minaresi medresenin kuzey batı köşesinde yer alan mescidin kuzey duvarına eklenmiştir²¹. (Resim.

19. W. Bachmann, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan* Leipzig 1913, s. 73.; Kitabesi bulunmayan camii XI-XII yüzyıla tarihler.

K. Otto-Dorn, op. cit., s. 29; mukarnas şekilleri ve alçı tezyinatına dayanarak XIII. yüzyıl sonu veya XIV. yüzyıl başına tarihler.

Minarenin özelliklerine bakarak, XII. yüzyıl ikinci yarısında inşa edilmesinin daha mümkün olduğu kanısındayız.

20. İ. H. Konyalı, *Akşehir*, İstanbul, 1945, s. 315; Giriş kapısındaki kitabeye nazaran mescid 624 H/1226 M. tarihinde, Alaaddin Keykubat devrinde, Muhtesip Eminüddin Hacı Hasan tarafından yaptırılmıştır.

Ş. Yetkin, "Türk Çini Sanatından bazı önemli örnekler ve teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1964-1965, İstanbul, 1965, s. 69.

21. İ. H. Konyalı, op. cit., s. 285-287, Kitabesi metni.

F. Sarre, *Reise in Kleinasien*, Berlin, 1896, s. 22.

F. Sarre, *Seldschukische Baudenkmäler - Denkmäler Persischer Baukunst*, I, s. 24.

M. F. Uğur - M. M. Korman, *Selçuk Veziri Sahip Ata Fahrettin Ali ve Kardeşleri*, İstanbul, 1934, s. 93.

17. İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 135., Kitabesi metni.

A.Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtlar ve Kitabeleri* İstanbul, 1936, s. 93. Kitabesi metni.

M. H. Yınanç, "Erzurum", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt. IV., s. 348.

Minarenin üst kısmında dolaşan kitabede Saltuklu hükümdarlarından Eb-ul Kasım'ın oğlu Eb-ul Muzaffer Gazi İnanç Beygu Alp Tuğrul'un adı geçmekte ve buna dayanarak ta minare XII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Beygu, kitabede tarihte bulunduğunu ancak bunun geçen yüzyıl sonunda minareye saat ilâve edildiği sırada tahrip edildiğini, Konyalı ve Yınanç ise kitabede tarih bulunmadığını ileri sürerler.

R. Arık, "Erzurum'da İki Cami" *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara 1969, s. 150; Saltuklu şeceresini inceliyerek minarede adı geçen emirin 1189-1197 yılları arasında hüküm süren Ebu'l Muzaffer Melikşah olduğunu ve yapının o tarihlerde yapıldığını belirtir.

18. A. Gabriel, *Monuments...* I s. 32-35; II, s. 145.

D. Kuban, op. cit., s. 112, 121.

32, 33) XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilen Konya İnce Minareli Medresenin minaresi de orijinalde aynı şekilde mescidin kuzey duvarına bitişmekte ve minareye giriş aynen Taş Medresedeki gibi mescidin içinden olmaktadır²². Ancak, mescidin 1901 zلزesinde yıkılması sonucu minarenin yapı ile olan bağlantısı kopmuştur. (Resim 43).

Son bir örnekte Konya'daki Hoca Hasan Mescidi'nin minaresidir²³. Mescidin kuzey doğu köşesinde son cemaat mahallinin doğu kenarına eklenen minare mescid kütesinden taşan bir çıkıntı meydana getirmektedir. (Resim 34).

III. Yapının kütesine dahil edilmiş minareler:

Bu guruba giren minareler yine kendi kaideleri üzerinde yükselmelerine rağmen, kaide plânda ve kütlede yapıdan taşan bir eleman olarak belirmez. Bunun da sebebi, kaidenin dış duvarlar içine gizlenerek plâna dahil edilmiş olmasıdır. Ancak, yapı ile minare arasındaki ilişki organik bir şekilde halledilmemiş, iki unsur birbirine kaynaştırılmamıştır. Bu guruba koyduğumuz üç minarede müşterek unsur, mi-

A. Kuran, op. cit., s. 80-81.

Y. Önge, "Çift Şerefeli Sekuklu Minareler" *Önasya*, cilt 5, sayı 50, s. 10.

Medrese'de mevcut iki kitabe, 613 H/1216 M ve 648 H/1250 M tarihlerini verir. Minarenin 1250 ilâveleri sırasında yapıldığı kanısındayız.

22. İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 810-811; Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırılan medresenin kitabesi yoktur, ancak 663, 664, 666, ve 679 H. yıllarında hazırlanmış dört vakfiyesi mevcuttur.

C. E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, cilt I, s. 127; 656 H/1258 M. tarihinde inşa edildiğini kabul eder.

P. Sarre, *Seldchukische Baudenkmäler*, s. 18-19.

S. Ünver, "Konya'da ikinci bir çift şerefeli minare" *Konya Mecmuası*, sayı 105-107, Konya 1947.

A. Kuran, op. cit., ss. 54-55, Şek. 24, plân; medresenin 1258-1279 yılları arasında inşa edildiğini kabul eder.

23. İ. H. Konyalı, op. cit., s. 397-398; Mescidin kitabesi kaybolmuştur. Minarenin çokgen dilimli şekli Konya'daki bu tür minarelerle çağdaş olabileceğini düşündürmektedir.

narelerin yapının kuzey batısında yer alışı ve giriş kapısının da içeriden oluşudur.

XII. yüzyılın ikinci yarısından Harput Ulu Camisi²⁴ minaresinin dikdörtgen prizmal kaidesi, caminin kuzey batı duvarını çeviren duvarlar içine gizlenmiştir. Burada oldukça ilginç özel bir durum ortaya çıkmaktadır. Cami duvarlarının moloz taşla inşa edilmesine karşılık kaide kesme taştandır ve tuğla ile işlenmiş iki geometrik geçme bordürü ile süslenmiştir. Muhtemelen bu süslü kaideyi dışarıdan da göstermek amacıyla, duvarın kaidenin hemen önüne gelen kısmına bir kemer açılmıştır²⁵. (Resim. 3, 4) Bu durum minarenin camiden önce inşa edildiği, batı duvarının sonradan önüne örüldüğü ve kemerin de süslü kaideyi göstermek amacıyla yapıldığı kanısını vermektedir.

Eski Malatya Ulu Camisinde de²⁶ minarenin konumu ve yapı ile ilişkisi Harput Ulu Camisine çok benzer. Kon-

24. N. Ardiçoğlu, "Harput Artukoğullarına ait kitabeler", *Türkiyat Mecmuası*, VI, 1939, s. 41-42.

N. Ardiçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 45.

A. Gabriel, *Voyages.. I*, s. 259-260; Kitabe No. 142, s. 315, Fig. 190 plân, 191 minare.

M. van Berchem, op. cit. s. 148.

Cami avlusunun kuzey duvarında yer alan kitabe de caminin Artukoğullarının Hısn Keyfa kolundan Fahrettin Karaaslan zamanında yapıldığı yazılıdır. Ancak kitabenin tarih kısmı tahrip olduğundan güçlüklerle okunmakta, bu yüzden de tarih üzerindeki görüşler 551 H/1155-56 M ve 561 H/1165-66 M arasında değişmektedir.

25. 1966 Ağustos ayında Harput Ulu Camisini ilk gördüğümüz zaman batı duvarındaki bu kemer, önüne sonradan inşa edilmiş, bir çeşmenin arkasında gizliydi. Aynı sene yapılan restorasyon sırasında muhtesem çeyre me yıkılarak kemer ortaya çıkarılmıştır. Bu Ekim 1966 da çektiğimiz fotoğrafta görülmektedir.

26. A. Gabriel, *Voyages.... I*, s. 352, Kitabe No. 145, 146; s. 265, Fig. 197 plân: Batı portali üzerindeki kitabe portalin 645 H/1247 M tarihinde yapıldığını bildirir; doğu portalindeki kitabe ise 672 H/1273-74 M. yılındaki restorasyon tarihini verir.

O. Arık, "Malatya Ulu Camiinin Asli plânı ve Tarihi hakkında" *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara 1969, s. 144-145; Yeni bulunan bir kitabeye nazaran cami 621 H/1224 M. Yılında, Alaaddin Keykubat zamanında, Mansur Bin Yakup tarafından yaptırılmıştır. Yazar minare ve yapı arasındaki ilişkiye dayanarak muhtemelen ilk yapının minaresi olmadığı ve minarenin batı cephesi yeniden düzenlenirken eklendiği kanısındadır.

ya Zemburi Mescidi minaresi de kapalı son cemaat mahallinin kuzey batı köşesi içine alınmıştır²⁷ (Resim 24).

IV. Portal kompozisyonu ile birlikte tasarlanan minareler:

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren minarelerin yapının ön cephesinde yer aldığı ve portal kompozisyonunu etkilediği görülür ki bu iki şekilde olur:

a. Portal Kütlesinin İki Kenarına Bitişen Minareler:

XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, yapının ön cephesinde portalin ağır bastığı bazı örneklerde, minareler de abidevi portal düzeninin ayrılmaz bir parçası haline gelir ve simetriyi bozmamak için çifte minareler olarak tasarlanır. Camiler içinde yalnız Konya Sahip Ata Camisinde görülen bu çifte minare düzeninin aynı devirde inşa edilen üç büyük medresenin de ön cephe ve portal kompozisyonlarını etkilediği görülmektedir.

656 H/1258 M tarihli Konya Sahip Ata Camisinde²⁸, 670 H/1271 M tarihli Sivas Gök Medresede²⁹ ve muhtemelen yakın tarihlerde inşa edilmiş olan Erzurum İnce Minareli Medrese-

27. I. H. Konyalı, op. cit., s. 567.

M. Önder, op. cit., s. 117-118; Mescidin kitabesi yoktur, inşai özelliklerine dayanarak her iki yazarda XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendir.

28. M. F. Uğur - M. M. Koman, op. cit., s. 42.

I. H. Konyalı, op. cit., s. 509

M. Önder, op. cit., s. 86.

F. Sarre, op. cit., s. 15.

Giriş portalini üzerindeki kitabesine nazaran 656 H/1258 M tarihinde Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırılmıştır.

29. A. Gabriel, Monuments... I, s. 151-159, Fig. 101, 103, portal ve minare planı.

I. H. Uzunçarşılı, Sivas Şehri, İstanbul, 1928, s. 116-120.

J. M. Rogers, "The Çifte Minareli Medrese in Erzurum and the Gök Medrese in Sivas" *Anatolian Studies*, vol. 15, 1965, s. 63.

A. Kuran, op. cit., s. 94.

Portal kitabesi 670 H/1271-72 M. yılında Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından, Giyaseddin Keyhüsrev devrinde, yaptırıldığını bildirir.

de³⁰ minare gövdelerini taşıyan ve payanda şeklini alan kaideler beden duvarından öne doğru taşan portal kütesinin iki kenarına eklenir. Sahip Ata Camisinde ve Gök Medresede portal cephelerini süsleyen zengin taş işçiliğinin payandaların yüzeyine de taşınması nedeniyle bağımsızlıklarını kaybedip portal kütesine kaynaşırlar. (Resim. 38, 45, 51).

En son örnek olarak bahsedebileceğimiz 670 H/1271 M tarihli Sivas Çifte Minareli Medrese de ise kaideler portal kütesinin kenarlarına arkadan birleşir. Dolayısıyla da kaideler ön cepheden görünmez ve pabuçla gövdenin portal çerçevesi üzerinde yükseldiği intibamı verirler³¹. (Resim. 49, 50).

b. Portal kütesinin bir kenarına bitişen minareler:

Bu türe giren minarelerin bir öncekilerden farkı çift değil tek oluşları, ve kaidelerinin portal kütesinden ileri doğru taşan bir çıkıntı meydana getirmesidir. Böylece de portal kütesi ile bir bütün teşkil etmezler ve plân ve cephede bağımsızlıklarını kaybetmezler.

Bu konum XIII. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen üç minarede görülmektedir. Harput Arap Baba Mescidi-

30. Kitabesi olmayan Medrese'nin tarihlenmesi için çeşitli görüşler mevcuttur:

A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Abideleri ve Kitabeleri*, İstanbul, 1936, s. 116; 651 H/1253 M tarihini kabul eder.

I. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 352; tarihi dokümanlara dayanarak Medresenin XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl başında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürer.

W. Bachmann, op. cit., s. 77-78; XIV. yüzyıl başını kabul eder.

J. M. Rogers, op. cit.; Sivas Gök Medrese minarelerinin kaide süslemeleri ile Erzurum Çifte Minareli medreseninkileri karşılaştırarak ve 1265 M yılında hazırlanmış bir vakfiyeye dayanarak, Erzurum Çifte Minareli'nin daha erken olduğunu kabul eder.

A. Kuran, op. cit., ss. 120-124 tarihlere için daha önce ileri sürülen hipotezleri eleştirdikten sonra 1285-1290 tarihini kabul eder.

31. I. H. Uzunçarşılı, op. cit. s. 113-115.

A. Gabriel, Monuments... II, s. 151-152

A. Kuran, op. cit., s. 115-116, Şek. 63. portal planı.

dinde³², kaidenin bir kenarı portalin doğu kenarına eklenir ve portal kütlesinden ileriye doğru taşar. (Res. 58) Aynı özelliğin görüldüğü Ankara Aslanhane Camisinde minare batı portalinin kuzey kenarına³³ (Res. 60), Afyon Ulu Camisinde ise kuzey portalin doğu kenarına eklenmektedir³⁴. Portal kompozisyonu ile birlikte tasarlanan minarelerin her iki türünde de minare girişi içeridedir.

Yukarıdaki tasnifin açıkladığı gibi minare konumlarındaki değişiklikler XIII. yüzyılın belirli devrelerine toplanabilmektedir. Şöyleki: Bağımsız olarak inşa edilen minareler, Kırşehir Cacıbey Medresesi minaresi hariç, XIII. yüzyılın ilk yarısına toplanmakta; çeşitli şekillerde yapıya eklenen minareler ise XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren görülmekle beraber, bilhassa ikinci yarısında çoğalmaktadır. Her iki türe de XII. yüzyıldan birer örnek vermek mümkündür.

32. İ. Sungurtoğlu, *Harpuz Yollarında*, İstanbul 1958, s. 312-313. Portal kitabesinde Kılıç Aslan oğlu Keyhüsrev zamanında onun istek ve emirleriyle Yusuf bin Arabişah bin Şaban tarafından 678 H/1279 M. tarihinde yaptırıldığı yazılıdır.

33. M. Galip, Ankara, cilt II, İstanbul 1928 s. 48-49.

P. Wittek, "Zur Geschichte Angoras im Mittelalter", *Festschrift für Georg Jacob zum Ziebigsten Geburtstag*, 1932, s. 344, No, 5.

K. Otto-Dorn, "Seldschukische Holzsäulen Moscheen in Kleinasien' Aus der Welt des Islamischen Kunst", *Festschrift für Ernst Kühnel*, 1959, s. 64-69, Abb. 9 plân.

M. Z. Oral, "Anadolu'da Sanat değeri olan ahşap mimberler, kitabeleri ve tarihçeleri" *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 52-53.

B. Ögel "Anadolu'da Ağaç İşçiliği", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara, 1957, s. 210 vd.

Kitabesi olmayan Aslanhane camisinin tarihlenmesine mimber kitabesi ışık tutmaktadır. Kitabe mimberin 689 H/1289-90 tarihinde Keykâvus oğlu Gıyaseddin Mesud devrinde yapıldığını bildirir. B. Ögel, kitabenin caminin yapılışına ait olduğunu, ancak bunun ilk yapılış devrine mi yoksa P. Wittek'in belirttiği gibi XIII. y.y. başında yapılan caminin daha sonraki bir tamirine mi ait olduğunu bilmediğini açıklar. Konum ve portalle ilişkisine bakarak minarenin cami ile birlikte yapıldığı ve çağdaş örneklerle bakarakta XIII. y.y. sonlarına ait olduğu kanısındayız.

34. M. F. Uğur - M. M. Koman, op. cit., s. 137.

K. Otto-Dorn, op cit., s. 59-64.

K. Otto-Dorn, *Kunst des Islam*, Baden Baden 1965, s. 150. Kitabesine nazaran 671 H/1272 M. tarihinde vezir Sahip Ata Fahrettin Ali'nin torunlarından Nusreddin Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır.

Kaidesi dış duvarlar içine gizlenmek veya portalin bir kenarına bitiştirilmek suretiyle yapıya eklenen minarelerin bir parçası haline gelmelerine rağmen tamamen bağımsızlıklarını kaybettikleri, plânda ve kütlede yapı ile organik olarak kaynaştırıldıkları söylenemez. Bu devre içinde yapıyla birlikte tasarlanmış ve kütle ile kaynaştırılmış sayabileceğimiz örnekler XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yapılan ve kaideleri portal kütlesinin bir parçası haline gelen dört yapının minaresidir. Bunlarda minare ile portal kütlesi arasında bir kaynaşma mevcutsa da tüm yapı ve minare arasındaki ilişki henüz fazla dengeli gibi görünmemektedir. (Res. 38, 45, 49, 51).

Karşılaştırma örneği olarak ele aldığımız XI. ve XII. yüzyıl İran tuğla minareleri arasında hem yapıdan bağımsız hemde yapıya eklenmiş örnekler rastlanmaktadır. Sayıca daha fazla olan ikinci türün en mühim özelliği minarenin genellikle kuzey cepheye yer alışı ve Gazneli'ler devrinden Selçuklu devri sonuna kadar bu konumda bir değişiklik olmayışıdır³⁵. Damghan Mescid-i Cuma, Simnan Mescid-i Cuma, Kirman Mescid-i Malik, Buhara Kalyan Camisi ve Ardistan Mescid-i Cuma'da minareler daima yapının kuzey cephesine eklenirler³⁶. Anadolu örneklerinde ise bağımsız minarelerde sınırlayıcı kurallar mevcut değildir. Yapıya dahil edilen veya portalin bir kenarına eklenen minarelerin ise yapının kuzey doğu ve kuzey batı kenarına eklendiği görülmekte, bu bakımdan da İran minareleri ile bir bağıntı kurmak mümkün olmaktadır.

İran'da portaller üzerinde çift minare olarak yer alan örneklere XII. yüzyıl sonuna doğru İsfahan ve Sangbast'ta yapılmış örnekler bulunduğu ileri sürülmekte ise de³⁷ bu kesin de-

35. E. Schroeder, *A Survey of Persian Art*, s. 1028-29

36. E. Schroeder, ibid.

37. E. Schroeder, ibid.

ğildir ve halen ayakta duran minareler içinde en erken çifte minare XIV. yüzyılda yapılan İsfahan Çifte Minareli Cami'de görülmektedir³⁸. Bu nedenle Anadolu'da halen mevcut çift minareli yapıların İran'dakilerden daha erken tarihli olduğu görülmektedir.

B. ŞEKİL

Minare tabandan itibaren, kaide, pabuç, gövde, şerefe korniş, şerefe petek ve külâh olmak üzere kısımlara ayrılır. Girişte de belirttiğimiz gibi incelediğimiz minarelerde genellikle yalnız kaide, pabuç ve gövde esas durumlarını muhafaza etmekte, çok az örnekte ise muhtes olmıyan şerefe korniş ve şerefe bulunmaktadır³⁹. Bu nedenle aşağıdaki tasnife petek ve külâh dahil edilmemiştir.

I. KAİDE

Yapının kütesine dahil edilmiş ve dış görünüşte yapının köşesine oturmuş gibi görünen minareler dahi aslında kendi kaideleri üzerinde yükselirler. Ancak bu kaideler dış duvarlar tarafından gizlenerek dışarıdan farke dilememe durumu ortaya çıkmıştır. Portal kütesine eklenen minarelerde ise kaideler yüksek payandalar şekli almıştır. Şu halde bütün minarelerde bir kaide mevcuttur ve XIII. yüzyıl boyunca beş çeşit kaidenin zaman ve yer özelliği göstermeden kullanıldığı görülür:

a. Küp şekilli kaideler:

Bu tür kaidelerde derinlik, genişlik ve yükseklik ölçüleri birbirine he-

men hemen eşitir. Kübik kaidelere en erken örnek olan Van Ulu Camisi minaresinde taban ölçüleri 4.00x4.00 m. dir. Ancak burada kübün kuzey batı köşesinin tabandan yukarıya doğru pahlanması ile özel bir durum ortaya çıkar. XIII. yüzyıl örneklerinden Akşehir Ulu Camisi minaresinde taban ölçüleri 4.80x4.80 m., Alanya Akşebe Sultan Mescidinde 2.80x2.80 m., Siirt Ulu Camisinde ise 2.90x2.90 m. dir. Eski Malatyada'ki Ak Minare ve İsimsiz minarede ise kübün ölçülerinin az farklı olarak şekillendiği görülür. (Res. 5, 11, 17, 40, 26, 29).

Aksaray Kızıl Minarede kaidenin esas kütesi küp şekilli olmakla beraber, kübün köşeleri tabandan yukarıya doğru üçgen girintilerle yivlenmiştir. (Res. 30).

b. Yatay yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli kaideler:

Genişlik ve derinlik ölçülerinin eş veya az farklı, buna karşılık yüksekliğin bu ikisinden az olduğu örneklerde kaide, yatay uzanan bir dikdörtgen prizma şeklinde geniş ve basık bir kütle olarak şekillenir. Konya Hoca Hasan Mescidi minaresinde kaidenin taban ölçüleri 2.90x3.90 m., Kırşehir Cacabey Medresesinde 3.22 x 3.22 m. dir. Her ikisinde de yükseklik taban ölçülerinin yarısına yakındır. Cacabey Medresesi minaresinde kaidenin üst köşeleri pahalanarak sekizgen pabuca yumuşak bir geçiş sağlanmıştır. (Res. 55).

c. Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli kaideler:

Kaidenin genişlik ve derinlik ölçülerinin eş olmasına karşılık yüksekliğin bunların iki misli veya daha fazla olduğu hallerde kaide uzunlamasına yerleştirilmiş bir dikdörtgen prizma şeklini alır. Bu türe en erken örnek olan Harput Ulu Camisi minaresinde kaidenin taban ölçüleri takriben 4.00x4.50 m., yükseklik 6.00 m. dir. Kayseri

38. A. U. Pope, *A Survey of Persian Art*, Pl. 364.

39. Örneğin: XIX yüzyıl sonlarında Erzurum Tepsî Minare'ye bir saat kulesi ilâve edilmiş; Akşehir Gündük Minare'de gövdenin üst kısmı yıkılmış ve 1889 senesine kadar bu şekilde kalmıştır, mescidin bu isimle tanınması da bu nedendir; 1901 senesi zelzelesinde Konya İnce Minareli Medresenin minaresinde gövdenin üst kısmı yıkılmıştır. Alanya Akşebe Sultan Mescidi ve Harput Arap Baba Mescidi minareleri son yıllarda onarılmış, Siirt Ulu Camisi minaresinde kaide ve gövdedeki tuğla ve sırtı tuğlalar yenilenmiştir.

Ulu Camisinde boyutlar takriben 5.00x 5.00x 10.00 m. dir. Bayburt Ulu Camisinde dikdörtgen prizmal kaide iki kısımdan meydana gelir. Altta 3.20x3.65 m. taban ölçülerinde ve 3.50 m. yükseklikteki küp üzerine aynı boyutlarda ikinci bir küp oturur. Bu ikincinin üst köşeleri pahlıdır. (Res. 4, 9, 16). Akşehir Taş Madresenin minaresinde, taban ölçüleri 2.00x2.00 m., yüksekliği 4.00 m. ye yakın olan dikdörtgen prizma kaide mescidin çatısına kadar yükselir. Konya İnce Minareli Medrese'de kaide takriben 2.20x2.20x3.00 m. boyutlarındadır. Kaidesi portalin kenarına eklenen Ankara Aslanhane Camisinde kaidenin boyutları, portalin yükseklik ve genişliğine hemen hemen eştir, dolayısıyla da kütle olarak portalle eş değerdedir (Res. 32, 43, 61).

Portal kütlelerinin iki kenarından çifte minare olarak yükselen minarelerin üçünde, Konya Sahip Ata Camisi, Sivas Gök Medrese, ve Erzurum Çifte Minareli Medresenin minarelerinde, gövdeyi taşıyan ve kaide vazifesi gören payandalar dikdörtgen prizma şeklinde ve portal kütleleri ile aynı yüksekliktedir. Ancak, bunlar Aslanhane Camisi kaidesindeki gibi portal kütleleri ile rekabet edecek durumda değil, aksine hem kütleleri hemde tezyinatın devamlılığı ile portal kütleleri ile kaynaşma halindedirler.

d. Sekizgen şekilli kaideler:

Bu tür kaidelere biri XIII. yüzyıl başından, diğeri sonundan olmak üzere iki örnek mevcuttur. Sivas Ulu Camisinin minaresinde sekizgen kaidenin her kenarı takriben 1.50 m. genişlikte, yüksekliği ise 1.80 m. dir. Sekizgenin her yüzü sağır kemerlerle zenginleştirilmiştir. (Res. 6). Harput Arap Baba Mescidinde ise sekizgenin yüksekliği genişliğinden az, netice olarakta çok kütlelidir (Res. 58).

Bu beş çeşit kaidenin belirli devirlerde toplanmaması kaidelerin şe-

killenmesinde tarihi bir gelişme olmadığını göstermektedir. Şekil ne olursa olsun hepsinde müşterek olan taraf kaide ve gövdenin form olarak kesinlikle birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bu nedenle de, iki örnek dışında, daima kaideli takip eden ve gövdeye geçişi sağlayan bir pabuç kısmı mevcuttur. Karşılaştırma yaptığımız XI. ve XII. yüzyıl İran tuğla minarelerinde ise kaideler gövdeden ilk bakışta kesinlikle ayrılmaz. Kaide bazan 501 H/1107 M tarihli İsfahan Chihil Dukhtaran'daki gibi kare⁴⁰, bazende 494 H/1100 M tarihli Gulpayagan Mescid-i Cuma'daki gibi altıgen⁴¹ bir şekle sahip olduğu halde, kaide genişliğinin gövdenin çapından az farklı oluşu, ve kaidenin ince uzun bir kütle olarak yükselmesi nedeniyle gövdeden ayrı bir eleman olarak güçlülükle ayırt edilir. Bu sebepten arada geçiş vazifesi gören pabuç kısmına lüzum olmadan gövde kaide üzerine oturur. Kaide ve gövdenin birbirleriyle geçişli olmayıp, iki ayrı eleman olarak belirmesi İran'da ancak XIV. yüzyıl minarelerinde göze çarpar⁴².

II. PABUÇ

Sekizgen kaideleri olan iki minarede, Sivas Ulu Camisi ve Harput Arap Baba Mescidi, ve dikdörtgen prizmal kaidesi olan Akşehir Taş Madresenin minaresinde gövde arada bir pabuç olmadan doğrudan doğruya kaide üzerine oturur. (Res. 58, 33) Bunlar dışında kaide ve gövde arasında geçiş vazifesi gören pabuç her zaman mevcuttur. Çeşitlilik gösteren pabuçları beş grupta incelemek mümkündür.

a. Sekizgen şekilli pabuçlar:

XII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIII. yüzyıl süresince inşa edilmiş yirmiyedi

40. A. U. Pope, op. cit. s. 1071, Pl. 361 A, 365.

41. Ibid, Pl. 361 B, 365 C.

O. Grabar, *Islamic Architecture and its Decoration*. London, 1967. Pl. 285, 286.

42. A. U. Pope, op. cit., s. 1071.

minarenin on tanesinde pabuç sekizgen şekillidir. Kayseri Ulu Camisi, Bayburt Ulu Camisi, Eski Malatya'daki İsimsiz minare ve Ak minare, Akşehir Ulu Camisi, ve Gündük Minare Mescidi, Antalya Yivli Minare, Konya Zemburi Mescidi, Kırşehir Cacabey Medresesi ve Ankara Aslanhane Camisi minarelerinde sekizgenin genişliğinin kaideyle düz orantılı olduğu, ancak yüksekliğin sınırlayıcı kurallara bağlı kalmayıp her örnekte değiştiği göze çarpar. (Res. 9, 26, 28, 11, 13, 14, 37, 24, 55) Kırşehir Cacabey Medresesinin minaresi hariç diğer bütün minarelerde sekizgen şekilli pabuç tuğladan inşa edilmiş ve genellikle sekizgenin her yüzüne sağır kemerler yerleştirilmiştir. Kayseri Ulu Camisi, Konya Zemburi mescidi ve Eski Malatya'daki iki minarede bu sağır kemerler kullanılmıştır. Antalya Yivli Minare ve Ankara Aslanhane Camisi minarelerinde sekizgenin alt kenarlarındaki yarım piramidal çıkıntılar kaide ve pabuç arasında yumuşak bir geçiş meydana getirir. (Res. 37, 61)

b. Köşeleri pahlı, küp şekilli pabuçlar :

Küp şekilli pabuç genellikle yine küp şekilli bir kaide üzerine oturur. Kübün dört köşesi üçgenler meydana getirecek şekilde pahlanmış üçgenlerin sivri uçları kaidenin üst köşelerine uzatılmıştır. Böylece kare plândan sekizgene geçilir ve gövde sekizgen üzerine oturur. Aksaray Kızıl Minare, Alanya Akşebe Sultan Mescidi ve Konya Hatuniye Mescidi minarelerinde bu tür pabuçların bulunması XIII. yüzyılın ilk yarısında kullanıldığını göstermektedir. (Res. 30, 17, 19)

c. Üst köşeleri çıkıntılı, küp şekilli pabuçlar :

XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edilen minarelerin bir kısmında küp veya dikdörtgen prizma şekilli kaideleri küp şekilli bir pabuç takip eder.

Konya'da Hoca Hasan Mescidi, İnce Minareli Medrese, Sahip Ata Camisi ve Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde görülen bu tür pabuçlarda kaideyle pabuç arasında bir şekil ayrıntısı meydana gelmez. Kaideden gövdeye geçiş ise pabucun üst köşelerine oturan yarım piramidal veya yarım konik çıkıntılarla olur. Hoca Hasan Mescidinde yarım konik, diğerlerinde yarım piramidal dört çıkıntı, kübük kütleli takip eden ikinci bir kütle meydana getirerek, kübün sekizgene dönüşmesini ve gövdeye yumuşak bir geçişle bağlantısını temin ederler. (Res. 34, 44, 38, 51) Yalnız Sahip Ata Camisinde bu ikinci kütlemin köşeleri pahlanmıştı. Bahsi geçen dört minarede de gövdelerin değişik şekillerde dilimli oluşu aralarında bir birlik meydana getirmektedir.

d. Üst köşeleri çıkıntılı, dikdörtgen prizma şekilli pabuçlar :

Esas olarak bir önceki gurupla aynı olmakla beraber, pabuç küp yerine dikdörtgen prizma olarak şekillenir. Yine üst köşelerde çıkıntılar yer alır ve gövdeye geçişi sağlarlar. Sivas Gök Medresenin minarelerinde bu çıkıntılar yarım konik, Sivas Çifte Minareli Medrese'ninkilerde yarım piramidal şekildedir. (Res. 49, 50)

e. Üçgenli kuşak şeklinde pabuç :

Pabuç kısmını, sivri uçları yukarı veya aşağı gelmek üzere yerleştirilmiş, üçgenlerden meydana gelen bir kuşak dolaşır. XIII. yüzyıl tuğla minareleri arasında yalnız, geç örneklerden olan, Afyon Ulu Camisi minaresinde rastlanan bu tür pabuçun XIV. yüzyılda Tire Lala Paşa ve Kadı Necmettin Camileri ve Birgi'deki Aydınoglu Mehmet Bey Camisi minarelerinde daha çok bölümlenerek ve hareketlenerek kullanıldığı görülmektedir⁴³. (Res. 57)

43. R. M. Riefstahl, op. cit., Pl. 34 a

Yukarıdaki tasnif neticesinde kaidenin aksine pabuç kısmının şekillenmesinde XIII. yüzyılın ilk yarısı ve ikinci yarısı arasında belirgin bazı farklar tespit etmenin ve kaide pabuç ilişkisinde de bazı genellemelere işaret etmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Şöyleki: Genellikle sekizgen kaideden gövdeye geçişte arada pabuç mevcut değildir; XIII. yüzyılın ilk yarısında kübik veya dikdörtgen prizmal kaideleri sekizgen bir pabuç takip eder; XIII. yüzyılın ikinci yarısından olan örneklerde ise kübik veya dikdörtgen prizmal kaideyi yine kübik veya dikdörtgen prizmal bir pabuç takip eder. Pabuçtan gövdeye geçiş pabuçun üst kenarlarından yükselen yarım piramidal veya yarım konik çıkıntılarla olur.

III. GÖVDE:

XIII. yüzyıl süresince inşa edilen tuğla minareler gözden geçirildiğinde değişik gövde şekillerinin belirli devrelere toplanabildiği görülmektedir. Ayrıca minare konumunun da gövde yüksekliğini etkilediği ve bağımsız veya kaideleri yapının bir kenarına bitişen minarelerde gövde yüksekliğinin kaidenin hemen hemen beş veya yedi katı olduğu; halbuki yapının dış duvarları içine alınmış veya portaller üzerinde yükselen minarelerde ise kütle olarak aynı yükseklik elde edilmekte ise de buna alt yapının yüksekliği de eklendiğinden tek başına gövde yüksekliğinin azaldığı dikkati çekmektedir. Bu genel özellikten sonra gövde şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Silindirik gövdeler:

XII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIII. yüzyıl süresince inşa edilen yirmiyedi minarenin yirmisi silindirik gövdelidir ve kendi içlerinde çap ve yükseklik değişiklikleri gösterirler. XII. yüzyıl minarelerinden Van Ulu Camisi, Harput Ulu Camisi ve Erzurum Tepsi Minare'

de silindirik gövdeler geniş fakat bodurdur, yukarıya doğru hemen hiç incelenmeden yükselirler. (Res. 5, 34, 2)⁴⁴.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Sivas, Kayseri ve Bayburt Ulu Camilerinde ve Aksaray Kızıl Minare'de minare gövdeleri şerefeye doğru muntazam olarak incelen, ince uzun, yüksek bir silindir olarak şekillenir. Bu nedenle ilk örneklerdeki kahn görünüş giderilir. (Res. 5, 9, 15, 30) Eski Malatya Ulu Camisi, İsimsiz Minare ve Ak Minare'de ise gövdenin şerefeye doğru incelişi biraz daha fazlalaşmıştır. (Res. 25, 26, 29)

Geniş başlıyan, şerefeye doğru muntazam fakat belli belirsiz incelen gövde şekli XIII. yüzyılın geç örneklerinden Kırşehir Cacabey Medresesi ve Ankara Aslanhane Camisi minarelerinde görülmektedir. (Res. 55, 60) Aslanhane Camisi minaresinde silindirik gövde şerife altında altıgene dönüşür ve böyle bir şekil değişmesi geçiren tek örnek olur. Alanya Akşebe Sultan ve Harput Arap Baba Mescidlerinde gövdenin mühim bir kısmı yıkıldığı için orijinal yükseklik ve incelişi tahmin etmek mümkün değildir.

Silindirik gövdeli minarelerde her zaman bulunan ancak dilimli gövdeli minarelerde nadir olarak rastlanan bir diğer özellikte minarenin çekirdek kısmını ışıklandırmak amacıyla gövdeye açılan küçük pencerelerdir. Bu ışık pencereleri bazen Kayseri ve Bayburt Ulu Camilerinin minarelerinde olduğu gibi gelişigüzel serpiştirilmiş (Res. 9, 15), bazende Eski Malatya'daki İsimsiz minare, Akşehir Ulu Camisi, Aksaray Kızıl Minare, Akşehir Taş Medrese ve Kırşehir Cacabey Medresesi minarelerinde olduğu gibi dikey bir hat üzerinde muntazam aralıklarla sıralanmıştır.

44. Ancak her üçünde de gövdenin üst kısmı kırık veya muhtes olduğu için, esasta da gövdenin böyle bodur mu olduğuna karar vermek güçtür.

b. Sekizgen şekilli gövdeler :

Yalnız Konya'daki Hatuniye Mescidi minaresinde gövde geniş bir sekizgendir ve mukarnaslı şerefe kornişine kadar aynı şekil devam eder (Res. 19) Orijinalde çift şerefeli olan bu minarede⁴⁵, gövde muhtemelen birinci şerefe üzerinde silindirik bir şekil alarak devam etmekteydi.

c. Çokgen şekilli gövdeler:

Silindirik gövdenin değişik kesitli çıkıntılarla hareketlenmesinden meydana gelir. Bu tür minarelerin tarihli örneklerinin XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden oluşu muhtemelen tarihli olmyanlarında yakın tarihlerde yapılmış olacağını düşündürmektedir. Daire ve prizmal çıkıntıların dizilişine göre çokgen şekilli gövdeler üç çeşide ayrılabilir:

1. Prizmal ve yarım daire çıkıntıların nöbetleşe dizilmesi:

Konya Hoca Hasan Mescidinin minaresinde dört geniş yarım daire dilim dört prizmal çıkıntı ile, daire dilimler kaidenin köşelerine isabet edecek şekilde, nöbetleşe dizilir. Konya Sahip Ata Camisinde ise üç yarım daire dilimi aynı genişlikte bir prizmal çıkıntı takip eder ve hepsi birden gövdeyi onaltı dilime bölerler. (Res. 39)

2. Daire dilim ve prizmal çıkıntıların aralarına birer kaval silme ilâvesi ile nöbetleşe dizilmesi:

Konya Hoca Hasan Mescidi minaresinde gövdenin şerefeyi takip eden üst kısmı sekiz daire dilim ve bunların aralarındaki girintileri dolduran ince kaval silmelerle dilimlenir. Aynı Konya İnce Minareli Medrese minaresinde gövdenin hâlen ayakta duran alt kısmında ve Sivas Gök Medrese'nin çift minarelerinin gövdelerinde

görülmür. Ancak bu ikisinde çıkıntıların hepsi daire dilim değil, biri daire dilim biri prizmal çıkıntı olmak üzere sıralanırlar ve aralarında geniş kaval silmeler yer alır. Daire dilimler ve prizmal çıkıntılar gövdenin çapının geniş olduğu kısmı çevreledikleri için yayvandır. (Res. 44, 46)

3. Yarım daire dilimlerin ince düz çubuklarla nöbetleşe dizilmesi:

İnce çubuklar uzaktan güçlükle farkedilir, bu sebepten de gövde yalnız daire dilimlerle bölünmüş gibi görünür. Konya İnce Minareli Medrese'de gövdenin birinci şerefe üzerinde yükselen kısmının yıkılmadan önce çekilmiş fotoğraflarında sekiz daire dilimin ince çubuklarla nöbetleşe dizildiği görünmektedir. (Res. 44) Antalya Yivli Minarenin gövdesini yine sekiz tane, iri yarım daire dilim bölümler. (Res. 36, 37) Erzurum Çifte Minareli Medresenin minarelerinde ise daire dilimler daha küçük ebattadır, dolayısıyla sekiz yerine onaltı daire dilim gövdeyi sarar. Daire dilimler arasındaki ince çubuklar çok az belirlidir⁴⁶.

Kısaca özetliyecek olursak: Kesinlikle tarihlenebilen minarelerden anlaşıldığına göre XIII. yüzyılın ilk yarısında silindirik gövdeler tercih edilmekte, yüzyılın ikinci yarısında yapılan bir kısım minarede ise silindirik gövdelere daire dilimler ve prizmal çıkıntılar ilâve edilerek, daha önce görülmeyen, çokgen şekilli gövdeler meydana getirilmektedir. Akşehir Taş Medrese ve Sivas Çifte Minareli Medrese arasında, yani 1250-1271 yılları arasında, bölgesel özellikler taşıyan Siirt Ulu Camisi dışında, silindirik gövdeli tuğla minarelere rastlanmayışı buna karşılık en geç örneği Erzurum Çifte Minareli medresede olmak üzere altı tane minarenin

46. Eğilmekte olan gövdeleri sağlamlaştırmak amacıyla bu düz silmeler üzerine ince demir çubuklar konmuştur. Demir çubukların tuğla renkleriyle hem âhenk oluşu, fazla göze çarpmamalarını sağlamaktadır.

45. Bak: Kısım IV. Şerefe.

dilimli gövdeleri oluşu, elde yeteri kadar örnek kalmamış olması ile yorumlanabileceği gibi, belirli bir devir içinde bir zevk değişikliği ve yeni bir modanın hakim olması ile de yorumlanabilir. Dilimli gövdeli minarelere Konya, Antalya, Sivas ve Erzurum gibi dağınık bölgelerde rastlanması ve bunlardan Konya ve Sivas'taki üç tanesinin aynı bâni tarafından inşa ettirilmiş olması muhtemelen bölgesel özelliklerden ziyade yapan ve yaptıranın seçimiyle bağlanabilir⁴⁷.

XIII. yüzyılın son çeyreğinde ise silindirik gövdeli minarelere bir dönüş vardır ki bunu da Sivas Çifte Minareli Medrese, Kırşehir Cacabey Medrese'si Harput Arap Baba Mescidi, Afyon Ulu Camisi ve Ankara Aslanhane Camisinin silindirik gövdeli minarelerinde izlemek mümkün olmaktadır.

Bu noktada İran örnekleri ile bir karşılaştırma yapacak olursak, A. U. Pope'a nazaran,⁴⁸ "En erken İran minareleri, batı İslâm memleketlerindeki benzer nitelikler taşımakta ve gövde kare olarak şekillenmekteydi. İleriki devirlerde İran için karakteristik minare şekli olan silindirik gövdeli minareler ise ilk önce kuzeydoğu İran'da ve İslâmiyetin kabulünden çok sonra görülmeğe başladılar. Bunlar için XI. yüzyıldan önce yapılmış örnekler bulunamamıştır. Sangbast'taki minare⁴⁹, Damghan'daki Tarı-Khane'ye 1058 yılında ilâve edilen minare⁵⁰, Damghan Mescid-i Cuma (1026), Simnan Mescid-i Cuma (XI. yy.)⁵¹, Kashan Mescid-i Cuma, Ardistan Mescid-i Cuma, Kirman Mescid-i Mâlik ve Sabzaver Mescid-i

Cuma'nın minareleri⁵² ve Gulpayagan Mescid-i Cuma⁵³ İsfahan Chihil Dukhtaran (1107)⁵⁴, Sava (1110) ve Bistam (1120) daki minareler⁵⁵ silindirik gövdenin Selçuklular devrinde en çok kullanılan şekil olduğunu desteklemektedir. Silindirik gövdenin Türkistan'da görülen ve çok geniş başlayıp şerefeye doğru birdenbire incelen şekli ise Buhara'da Kalyan Camisi minaresi⁵⁶ ve Uzgend minareleri ile temsil edilir. Böylece İran'da silindirik gövdenin kare gövdenin yerini çok çabuk aldığı anlaşılmaktadır."

Yukarıdaki örnekler silindirik gövdeli minarelerin menşei hakkında bir fikir verecek niteliktedir. Ancak İran ve Anadolu örnekleri karşılaştırıldığında aralarında farklar olduğu göze çarpar. Sava Mescid-i Cuma, İsfahan Chihil Dukhtaran ve Gulpayagan Mescid-i Cuma'nın minarelerinin silindirik gövdeleri geniş ve güdüktür, şerefeye doğru az incelirler. Bu özellikleriyle de Anadolu'da XII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan tuğla minarelere benzerlik gösterirler. Damghan, Simnan, Sabzavar ve Simnan minarelerinde ise silindirik gövde Anadolu örneklerine nazaran daha ince uzundur ve şerefeye doğru birdenbire daralır.

Anadolu'da rastladığımız dilimler ve prizmal çıkıntılarla çokgen olarak şekillenen minarelere İran'da halen mevcut minareler arasında verilebilecek tek örnek Jar Kurgan minaresidir. XI. yüzyıl sonu veya XII. yüzyıl başında inşa edilen bu minarede gövde yalnız yarım daire dilimlerle bölümlenmiştir⁵⁷. Jar Kurgan minaresinin İran'

47. Konya Sahip Ata Camisi ve İnce Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırılmış binalardır. Bak: Not. 22, 28, 29.

48. A. U. Pope, op. cit., s. 1026-27

49. Ibid. Pl. 260.

50. Ibid. Pl. 359 B.

O. Grabar, op. cit., Pl. 196.

51. A. U. Pope, op. cit., Pl. 359 A, 360 A.

O. Grabar, op. cit., Pl. 197.

52. A. U. Pope, op. cit., Pl. 358. B.

O. Grabar, op. cit., Pl. 285, 286.

53. A. U. Pope, op. cit., Pl. 361 B.

54. Ibid. Pl. 361 A.

O. Grabar, op. cit., Pl. 317.

55. A. U. Pope, op. cit., Pl. 365 B.

O. Grabar, op. cit., Pl. 184, 212, 214.

56. A. U. Pope, op. cit., Pl. 360 B.

O. Grabar, op. cit., Pl. 10, 11

57. A. U. Pope, op. cit., s. 1027, Fig. 363.

da tek örnek olarak kalması belkide bu şeklin fazla ravaçta olmadığına işaret etmektedir. Ancak, minarelerde kullanılmamış olmasına rağmen Gazne ve İran'da XI. yüzyıldan itibaren inşa edilen türbelerde çokgen dilimli gövdelerin kullanıldığı görülmektedir. En erken Gazne'de Gazneli Mahmut ve Mesut'un mezar kulelerinde görülen tür gövdeler⁵⁸, daha sonra Gurgan'da Kümbet-i Kabus⁵⁹, XII. ve XIII. yüzyıllarda ise Rey, Veramin, Demavend türbelerinde⁶⁰ kullanılmış ve gövde değişik ebatlarda prizmal çıkıntılarla dilimlenmiştir. Jar Gurgan minaresinin yarım daire dilimli gövdesinin 1281 tarihli Pir-i Alemdar türbesine ilham olduğu ileri sürülür.⁶¹ Anadolu türbelerinde ise dilimli ve prizmal çıkıntılı gövde nadir olarak kullanılmıştır⁶². Bu nedenlerle Anadolu'daki gövdeleri çokgen dilimli minarelere bir ilham kaynağı aramak gerektiğinde İran'daki minarelerden ziyade türbelere bakmak ve Anadolu'daki oluşumda direkt bir etki aramaktan ziyade bazı elemanların seçilip değiştirilerek kullanıldığı fikrini benimsemek eğilimindeyiz.

IV. ŞEREFE :

Daha önce de belirtildiği gibi incelemesi yapılan minarelerin genellikle şerefe ve mukarnaslı şerefe kornişleri tahrip olmuş, sonraki yıllarda yenilenerek esas karakterini kaybetmiştir. Yalnız Akşehir Taş Medresenin minaresinde birinci şerefe ve diğer bazılarında da mukarnaslı korniş esas özelliklerini muhafaza etmektedir.

Orijinal şerefe kornişli bulunan minarelerden bir tanesi olan Sivas Ulu Camisinin minaresinde gövdenin üst

kısımında, yazı bordürünü takiben başlayan şerefe kornişinin sadece ilk sırasındaki mukarnaslar orijinaldir. Bunu takip eden iki sıra muhtes olup, kirpi saçak şeklinde bitirilmiştir. (Res. 8) Birinci sıradaki mukarnaslar küçük iç bükey kavisli hücreciklerdir. Konya Hoca Hasan Mescidinde korniş iki mukarnas sırasından meydana gelir. Halen iç bükey kavisli yuvaların bir kısmı kırılmıştır. (Res. 35)

Aksaray Kızıl Minare ve Konya Hatuniye Mescidi minaresinde şerefe kornişinin tamamı mevcuttur. Kızıl Minarede mukarnaslar üç sıraya dizilir. Alttan birinci sırada küçük sağır kemerçikler ve fazla derin olmayan yuvalar nöbetleşe dizilir. İkinci sırada derin, iç bükey kavisli yuvalar, en üst sırada ise yine derin iç bükey kavisli, yüksek yuvalar yer alır. (Res. 31)

Konya Hatuniye Mescidinde korniş yine üç mukarnas sırasından oluşur. Birinci sıra "Bursa kemeri" profilli sağır nişlerden ibarettir. İkinci sırada, sağır nişler arasına ikişer tane az derin, üstleri sivri uçlarla nihayetlenen yuva girer. Üçüncü sırada alttaki iki yuvanın üzerine bir tane geniş ve derin mukarnas yuvası yerleşir, ve bu son sıradaki yuvalar kornişin dışa doğru genişlemesini sağlar (Res. 22). Erzurum Çifte Minareli Medrese'de birinci mukarnas sırasında tek tek yuvalar mevcuttur. (Res. 51)

Mevcut örneklerle bakarak, korniş ve şerefeleri muhtes olan minarelerde de esasta bu şekilde iki veya daha fazla mukarnas sırasından meydana gelen bir kornişin bulunduğu ve bunun şerefeye doğru genişliyerek gövdeden şerefeye geçişi sağladığı tahmin edilebilir.

Gövdenin şerefe üzerindedeki devam etmesi ve önünde bir şerefe ile nihayetlenmesi, dolayısıyla gövdenin çift şerefeli olarak oluşumuna XIII. yüzyıl tuğla minareleri arasında nadir rastlanır.

58. Ibid. Pl. 355, 356 B.

59. Ibid. s. 970-974, Fig. 336, Pl. 337.

60. Ibid. Pl. 346, 348 B, 348 A.

61. Ibid. s. 1023, 1027, Fig. 358, Pl. 347 A.

62. XIII. Yüzyılda inşa edilen türbeler içinde Akşehir Seyyit Mahmut Hayrani ve Konya Mevlana Türbesinde bu şekil görülmektedir.

Halen her iki şerefenin de gövde üzerindeki konumu yalnız Akşehir Taş Medresenin minaresinde görülmektedir. (Res. 32) Ancak, burada şerefe mukarnaslı bir korniş olmadan gövdeye oturur. Birinci şerefenin tuğla korkuluğu muhtemelen aslını muhafaza etmekteyse de ikinci şerefenin ki onarılmıştır.

Konya İnce Minareli Medresenin geçen yüzyıl sonunda F. Sarre tarafından neşredilen fotoğrafında⁶³, ve aynı sıralarda çekilmiş başka fotoğraflarda, minarenin dilimli gövdesinin birinci şerefe üzerinde şekil değiştirerek ancak yine dilimli olarak devam ettiği ve ikinci bir şerefe ile nihayetlendiği, bunu takiben de dilimli bir petek kısmının geldiği görülmektedir. (Res. 43) İkinci şerefenin 1901 zelzelesinde yıkılmasından sonra minare şimdiki tek şerefeli ve birazda güdük şekli almıştır.

Konya Hatuniye Mescidi minaresinin de çift şerefeli olduğunu nisbetsiz şeklinin yanısıra, 1854 yılında yapılmış bir çizim doğrulamaktadır⁶⁴ (Res. 20) Çizimde sekizgen gövdenin şerefeden sonra silindirik olarak yükseldiği ve mukarnaslı bir kornişle nihayetlendiği görülmektedir.

Konya Hoca Hasan Mescidi'nde de dilimli ve prizmal çıkıntılı gövde aynen İnce Minareli Medrese'nin minaresindeki gibi şerefe kornişli üzerinde şekil değiştirerek devam etmektedir. (Res. 34, 35) Bu kısmın petek için fazla geniş oluşu ve çekirdekteki merdivenlerin devam etmesi bu minarenin de esasında

çift şerefeli olduğu kamsını uyandırmaktadır.

Anadolu tuğla minarelerinde olduğu gibi, İran tuğla minarelerinde de halen çok az minarede orijinal şerefe ve korniş mevcuttur. Neşredilen örneklerden izlenebildiğine göre, bunlar da iki veya üç mukarnas sırasından meydana gelmektedir. Mukarnas yuvaları bazen Simnan ve Sarban Mescid-i Cuma'larının minarelerindeki gibi ince uzun ve az derin⁶⁵, bazende Bistam'da olduğu gibi derin, iç bükey kavilidir⁶⁶. İkinci örnek Anadolu'dakilerle daha yakın paraleldedir.

C. MALZEME - TEKNİK - SÜSLEME:

Ele aldığımız minarlerde, esas malzeme olan tuğlanın yanısıra, kaidelelerde kesme ve moloz taş, pabuç ve gövdelerde sırlı tuğla ve çini de kullanılmıştır. Malzeme, bilhassa tuğla, hem yapı hemde süsleme malzemesi olarak kullanıldığı için birlikte incelemeye uygun bulduk.

I. TAŞ:

Minarenin bütün yükünü taşıyan kaide genellikle taştan inşa edilmiştir. Harput, Kayseri ve Bayburt Ulu Camilerinde, Aksaray Kızıl Minare, Konya İnce Minareli ve Kırşehir Cacabey Medreselerinde dikdörtgen bloklardan kesme taş örgü kaidenin yüzeyine pürüzsüz bir doku verir. (Res. 4, 13, 16, 55) Konya Sahip Ata, Sivas Gök Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medresenin minarelerinde payanda şeklinde portal kütesinin iki kenarına bitişen kaidelerde yüzey, portal cephesine kaplananla aynı cinsten, kesme taşla kaplanmıştır. (Res. 38, 51).

Kesme taştan yapılan kaideler içinde yalnız Konya İnce Minareli Medrese, Konya Sahip Ata Camisi, Sivas Gök

63. F. Sarre, *Konia, Seldschukische Baudenkmäler*, s. 17, Abb. 27. Her iki şerefesi de mevcut olan minarenin 55 m. yüksekliğinde olduğunu kaydeder.

64. 1854 yılında Ressam Hüsnü Yusuf Bey tarafından yapılan ve S. Ünver arşivinde bulunan bu suluboya resimde Hatuniye minaresi ikinci şerefenin mukarnaslı kornişli de dahil olmak üzere resmedilmiştir. Bak: S. Ünver, "Konya'da İkinci bir Çift Şerefeli minare", *Konya Mecmuası*, 1947, sayı 105-107.

İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 380.

Y. Önge, "Çift şerefeli Selçuklu minareleri", *Önasya*, cilt, 5, sayı 50, s. 10.

65. A. U. Popc. op. cit., Pl. 360 A, 362 B, 366.

66. Ibid, Pl. 360 B.

Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin kaidelerinde özel olarak yeri için tasarlanmış süsleme yer alır. İnce Minareli'de kaidenin doğuya bakan yüzünde yanyana iki sağır kemer yer alır. Kemerleri çerçevesiyen geniş kaval silme medresenin portalindeki yazı bordürü gibi düğümler atarak devam eder. Sağır kemerlerin içleri, derin oyulmuş, girift nebati geçmeyle doldurulmuştur. (Res. 43) Sahip Ata Camisinde tabanda devşirme lahit taşları bunu takiben sebil pencereleri ve bunların biraz üzerinde yer alan yüksek kabartma bir pano olarak düzenlenmiş geometrik geçme kaideleri süsler. (Res. 38) Sivas Gök Medrese'nin minare kaidelerinde tek panolar halinde birbiri üzerine dizilen bitkisel ve geometrik geçmelerle, hayat ağacı motifi; Erzurum Çifte Minareli Medresenin kaidelerinin alt kısmında da yine hayat ağacı kompozisyonları yer alır. Bahsi geçen son üç örnekte, portal cephesini aralıksız kaplıyan süsleme, böylece minare kaidelerine de taşınmış olur ve iki unsur birbirinden güçlkle ayırt edilir.

Bazı minarelerin kaidelerinde muntazam kesme taş örgü içine yer devşirme taşların da ilâve edildiği görülür. Akşehir Taş Medrese'nin minaresinde yüzeyleri düz devşirme taşlar, Konya Hoca Hasan ve Ankara Aslanhane Camisi minarelerinde ise yüzeyleri düz veya işlemeli devşirme taşlar, yeni hazırlanmış kesme taş bloklarla birlikte kullanılmıştır. (Res. 32, 34, 60) Yüzeylerine silmeler veya geometrik desenler işlenmiş devşirme taşların kesme taşlar arasına serpiştirilmesi bir miktar süsleme eğilimine işaret ederse de Hoca Hasan ve Aslanhane'nin kaidelerinde görüldüğü gibi bu parçalar gelişigüzel belki de bilinçsiz olarak yerleştirilmiş, yabancı elemanlar olarak kalmakta ve bir kompozisyon bütünlüğü yaratılamamaktadır.

Akşehir Taş Medrese'de alt kısmı kesme taştan olan kaidenin üst kısmı

tuğla olarak nihayetlenir ki aynısı Antalya Yivli Minarede'de yapılmıştır. Kesme taş tuğla ilâvesi birde Harput Ulu Camisi'nin kaidesinde göze çarpar. İki yatay bordür olarak yerleştirilen geometrik geçme tuğla ile işlenmiştir. (Res. 4)

Minare kaidelerinde daha seyrek kullanılan kaba yonu ve moloz taş ise Alanya Akşebe Sultan ve Harput Arap Baba Mescitleri ve Eski Malatya'daki İsimsiz Minare ve Ak Minare'de kullanılmıştır.

Yalnız iki minarede, Aksaray Kızıl Minare ve Kırşehir Cacabey Medresesi minarelerinde pabuç ta taştandır. Kaideden başlıyan kesme taş örgü gövdeye kadar aksamadan devam eder. (Res. 55)

II. TUĞLA :

Pabuçtan yukarıya doğru, tuğla minarelerin dış bünyesinin yapı ve süsleme malzemesi olan tuğla kaidelerde seyrek kullanılmıştır. Van Ulu Camisi, Sivas, Akşehir ve Siirt Ulu Camilerinde kaideler tuğladandır. (Res. 5, 6, 11, 40, 41) Pabuçları tuğla olan minareler içinde bu eleman en çok portal çerçevesinin bir parçası olarak tasarlandıkları örneklerde göze çarpar. Konya Sahip Ata Camisi, Sivas Gök Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medrese minarelerinin pabuçlarının tuğla oluşu portal yüzeyinin taş kaplaması yanında barizleşip, ayrı elemanlar olarak seçilebilmelerini kolaylaştırır. (Res. 38, 45, 49, 51)

Kaide ve pabuç kısmında kullanılan tuğlalar takriben. 15x15 cm. veya 22x22 cm. boyutlarında, 2 veya 3 cm. kalınlıkta kare ünitelerdir. Gövdeye kaplanan tuğlalar da aynı boyutlarda olmakla beraber, bunları silindirik gövdeye intibak ettirebilmek amacıyla dışa dönük yüzeylerine hafif bir kavis verilmiştir. Silindirik gövdeli veya Konya İnce Minareli ve Sivas Gök

Medrese'nin minarelerindeki gibi gövdeyi hareketlendiren dilimlerin yayvanca olduğu minarelerde tuğlaların bu kavsi azdır. (Res. 44, 46) Bunun aksine yüzeyleri demet sütunları andıran ince dilimlerle bölümlenen Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde ise tuğlaların kavsi bariz derecede artar. Kilit örgüde tuğla ebatları eş tutulmuş, bazı süslü tuğla örgülerinde ise tuğlalar örgünün icap ettirdiği değişik boyutlarda kesilmiştir. (Res. 52 53)

Tuğla renkleri lokal kilin rengine bağlı olarak boz renkten koyu toprak rengine kadar değişen bir çeşitlilik göstermektedir.

III. SIRLI TUĞLA :

Sırlı tuğlalar sadece süsleme amacıyla kullanılmıştır. Bunlar diğer tuğlalarla aynı malzemeden yapılmış ancak kullanılacakları kompozisyonlara uygun şekilde kesilerek dışa gelecek yüzeyleri sırlanmıştır. Minarelerin pabuç ve gövdelerinde kullanılan sırlı tuğlaları üç grupta incelemek mümkündür:

a. Sırlı tuğla kabaralar.

Bunlar sırlı tuğlaların en basit şekli olup 4x4 cm. boyutlarında kare üniteler olarak kesilmiştir. İçine yerleştirilecekleri harç yüzeye iyice yerleşebilmeleri için arka yüzleri derinliğe pahlanmıştır. Ön yüzeyleri düzdür ve firuze rengi ile sırlanmıştır. Sırlı tuğla kabaraların en basit kullanılışı kilit örgüde iki tuğla arasında bırakılan boşluklara yerleştirilmeleridir. İleride bahsedileceği gibi, bu XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeğe başlar,⁶⁷ ve en erken örnek Alanya Akşebe Sultan Mescidi'nin gövdesidir. (Res. 17)

Yine XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren fakat bilhassa ikinci yarısında sırlı kabaralar süslü örgülere katılarak bunlarla çapraz, zigzag, ve

ağ örgüler meydana getirilmiştir. Bu da en erken Aksaray Kızıl Minare'nin gövdesinde görülür. (Res. 30)

Sırlı tuğla kabaraların değişik bir şekli de Konya İnce Minareli Medrese ve Sivas Gök Medrese'nin minarelerinin gövdelerinde görülen piramidal kabarlardır. Yine 4x4 cm. boyutlarında kesilip, derinliğe pahlanan kabaraların ön yüzleri diğerlerindeki gibi düz olmayıp öne doğru piramidal bir çıkıntı meydana getirecek şekilde kesilmiştir. (Res. 44, 46) Bu tür kabaraların ön yüzleri bazen firuze bazende patlıcan moru sırlıdır.

b. Yazı bordürleri ve geometrik geçmelerde kullanılan sırlı tuğlalar:

Bazı minarelerin gövdelerinin üst kısmını, mukarnash kornişin hemen altında, dolaşan yazı şeritlerinde kullanılan sırlı tuğlalar tek tek harflerin şekillerine göre kesilmiş, arka yüzleri pahlanmış, ön yüzleri firuze rengi sırlanmıştır. Bunlar bazen doğrudan doğruya harç zemine yerleştirilmiş, bazende harflerin aralarında kalan boşluklar sırsız tuğlalarla doldurulmuştur.

Bu tür yazı şeritleri Sivas, Kayseri ve Bayburt Ulu Camilerinde görülür. Sivas Ulu Camisinde gövdeyi çemberliyen yazı şeritleri sırsız tuğlalarla işlenmişken, sekizgen pabucun her yüzünde yer alan sağır kemerlerin üstündeki ince yazı şeritleri firuze renkli sırlı tuğlalarla işlenmiştir. (Res. 7, 8) Kayseri Ulu Camisi'ndeki yazı şeridi ise çok tahrip olduğu için onarılmıştır, dolayısıyla şimdiki sırlı tuğlalar orijinal değildir.⁶⁸ (Res. 10) Bayburt Ulu Camisinde sırlı tuğlaların bir kısmı dökülmüştür.

67. Bak: Kısım V. a Kilit örgü

68. A. Gabriel, *Monuments.... I*, s. 32-35; yazı şeridindeki çinilerin mühim kısmı döküldüğü için okumanın imkânsız olduğunu belirtmekte ve neşrettiği fotoğrafta çok az çini kaldığı görülmektedir. Halbuki şimdiki kitabe şeridindeki çiniler son yıllarda yenilenmiştir.

Yine bazı minarelerin pabuç kısımlarını süsliyen geometrik geçmeler harç zemin veya sırsız tuğla zemine sırlı tuğlalarla mozayık tekniği ile işlenmiştir. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinin kaidelerinde firuze ve patlıcan moru sırlı tuğlalardan ince şeritler, altıgen, yıldız ve yarım palmetler sırsız tuğlalarla nöbetleşe değişerek pabucun her yüzünde değişik bir geometrik geçme meydana getirirler. (Res. 54)

c. Silmelerde kullanılan sırlı tuğlalar :

Konya İnce Minareli Medrese ve Sivas Gök Medrese minarelerinin gövdelerinde yarım daire dilimlerle prizmal çıkıntılar arasındaki boşlukları dolduran kaval silmeler sırlı tuğlalardandır. Takriben 2 veya 3 cm. kalınlıkta yarım daire üniteler olarak kesilen tuğlaların dışa gelecek olan 2 veya 3 cm. kalınlıktaki kenarları firuze rengi sırlanmış ve bu üniteler dikey aksta üst üste sıralanarak kaval silme meydana getirilmiştir. (Res. 44, 46) Hâlen her iki minarede de sırlı ünitelerin bir kısmının dökülmesi ile harç zemin ortaya çıkmıştır.

Bu tür sırlı tuğlalar bazen aynı şekilde kesilmiş sırsız tuğlalarla nöbetleşe olarak dizilerek silmeyi meydana getirirler. Sivas Gök Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medrese minarelerinin pabuçlarının dört bir tarafını çerçeveyen silmeler, yarım daire ünitelerin düz ünitelerle birlikte, dikey veya yatay, sıralanması ile meydana getirilmiştir. (Res. 48, 52)

IV. ÇİNİ :

Sırlı tuğlalar gibi çini de pabuç ve gövdede süs elemanı olarak kullanılmıştır. Çiniler beyaz killi hamurdan yapılmış, sırlı tuğlalar gibi kullanılacakları desenlere uygun şekillerde kesilmiş ve firuze mavisi ve patlıcan moru ile sırlanmıştır.

a. Yıldız, kare, baklava ve çanak şekilli çiniler:

Yıldızlar takriben 10 cm. boyunda, sekiz köşeli ve firuze rengi sırlı parçalardır. Ankara Aslanhane Camisi minaresi hariç, yıldız şekilli çinilere sadece XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş minarelerde rastlanır. Eski Malatya'da Ak Minare ve İsimsiz Minare, Konya Hatuniye Mescidi ve Ankara Aslanhane Camisi minarelerinin gövdelerinde ince bir bordür meydana getirecek şekilde yanyana dizilen yıldızlar, ya mukarnaslı şerefe kornişinin hemen altında veyahutta pabucun hemen üstünde yer alırlar. (Res. 27, 28, 22, 60)

Yıldız şekilli çinilerin diğer bir kullanılış yeri de pabuç kısımları tuğladan inşa edilen minarelerde sekizgenin her yüzünde yer alan sağır kemerçiklerin içerisindedir. Buna tek örnek Akşehir Ulu Camisi minaresidir. Her sağır kemer içinde, yatay bir bordür halinde sekiz adet firuze renkli çini sıralanır. (Res. 13). Yıldızların üst ve alt uçlarında kalan açıklıklar, patlıcan moru sırlı, yarım haç şekilli çinilerle doldurulmuştur. Akşehir Gündük Minare mescidinin minaresinde ise aynı yerde yıldız yerine kare şekilli çiniler sıralanır. Bu kare çinilere sır altı tekniği ile kuş tasvirleri işlenmiştir⁶⁹. (Res. 14)

Firuze renkli çinilerden küçük baklava şekillerinde kesilenler Aslanhane Camisi minaresinde ve yıldız çinili bordürün altında yanyana sıralanır⁷⁰. (Res. 60)

69. Ş. Yetkin, "Türk Çini Sanatından bazı önemli örnekler ve Teknikleri" *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1964-65., İstanbul, 1965, s. 69-72., Res. 7.

Bu kare çinilerin minare kaidesine sonradan ilave edildiğini belirtir. Yıldız içine çizilmiş fotozlu ve kuyruklu kuş tasvirleri Kubadabad çinilerine benzerlik göstermekte ancak bunların kare şekilli çiniler oluşu farklılık meydana getirmektedir.

70. Ş. Yetkin, op. cit., s. 77; Yıldız ve baklava şekilli çinilerden başka çukur çanak şekilli çinilerde bulunmaktaydı. Yerlerinden dökülen bu çiniler halen Vakıflar Genel Müdürlüğünde muhafaza edilmektedir.

Çinilerin bir diğer çeşidi de iç bükey kavisli küçük çanaklar şeklinde olanlardır. Takriben 4 - 5 cm. çapındaki bu çanakların iç bükey yüzeyleri firuze rengi sırlıdır. Bu tür çanaklar Sivas Ulu Camisinde mukarnaslı korniş altında ve yazı bordürünün hemen üzerinde ince bir dizi halinde (Res. 8), ve Aksaray Kızıl Minâre'de mukarnaslı korniş altındaki geometrik geçme içinde serpiştirilmiş olarak yer alırlar. (Res. 31)

b. Mozayık Çiniler:

Firuze ve patlıcan moru çinilerden küçük ebatta kare, dikdörtgen, altıgen, sekizgen, üçgen, daire ve baklava şekillerinde kesilmiş çinilerdir. Bunlar çeşitli geometrik kompozisyonlar meydana getirmek üzere mozayık tekniği ile işlenmiştir. Bu tür çiniler mukarnaslı şerefe kornişlerinde, mukarnas yuvalarının iç bükey kavisli yüzeylerini doldurarak renkli bir yüzey yaratırlar. Sivas Ulu Camisi'nde mukarnas yuvaları içinde tek tük çiniler kalmıştır, Konya Hatuniye Mescidi ve Aksaray Kızıl Minare'de ise her yuvadaki değişik desenleri seçmek mümkündür. (Res. 8, 22, 31)

Mozayık çiniler birde küçük kemerli levhalar veya dairesel levhalar içinde kullanılmıştır. Sivas Gök Medrese'nin kuzey doğu minaresinin pabuç kısmının avluya bakan yüzünde mozayık çinilerle işlenmiş tek bir levha kalmıştır. Kemerli levhanın ortasında firuze ve kobalt rengi sırlı çiniler bitkisel bir örgü halinde yanyana gelir, köşeleri ise geometrik geçmeler doldurur. (Res. 47) Erzurum Çifte Minareli Medrese minarelerinin pabuçlarının üst kısmında, prizmal çıkıntılar arasında, dört yüzünde de bu tür levhalar mevcuttur. Kompozisyonlar daha basittir ve çiniler yer yer dökülmüştür. (Res. 51) Aynı minarelerin pabuçlarının küp şekilli kısmında ve cepheye bakan yüzlerinde büyük dairesel levhalar içinde

yine kobalt mavisi ve firuze renkli çinilerle bitkisel kompozisyonlar işlenmiştir. Sivas Gök Medrese ve Çifte Minareli medresede ise aynı şekilde dairesel levhalar mevcuttur, ancak bunların yüzeylerindeki çiniler dökülmüştür⁷¹.

Harpur Arap Baba Mescidi minaresinde kaidenin hemen üzerinde yer alan Nesih yazı bordürünün diğer minarelerdeki yazı şeritleri gibi sırlı tuğlalarla değil mozayık çinilerle yapıldığı kanısındayız. Ashında hâlen bunu teyit edecek çini parçası kalmamıştır, ancak harç arasında görülen beyaz çini hamuru artıkları ve mescidin mihrabının da mozayık çinilerle kaplı oluşu bu kanıyı vermektedir. (Res. 58) Yazı bandını çerçeveliyen bitkisel geçmenin bir eşi mescid mihrabında mozayık çinilerle tekrarlanmıştır.

V. TUĞLA ÖRGÜLERİ :

Minarelerin kaide, pabuç ve gövdelerinin tuğla ile kaplanmasında kullanılan tuğla örgüleri içinde en çok rağbet göreni, en basit şekil olan kilit örgüdür. Bunun yanısıra değişik süslü örgülerde bilhassa gövdelerde kullanılmıştır.

a. Kilit Örgü :

XIII. yüzyılın ilk yarısında, bazı örnekler dışında, genellikle kilit örgü tercih edilmektedir.

Bu örgüde, üst üste dizilen yatay tuğla sıralarında, tuğlalar biribiri üzerinden yarım tuğla boyu kaydırılır. Böylece de dikey derzler üst üste değil, şaşırtmalı olarak yerleşir. Dikey yöndeki derzlere tatbik edilen değişiklikler kilit örgüde çeşitlilik meydana getirir.

71. J. M. Rogers, "The Çifte Minareli Medrese at Erzurum and the Gök Medrese in Sivas", *Anatolian Studies*, vol XV. 1965. s. 63; Erzurum Çifte Minareli medrese ve Sivas Gök medresedeki madalyonların çini işçiliğinde benzerlikler bularak mukayeseler yapar, tarihlere için faydalanır.

Bazı örneklerde dikey derzler aynen yatay derzler gibi aradaki harç tabakası ince bir şerit halinde görülecek şekilde bırakılmıştır. Kayseri, Bayburt, ve Akşehir Ulu Camilerinde, Malatya Ak Minare ve Konya Hatuniye Mescidi minaresinde gövdede bu şekilde örülen tuğlalar yüzeye sıkı dokunmuş, pürüzsüz bir doku verir. (Res. 9, 15 19).

İkinci şekilde yanyana dizilen iki tuğla arasında tuğla ebadının üçte biri oranında, bir boşluk bırakılır. Alt ve üst sıralarda da aynı boşluklar bırakılarak, tuğlalar birbiri üzerinden kaydırılır. Neticede iki tuğla arasında kare şekilli boşluklar meydana gelir. Sivas ve Eski Malatya Ulu Camilerinin, Malatya İsimsiz ve Ak minarelerinde bu şekilde örülen kilit örgüde boz renkli tuğlalar arasındaki boşluklar koyu lekeler olarak belirir ve örgüye gevşek dokunmuş intibayı verir. (Res. 7, 25, 27, 29)

Özellikle yüzyılın ilk yarısında görülen bu iki şekil kilit örgü yanısıra, yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren üçüncü bir çeşit ortaya çıkar. Tuğlalar arasındaki kare boşluklar önceki örneklerdeki gibi boş bırakılmayıp içlerine firuze renkli sırlı kabaralar yerleştirilmiştir. En erken Alanya Akşebe Sultan Mescid'inde gövdenin alt kısmında, daha sonra Aksaray Kızıl Minare'de gövdenin üst kısmında (Res. 17, 30), ve sırasıyla Sivas Gök Medrese, Sivas Çifte Minareli Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medrese minarelerinin pabuçlarında (Res. 50, 51), ve Kırşehir, Cacabey Medresesi minaresinde gövdenin alt kısmında kullanılan kilit örgününün bu türü sırsız tuğlaların mat, yeknesak bir kılıf olarak yüzeyi kaplamayıp sırlı ünitelerle renklenip hareketlenmesini sağlar.

b. Süslü Örgüler; çapraz, zigzag, balıksırtı ve ağ örgü:

Bu tür örgüler ya tuğlaların değişik yönlerde dizilişi veyahutta sırlı ka-

baraların örgününün desenine uygun şekilde sırsız tuğlaların dikey derzlerine yerleştirilmesi ile meydana getirilir.

1. Tuğlaların değişik yönlerde dizilmesinden meydana gelen süslü örgüler Erzurum Tepsi Minare, Harput Ulu Camisi, Konya Zemburi Mescidi minarelerinin gövdelerinde, Akşehir Ulu Cami ve Gündük Minare'nin pabuçlarında kullanılmıştır.

Erzurum Tepsi Minare'de yazı bordürünü tâkibeden geniş bordür içinde yatay ve dikey yönde dizilen tuğlalar baklava örgü meydana getirir. (Res. 1) Baklavaların dış hatlarını sınırlıyan tuğlaların yüzeyleri parlaktır, uzaktan desenin bariz olarak seçilmesini sağlarlar. Akşehir Ulu Cami ve Gündük Minare Mescidi'nde aynı örgü sekizgen pabucun cephelerindeki sağır kemerlerin içini doldurur. (Res. 13, 14) Gündük Minare'de dikey yöndeki tuğlalar sırlı tuğlalardır.

Van Ulu Camisi minaresinin gövdesinde ve Bayburt Ulu Camisi minaresinin pabucunda, hâlen yüzeydeki tuğlaların mühim bir kısmı dökülmüş olmasına rağmen, muhtemelen aynı örgünün kullanıldığı kalınlardan anlaşılmaktadır. (Res. 5, 16)

Harput Ulu Camisi minaresinde gövdenin alt kısmında ve Konya Zemburi Mescidi minaresinde pabuçta dikey ve yatay olmak üzere yanyana dizilen tuğlalar balıksırtı örgü meydana getirir. (Res. 3, 24) Harput'ta balıksırtı desenleri intizamsızdır. Zemburi Mescidi'nde ise muntazam çapraz hatlarla gövdeyi sararlar.

2. Sırlı kabaraların tuğla örgüsüne ilâve edilmesi ile meydana gelen süslü örgüler XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeğe başlar ve bilhassa yüzyılın ikinci yarısında daha çok rastlanır. Bu çeşit örgülerde tuğlalar kilit örgüdeki gibi her zaman yarım tuğla boyu kaydırılmaz, ancak işlenme-

si istenen desen gereğince kaydırılır. Sırlı tuğla kabalarının çapraz hatlarda dizildiği örgülerde tuğlalar her sırada birer sırlı kabara uzunluğunda kaydırılır. Tuğla boyutları eş tutulduğu halde kaydırılmalarındaki farklılık firuze renkli kabaların gövdeyi saran çapraz hatlar üzerinde sıralanmasını sağlar. Süslü örgünün bu çeşidi Akşehir Taş Medrese minaresinin gövdesinde ve Erzurum Çifte Minareli medresenin kuzey doğu minaresinin gövdesinde yer alır. (Res. 33, 53)

Aksaray Kızıl Minare ve Kırşehir Cacabey Medresesi minaresinin gövdelerini saran zigzaglı örgüde, sırsız tuğlalar, aralarında zigzag hatlar meydana gelecek şekilde kaydırılmıştır. Kızıl Minare'de zigzaglar dikey yönde, Cacabey'de ise yatay yönde sıralanırlar. Hâlen derin yivler ve kare boşluklar şeklinde olan bu zigzag hatların orijinalde sırlı kabalarla belirtildiğini tahmin etmekteyiz. (Res. 32, 56)

Yukarıda bahsedilen iki örgü çeşidinde sırsız tuğlalar aynı ebatta kesilmiştir. Diğer bazı örgülerde, örneğin ağ örgü veya baklavalı örgüde tuğlalar desenin gerektirdiği şekilde değişik uzunluklardadır. Şöyleki; Çapraz yükselen ve birbirini kateden hatlar sırlı tuğla kabalarla belirtilmiş, bunların aralarında meydana gelen baklava şekilleri sırsız tuğlalarla doldurulmuştur. Sırsız tuğlalardan baklavaların ortalarına gelecekler daha uzun, uçlarına gelecekler daha kısa olmak üzere iki veya üç ayrı boyutta kesilmiştir. Bu tür örgü, Akşehir Taş Medrese'nin minaresinin gövdesinde iki geniş band halinde, Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin de kuzey batı minaresinin tüm gövdesini aralıksız kaplar. (Res. 33, 52) Konya İnce Minareli Medrese ve Sivas Gök Medrese'nin minarelerinin gövdelerinde geçme prensibi ve sırsız tuğlaların değişik boylarda oluşu aynıdır, ancak kompozisyon biraz değişiktir. Bu iki minaredeki en bariz fark da sırlı ka-

baraların piramidal kabara şeklinde oluşu, dolayısıyla gövdede çivi başları gibi çıkıntılar meydana getirmeleridir. (Res. 44, 46)

c. Süslü Örgüler; yazı ve tek geometrik desenler.

İki, üç veya daha çok sayıda sırlı kabara yanyana gelerek tek tek geometrik desenler veya Kufi yazı ile tek tek kelimeler meydana getirirler. Kabaların sıralanışında bir önceki guruptaki gibi bir devamlılık değil, guruplaşma vardır.

Konya Sahip Ata Camisi'nin ayakta duran kuzey batı minaresinin gövdesinde kabalar biribiri üzerine dizilen ancak birbirine eklenmeyen geometrik desenler meydana getirirler. Aynı minarenin pabuçlarında ise Kûfi yazı ile tek kelimeler pabuçların ön cepelerini doldurur. (Res. 38) Sivas Çifte Minareli Medrese minarelerinin kaidelerinin arka yüzlerinde aynı şekilde kelimeler mevcuttur, gövdelerinde ise tek tek kelimeler çapraz hatlarla yüzeyi sarar. (Res. 49, 50)

Bu tür örgülerin diğer bir özelliğinde firuze renkli sırlı kabaların sırsız tuğlalara nazaran içerlek yerleştirilerek ikisi arasında bir kademe farkı meydana getirilip, girintili çıkıntılı bir yüzey elde edilmesidir.

Tuğla örgülerinin çeşitlemelerini gözden geçirdikten sonra kısaca özetleyecek olursak: XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde gövdelerin genellikle tek renkli sade kilit örgü ile kaplandığı, ikinci çeyreğinden itibaren ise kilit örgünün dikey derzlerine sırlı kabaların ilâvesi ile örgünün renklendirildiği; ve yine yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren fakat bilhassa ikinci yarısında sırlı kabaların mühim rol oynadığı, renkli ve hareketli bir yüzey yarattıkları, süslü tuğla örgülerine yer verildiği görülmektedir. XII. yüzyılın ikinci yarısından olan minarelerin ve tek bir XIII. yüzyıl

minaresinin gövdesinde görülen ve sırsız tuğlaların dikey ve yatay olarak alternatif dizilişleriyle meydana gelen örgüler, yine tek renklilik özellikleriyle birinci guruba dahil edilebilirler.

Bu noktada XI. ve XII. yüzyıllarda yapılmış İran tuğla minareleri ile bir mukayese yapılabilir. Bunlar içinde kilit örgünün tek başına gövdeyi kapladığı yalnız İsfahan Chihil Dukhtaran'ın minaresinin gövdesinde görülür⁷². Kilit örgü, dikey derzlerde kare boşluklar kalacak şekilde örülmüştür ve Eski Malatya minarelerine benzerlik göstermektedir.

Bu tek örneğe karşılık, gövdeleri süslü tuğla örgülerle kaplanmış minarelerin kabarık sayısına bakarak, bu tekniğin daha çok tercih edildiği söylenebilir. İran'da kullanılan süslü örgüler hem desen hemde yüzey doluluğu bakımından Anadolu'dakilerden daha zengindir. Örneğin, ağ veya baklava örgüde kesişen çapraz hatların birden fazla oluşu, iç içe baklavalar meydana getirir, yüzey daha doludur. Ayrıca, ağ örgünün aynı minare gövdesinde dahi değişik şekillerde kullanıldığı ve desenlerde bir zenginlik meydana getirildiği görülür. Damghan'daki 1026-28 ve 1058 tarihli iki minare⁷³, Bistam ve Simnan Mescid-i Cuma minareleri⁷⁴ buna örnek olarak verilebilir.

Ancak, Anadolu'dakilerin aksine İran örneklerinde desenlerin sırlı kabaralarla sınırlandığı görülmez. Ağ örgüde kesişen hatlar sadece derin yivlerle belirtilmiştir. Parlak ve mat yüzeyli tuğlaların yanyana dizilmesi ile meydana gelecek kontrast yerine, girintili ve çıkıntılı yüzeylerin yanyana gelmesi ile ışık ve gölge hareketleri elde edilir. Anadolu tuğla minareleri içinde yalnız

Konya Sahip Ata ve Sivas Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde görülen bu girintili çıkıntılı tuğla örgüsünde dahi derinde kalan yüzeylere sırlı kabaraların yerleştirilmesi ile çift renklilik elde edilmiştir. İran minarelerinde çift renkli tuğla örgüler XIV. yüzyıldan önce yalnız iki minarede İsfahan Mescidi-i Ali ve Sarban Mescid-i Cuma minarelerinde göze çarpmaktadır⁷⁵. Halbuki XIV. yüzyıldan sonra yalnız çift renkli değil polikromik örgülerde çok kullanılır.

İran'da XIV. yüzyıldan önce yapılan minare gövdelerinde durum bu iken türbelerde hem kilit örgünün daha çok kullanıldığı, hemde süslü tuğla örgülerin erken örneklerde dahi çift renkli olarak işlendiği Damghan Pir-i Alemdar, Damghan Chihil Dukhtaran ve doğu Radkan'daki Pir-i Alemdar türbelerinde görülmektedir⁷⁶. Bu hususlar da İran ve Anadolu minarelerinin gövdelerinde kullanılan tuğla örgülerde bir yakınlık olmasına rağmen esasta önemli farklar bulunduğunu, halbuki İran türbeleri ile Anadolu minareleri arasında daha sıkı bağların mevcut olduğunu göstermektedir ki aynı ilişkiye gövde şekillerini incelerken de değinmiştik.

VI. TUĞLA ÖRGÜLERİNİN GÖVDEDE DAĞILIŞI :

Tuğla örgülerinin seçimi ve dağılışı özellikle gövdede kendini belli eder. Bu dağılıştaki gövde şeklindeki oluşumun da bir katkısı olduğu kanısındayız. Gövdede tuğla örgüleri şu şekillerde kullanılır:

a. Kilit örgünün bütün gövdeyi sarması :

Özellikle XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen silindirik gövdeli minarelerde sırsız tuğlalarla örülen kilit

72. A. U. Pope, op. cit., Pl. 361 A.
O. Grabar, Pl. 317.

73. A. U. Pope, op. cit., Pl. 359 A. B.
O. Grabar, Pl. 197.

74. A. U. Pope, op. cit., Pl. 360 A, B.

75. Ibid, Pl. 362 A, B.
O. Grabar., op. cit., Pl. 316.

76. A. U. Pope, op. cit., Pl. 339 B, 340 A, 347 A, B.

örgü bütün gövdeyi sarar. Bu tür gövdelerde genellikle sırlı tuğlalarla işlenen Kufi yazı veya geometrik şekiller korniş altında veya pabuç üzerinde ince bir bordür halinde gövdeyi çemberler. Minarenin genel kompozisyonunu göz önüne alırsak bu şekilde ince bordürler halinde uygulanan süslemede bordürlerin inceliği ve belirli sahalarda yer almaları nedeniyle minare kompozisyonunun hakim unsuru değildir. Gövede hemen göze çarpan ve ağırlığı üzerinde toplıyan unsur kilit örgü olarak örülmüş ve derz aralıklarının ince veya geniş oluşuna göre yüzeye sıkı veya gevşek bir doku veren sırsız tuğlalardır. Bu nedenle de minare gövdesi mat, tek renkli bir yüzeye sahiptir.

Kayseri ve Bayburt Ulu camilerinin minarelerinde tek bir yazı şeridi mukarnaslı korniş altında (Res. 10, 15), Sivas Ulu Camisinde biri korniş altında biri gövdenin ortasında olmak üzere iki yazı şeridi yer alır. (Res. 7) Bu tür dağılışa XIII. yüzyılın son çeyreğinden tek örnek Harput Arap Baba Mescidi minaresidir. (Res. 58) Geniş bir nesih yazı bandı kaidenin hemen üzerinde gövdeyi çemberler.

Malatya Ak Minare ve İsimsiz Minare'de, Konya Hatuniye Mescid-i ve Ankara Aslanhane Camisi minarelerinde ise yıldız veya baklava şekilli çinilerden meydana gelen ince bordürler korniş altında yer alarak, minare gövdesinin bu kısmına renk ve hareket katarlar. (Res. 26, 28, 19, 60)

b. Geniş yatay bordürler içinde değişik tuğla örgüler :

Bu türe giren silindirik minare gövdelerinde gövdeyi kesintisiz saran kilit örgü kullanılmayıp, değişik genişliklerde iki veya üç bordürün üstü üste dizilmesi ile gövde kısımlara ayrılmıştır. Genellikle her bordür içindeki tuğla örgüsü başkadır ve kilit örgü de sırlı kabbaraların ilavesiyle renklendirilmiştir.

Silindirik gövdenin bu şekilde yatay bordürlere ayrıldığı en erken örnek Aksaray Kızıl Minare'nin gövdesidir (Res. 30). İki geniş bordür gövdeyikiye böler. Bunlardan daha ince olan alttakinde dikey hatlarda devam eden zigzaglı örgü, üstteki bordürde ise derz aralarına sırlı kabbaralar yerleştirilmiş kilit örgü yer alır. En üstte mukarnaslı korniş altında da ince bir geometrik geçme şeridi yer alır.

Akşehir Taş Medrese minaresinde genişlikleri farklı dört yatay bordür gövdeyi dört kısma böler. Kaidenin hemen üzerinden başlayıp birinci şerefeye kadar devam eden birinci bordürü ağ örgü sarar. Bordürün üst kenarı, çini mozayıklarla işlenmiş, ince bir şeritle sınırlanmıştır. Şerefeyi takip eden dar bordürde kilit örgü, üçüncü bordürde çapraz örgü ve bunun üzerinde ise tekrar ağ örgü yer alır. (Res. 33).

Kırşehir Cacabey Medresesi minaresinde silindirik gövde iki geniş bordürle bölünmüştür (Res. 55). Alttaki bordürde derzleri sırlı kabbaralı kilit örgü, üsttekinde ise yatay olarak sıralanan zigzaglı örgü yer alır, iki bordürün arasını kafes örgü ince bir şerit ayırır.

Silindirik minare gövdelerinin bu şekilde yatay bordürlerle bölünmesi, değişik süslü örgüler ve bol miktarda kullanılan sırlı kabbaralar yüzeye renk ve parlaklık katarlar ve bir önceki guruptaki minarelerin aksine kilit örgünün ağırlığı toplıyan ve gövdeyi kılıf gibi saran mat etkisini kaybettirirler.

c. Tek çeşit örgünün bütün gövdeyi sarması:

1. Çokgen dilimli gövdelerde:

Bir önceki gurupta görülen çapraz zigzag ve ağ örgüler bu guruba giren minarelerin gövdelerinde de kullanılmıştır, ancak iki değişiklik göze çarpar. Birincisi, gövde iki üç ayrı çeşit

örgü yerine tek çeşit bir örgü ile kaplanmıştır. İkincisi, örgü gövdeyi bütünüyle sarmasına rağmen gövdedeki dilimler prizmal çıkıntılar ve bunların arasında alternatif olarak tekrarlanan kaval silme veya ince şeritler kompozisyonunda kesiklik yaratır.

Konya, İnce, Minareli Medrese minaresinde daire dilimlerle prizmal çıkıntıların yüzeylerini ağ örgü kaplar. Ancak, ağ örgünün devamlılığı, dilimler arasında yer alan, firuze renkli çinilerden yapılmış, kaval silmelerle muntazam aralıklarda kesilmiştir. Sivas Gök Medrese'nin her iki minaresinde de aynı düzen tekrarlanır. (Res. 44, 46). Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinin ikisine iki ayrı örgü tatbik edilmiştir. Kuzey batı minarede ağ örgü, kuzey doğu minarede ise çapraz örgü gövdeyi sarar, ancak dilimler arasındaki ince düz silmeler örgünün bütünlüğünü yer yer keser. (Res. 52, 53). Konya Sahip Ata Camisi'nin halen ayakta duran tek minaresinde örgü kompozisyonundaki kesiklik daha az barizdir ki buna da sebep dilimler arasında silmeler bulunmayışıdır (Res. 39).

2. Silindirik gövdelerde:

Yine tek çeşit bir örgü pabuç üzerinden başlayarak mukarnaslı şerefe kornişine kadar devam eder. Gövde silindirik olduğu için örgünün devamlılığına mani olacak bir eleman yoktur. Sivas Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde Kufi yazı ile tek tek kelimeler meydana getiren örgü aralıksız gövdeyi kaplar. (Res. 49, 50). Afyon Ulu Camisi'nde ise sırlı kabbaraların zırladığı ağ örgü yer alır (Res. 57).

Yukarıdaki tasniften tuğla örgülerinin gövdedeki dağılışının hem devir farkına işaret ettiği, hemde gövde şekilleriyle bağıntılı olduğu dolayısıyla da gövdenin silindirik veya çokgen dilimli oluşunun örgü kompozisyonunun

dağılışını etkilediği görülmektedir. Devir farkına işaret eden, özellikle XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde gövdeyi aralıksız saran mat kilit örgünün yerini yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sırlı kabbaralarla renklendirilmiş değişik süslü örgülerin alması ve bu kabbaraların iki renkli parlak ve hareketli bir yüzey meydana getirmesidir.

Anadolu tuğla minarelerinde durum bu iken, XI. ve XII. yüzyıl İran tuğla minareleri içinde, ve neşriyata geçen örnekler arasında, sade kilit örgünün gövdeyi kapladığı tek örnek İsfahan Chihil Dukhtaran minaresidir⁷⁷. Diğerlerinde gövde inceli kalınlı yatay bordürlere bölünmüştür ki bunlar hem sayıca hemde tuğla örgülerinin çeşitliliği bakımından daha zengindir. Damghan'daki iki minarede⁷⁸ gövde inceli kalınlı yedi bordüre bölünmüştür. Bütün bordürler birbirinden ince geometrik geçme şeritleri ile ayrılır. Simnan Mescid-i Cuma'da altı bordür, Bistam ve İsfahan Mescid-i Ali minarelerinde dört bordür silindirik gövdeleri kısımlara ayırır⁷⁹. Bordür araları genellikle ince yazı şeritleri ile ayrılmıştır.

Daha öncede belirtildiği gibi bütün bu örgüler Anadolu'dakilerin aksine sırlı kabbaralarla değil, tuğlaların girintili çıkıntılı yerleştirilmesi ile elde edilir. Bu yüzden yüzeyde çift renklilik yerine ışık ve gölge oyunları göze çarpar. Şu halde gövde şekilleri ve malzeme kullanılışında olduğu gibi tuğla örgülerinin dağılışında da İran ve Anadolu arasında direkt bir etkiden ziyade değişik unsurların alınıp değişik niteliklerde kullanılması bahis konusu olabilir.

Yukarıda yaptığımız tasnifler neticesinde XIII. yüzyıl süresince inşa edi-

77. Ibid. Pl. 361 A.
O. Grabar, Pl. 317.

78. A. U. Pope, op. cit., Pl. 359 A, B.
O. Grabar, Pl. 197.

79. A. U. Pope, op. cit., Pl. 360 A, B, 362 A, B.
O. Grabar, op. cit., Pl. 184, 316.

len tuğla minarelerde konum, şekil, malzeme, teknik ve süsleme yönlerinde çok çeşitlilik bulunmasına rağmen bazı genellemelere gitmenin ve yüzyılın birinci ve ikinci yarısı arasında bazı belirgin farklara işaret etmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılan minareler genellikle yapıdan bağımsız olarak inşa edilmiştir ve yapı ile direkt bir ilişkileri yoktur. Yüzyılın ikinci çeyreğinden bazı minarelerin yapının herhangi bir köşesine eklendiği görülmekle beraber bunlar da bağımsızlıklarını kaybedip plân ve kütlede yapı ile kaynaştırılmamışlardır.

XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılan minarelerde kübik veya dikdörtgen prizmal kaideyi genellikle sekizgen bir pabuç takip eder ve bu iki elemanın üzerinde şerefeye doğru muntazam olarak incelen silindirik bir gövde yükselir. Özellikle yüzyılın ilk çeyreğine ait minarelerde kilit örgü şeklinde örülmüş sırsız tuğlaların gövdenin esas malzemesini teşkil ettiği ve yüzeye sıkı ve ya seyrek dokunmuş, tek renkli, mat bir doku verdikleri görülür. Sırlı tuğlalarla örülen yazı şeritleri ve geometrik kompozisyonların ise ancak bazı örneklerde kullanıldığı ve bunların da ince şeritler halinde şerife altında yer alarak kilit örgülü yüzeyin bütünlüğünü etkilemediği göze çarpar.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kırşehir Cacabey Medresesi minaresi dışında bütün diğer minarelerin yapıya eklendikleri ancak yine de yapı ile tam bir kaynaşma halinde olmadıkları görülmektedir. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde portal kompozisyonu ile birlikte tasarlanan ve portal çerçevesi üzerinde çift olarak yükselen minareler XIII. yüzyıl süresince yapılanlar içinde yapı ile en yakın ilişkide olanlardır. Yüzyılın son çeyreğinde yapılanlar yine portalin bir köşesine eklenmekle beraber

kaideleri plân ve kütlede yapıdan taşan bağımsız elemanlar olarak şekillenirler.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan minarelerde çoğunlukla portal kütesine bitişen ve payanda şeklini alan dikdörtgen prizmal kaide üzerinde kübik veya dikdörtgen prizmal bir pabuç yer alır. Pabuçtan gövdeye geçiş, pabuçun üst köşelerinde yer alan yarım prizmal veya yarım konik çıkıntılarla olur. Bu şekilde hazırlanan bir alt yapı üzerinde genellikle çokgen dilimli bir gövde yükselir. Gövdeleri dilimli olmayıp bu genelleme dışında kalan sadece iki örnek mevcuttur.

XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde pek az sayıda minare gövdesinde rastlanan süslü tuğla örgülerin yüzyılın bilhassa üçüncü çeyreğinde çok kullanıldığı görülür. Bu örgülerin oluşumunda rol oynayan sırlı tuğla kabarıklar minare gövdelerine çift renkli, hareketli, parlak ve mat yüzeylerin yanyana gelerek tezatlar yaptığı bir görünüm verir.

Bazı minarelerin yukarıda bahsedilen genellemeye sokulamamasına rağmen, XIII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısı arasında bariz bazı farklar bulunduğu ve yüzyılın ikinci yarısında hem konum hemde şekil, malzeme, teknik ve süslemede daha kompleks şekillere girdiği göze çarpmaktadır.

Bu tür farklara işaret etmek XIII. yüzyıl tuğla minarelerinin tarihlenmesine az da olsa ışık tutabilir. Zira minarenin yapıdan sonra veya yapının minareden sonra inşa edildiği pek çok örneğin bulunuşu tarihlemeyi güçleştirmektedir. İncelemesi yapılan minareler içinde yalnız Erzurum Tepsi Minare, Akşehir Ulu Camisi ve Konya Hatuniye Mescidi minarelerinde özellikle minareye ait bir tarih kitabesi mevcuttur⁸⁰. Konya Hoca Hasan Mescidi kaidesinde

80. Bak: not. 11, 14, 17.

bir kitabe yeri mevcutsada kitabe kaybolmuştur, Antalya Yivli Minarenin pabuç kısmındaki kitabenin ise esasta minareye ait olduğu şüphelidir⁸¹. Üzerlerinde tarih kitabesi bulunmayan minareler içinde sadece konumları portalle

81. Bak; not. 15.

ilişkili olanlar için kesin sayılabilecek tarihler tespit edilebilir, diğerleri ancak yapının tarihi ve minarenin stil özellikleriyle açığa kavuşturulabilir. Bu sebepten yukarıda da belirttiğimiz gibi konum, şekil ve diğer elemanlar için bazı özellikler tespit edebilmek tarihlere ışık tutabilir.

A STUDY ON THIRTEENTH CENTURY BRICK MINARETS IN ANATOLIA

Ömür BAKIRER

Summary

The general form of the minaret was determined according to local styles and local materials of the Eastern and Western Islamic countries, before its introduction to Anatolia. Leaving aside the problems of origin¹, we can briefly summarize the sources which have influenced the formation of the early Anatolian minarets.

The minarets erected in Anatolia, starting from the second half of the XII, th. century, have developed in two lines originating from two different sources². The ones in South-Eastern Anatolia, from the beginning of the Ortokid period until the XVI. th. century, are built with cut stones, with cubic bases and rectangular prism shaped shafts. The origin both for the material and the form is linked with Arabic and Syrian traditions³. The second type

is the ones built in Eastern and Central Anatolia starting from mid XII. th. century, increasing both in quality and quantity during the XIII. th. century, and continuing with rather inferior examples in the XIV. th. century. The origins of these minarets built in brick with cylindrical or flanged shafts may be sought in Central Asia, Turkestan and Persia⁴.

In this study, twenty-nine minarets built from the second half of the XII. th. century until the end the XIII. th. century, were included in the catalogue and a classification was made according to their relation to the building, form, material, technique and decoration. This classification has made it possible to indicate that, even though each minaret carries individual features, it is still possible to find general characteristics and to point out differences between the ones erected during the first half and those erected during

1. Various hypothesis have been put forward for the meaning of the word, its origin, where and when it was first employed in Islamic architecture, and the evolution of different types. For these see:

E. Diez, 'Minare' *İslâm Ansiklopedisi*, vol. VIII., İstanbul, 1960, p. 323-329.

E. Diez, in *A Survey of Persian Art*, ed. A. U. Pope, London, 1936-39, (sec. ed. 1967), p. 928-ff.

M. van Berchem, 'Mimari', *İslam Ansiklopedisi* vol. VIII, İstanbul, 1960, p. 318.

C.E. Arseven, 'Minare' *Sanat Ansiklopedisi*, vol. III, p. 1409-1410.

S. Eyice, 'Minare', *İslâm Ansiklopedisi*, vol. VIII, İstanbul, 1960, p. 329 ff.

S. Çetintaş, 'Minarelerimiz', *Güzel Sanatlar Dergisi*, İstanbul, vol. IV., p. 57-74.

2. S. Eyice, loc. cit.

3. E. Diez, 'Minare', op. cit., p. 324; claims that in Syria the minarets with square shafts were influenced by the preislamic tomb towers, light houses, watch and bell towers.

S. Eyice, loc. cit.,

4. Earlier monuments in Central Asia and Eastern Islamic countries, such as watch, light and fire towers, pillars on which the codes were inscribed and the boundary stones are mentioned as a possible source of influence for the towers in Ghazna, and the towers and minarets built during the X. th. and XI. th. centuries in Persia. These were in turn carried to Anatolia by the Turks. See:

E. Diez, loc. cit.

E. Diez, *A Survey of Persian Art*, op. cit., p. 928-929.

E. Schroeder, in *A Survey of Persian Art*, op. cit., p. 1027.

A. U. Pope, *Persian Architecture*, London, 1965, Pl. 82, 83, 84, 163, 165, 167, 168.

R.M. Rietstahl, *Cenübi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, (trans. by C.T. Berklin), İstanbul, 1941, p. 33.

D. Kuban, *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul, 1965, p. 57.

the second half of the XIII. th. century.

The minarets erected during the first half of the century, are usually isolated from the building and built at a close distance to it, such as the minaret of the Ulu Cami in Sivas and that of the Akşebe Sultan Mescidi in Alanya. There are only a few which flank the building at one corner or are incorporated into the plan. Yet, even then they do not lose their individuality, and do not become a unified whole with the building. Within this period, the cubic or rectangular prism shaped base is followed by an octagonal transition zone, over which rises a tall cylindrical shaft tapering slightly towards the cornice. The surface of the shaft is covered with plain bricks laid in common bond. This gives a matt, loose or closely knit texture to the surface of the shaft. The inscription bands, where glazed bricks delineate the script, are used sparingly. They usually appear below the stalactited cornice and do not interrupt the common bond brick work. The shafts of the minarets of the Ulu Cami in Sivas, Kayseri and Bayburt are treated in this manner. (Pl. 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16).

During the second half of the century, except for a single example, all minarets are integrated into the main mass of the building. Those built during the third quarter of the century, are incorporated to the portal scheme and rise in pairs above the framework of the portal. The minarets of the Gök Medrese, the Çifte Minareli Medrese in Sivas; the Sahip Ata Mosque in Konya and the Çifte Minareli Medrese in Erzurum are built in pairs, their bases flanking the portal. These seem to have the closest unity with the building when compared to the rest of the minarets. (Pl. 45, 46, 49, 50, 38, 39, 51, 52). The ones erected during the last quarter of the century, are still attached to

one side of the portal, but their bases protrude from the main mass of the building as individual elements. (Pl. 58, 59, 60, 61).

The minarets erected during the second half of the century, have cubic or rectangular prism shaped bases flanking the two sides or one side of the portal. The base is followed by a cubic or rectangular prism shaped transition zone. There are half pyramidal or half conical projections at their upper corners which create a gradual change to the shaft. With the exception of two minarets, the shafts are enriched by the addition of semicircular gadroons and stellate flanges. (Pl. 42, 43, 44, 36, 38, 45, 46, 51, 52). Decorative brick bonds, which start to be used during the second quarter of the XIII. th. century, are more abundant during the second half. These bonds are delineated either by the addition of glazed end-plugs to the vertical joints of the common bond or by the alternative use of plain bricks and end-plugs according to herringbone, lozenge or zigzag patterns. One bond covers the shaft from bottom to top as on the minaret of the İnce Minareli Medrese in Konya, Gök Medrese in Sivas, Çifte Minareli Medrese in Sivas and the Çifte Minareli Medrese in Erzurum, (Pl. 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52); or four different bonds are placed one above the other in parallel horizontal registers as in the minaret of the Taş Medrese in Akşehir. (Pl. 32, 33). These decorative brickbonds, where glazed end-plugs add color and glitter to the surface, are in contrast to the earlier ones where the matt, common bond brick work plays a predominant part.

Even though the immediate predecessors of the XIII. th. century Anatolian brick minarets are those erected in Persia, the Anatolian ones differ from these in certain respects. Persian brick minarets are usually attached to

the North corner of the building and this appears to be the most customary location from the time of the Ghaznavids until the end of the Seldjuk era⁵. It is assumed that, minarets rising in pairs over the portals were in use towards the end of the XII. th. century⁶. Yet, this is not certain and among the existing examples the earliest double minarets belong to the XIV. th. century Double minaret Mosque in Isfahan⁷.

It has been pointed out that, the earliest Persian minarets seem to have been, like those of Western Islamic lands, square at least in their lower stories. The plain round minaret which was to become so characteristically Persian seems to have made its appearance in the North-East and not before the XI. th. century⁸. The Persian minaret with cylindrical shafts show a distinct variation from the Anatolian ones. Except a few they start slimmer and taper more rapidly towards the gallery, thus look more slender⁹. Shafts articulated with flanges and gadroons do not appear to be a common feature of Persian minarets if we take into consideration the existing ones, the unique example with a gadrooned shaft is the minaret at Jar Kurgan, dated to late, X. th. or early XI. th. century. On the other hand, flanged and gadrooned

shafts are used quite often for Persian tomb towers built from the XI. th. century onwards. Thus if an origin has to be sought for the Anatolian minarets with gadrooned and flanged shafts, one should look at the Persian tomb towers rather than the minarets, and instead of trying to establish direct influences one should accept that certain elements have been adopted but changed according to the character of the local architecture.

The decoration of the Persian brick minarets are far more elaborate. The unique example where the shaft is covered with an overall common bond, is the minaret of the Chihil Dukhtaran in Isfahan. On others the shaft is divided into horizontal registers of different bonds. Usually six or seven registers with different bonds are placed on top of each other and as the number of the registers are increased a richer surface texture is attained¹³. Besides this there is a basic difference which immediately distinguishes the Anatolian minarets from the Persian ones. On the shafts of the Persian minarets, the decorative bonds are produced by depressed and raised bricks and without the addition of tiles¹⁴. Until the XIV. th. century polychromy is attained only on two minarets Persia¹⁵. Whereas in Anatolia, almost always, glazed end-plugs are added in order to delineate the patterns. This again shows a closer relationship to the tomb towers in Persia, rather than the minarets¹⁶.

5. E. Schroeder, *op. cit.*, pp. 1028-1029.

6. *Ibid.*

7. *Ibid.*, Pl. 364.

8. *Ibid.*, p. 1026-1027.

9. *Ibid.*, Pl. 260, 359 B, 359 A, 360 A, 353 B, 361 A, B, 365 B.

O. Grabar, *Islamic Architecture and Its Decoration*, London, 1967, Pl. 196, 197, 285, 286, 117, 184, 212, 214.

10. E. Schroeder, *op. cit.*, p. 1027, Fig. 363.

11. *Ibid.*, Pl. 355, 356 B, 337, 346, 348 B, 348 A, 347 A, Fig., 336, 358.

12. *Ibid.*, Pl. 361 A,

O. Grabar, *op. cit.*, Pl. 317.

13. E. Schroeder, *op.*, Pl. 359 A,B, 360 A,B, 362 A,B. O. Grabar, *op. cit.*, Pl. 197, 184, 316

14. E. Schroeder, *loc. cit.*
O. Grabar, *loc. cit.*

15. These are the minarets of the Masjidi Ali in Isfahan, and the minaret of the Masjidi Juzna in Sarban Sec:

E. Schroeder, Pl. 362 A,B,

O. Grabar, *op. cit.*, Pl. 316.

16. See above, note 11.

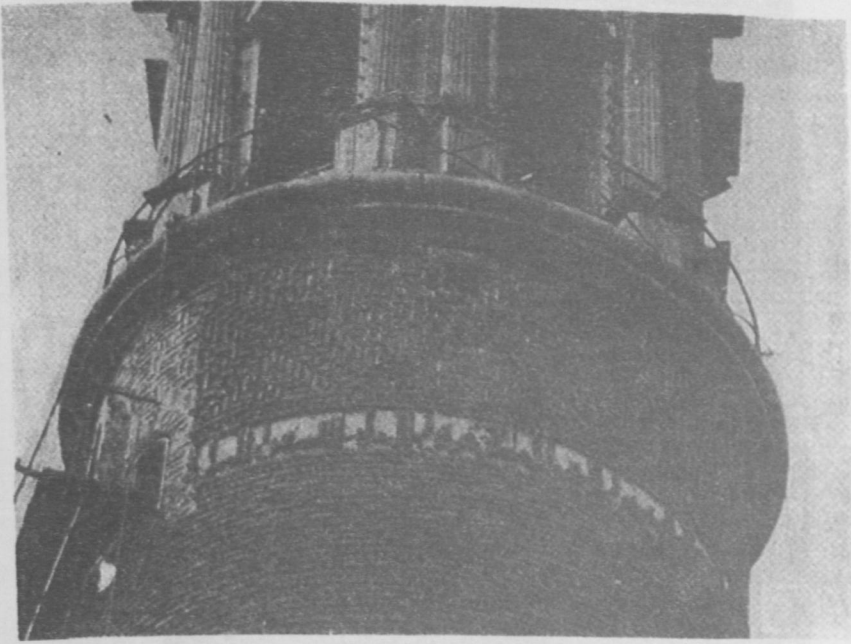
NAME	DATE	LOCATION	FORM - BASE	FORM - TRANSITION ZONE	FORM - SHAFT	FORM - BALCONY	MATERIAL, TECHNIQUE BASE	MATERIAL, TECHNIQUE - TRANSITION ZONE	MATERIAL, TECHNIQUE - SHAFT	MATERIAL, TECHNIQUE - BALCONY	DISTRIBUTION OF BONDS ON THE SHAFT
1. Erzurum, Tepai Minare (Pl. 1, 2)	Depending on the inscription panel, encircling the upper part of the shaft it is dated to the late XII th. c. See: Note. 17	Located on the buttress at the south west of the Inner castle, at a close distance to the Citadel mosque.	The buttress takes the place of the base.	None.	Cylindrical, thick and low.	Late addition, clock added in late XIX th. century.	The buttress is of cut stone.	—	Brick, common bond; lozenge patterned bond above the inscription band.	—	Common bond covers the shaft, lozenge patterned bond and the inscription are placed in narrow bands on the upper part.
2. HARPUT, Ulu Cami (Pl. 3, 4)	According to its inscription panel the mosque was built in 1155-56 or 1165-66, the minaret might be earlier. See: Note. 24.	Enclosed within the exterior walls, at the north west corner of the mosque.	Rectangular prism shaped.	Octagonal.	Cylindrical, thick and low; leaning towards south.	Late addition, upper part of shaft straightened.	Cut stone, geometric interlace with bricks in two narrow bands	Brick and volcanic stones used together.	Brick, herringbone bond, decorative bond.	Brick, later addition	Three bonds placed in large registers divide the shaft.
3. VAN, Ulu Cami, (Pl. 5)	Probably during the second half of the XII. th century. See: Note. 19.	Attached to the west corner of the North wall.	Cube shaped, the side flanking the wall is chamfered.	None.	Cylindrical, thick and low, upper part broken.	Broken	Brick, common bond.	—	Brick, the glazed end-plugs which delineated the herringbone bond have fallen off.	—	The herringbone bond covered the complete shaft in the original, a narrow band dividing it into two parts.
4. SIVAS, Ulu Cami (Pl. 6, 7, 8)	Probably early XIII. th. century See: Note. 5.	Located ca. 10-15 cm. away from the south east corner of the mosque.	Octagonal, each side 1.50 m. wide, 1.80 m. tall, blind arches on each side.	None.	Cylindrical, tapers towards the balcony.	The first row of the stalactited cornice original, the upper rows and balcony later addition.	Brick, common bond. Inscription bands on the arches with glazed bricks.	—	Brick, common bond; turquoise glazed bricks on the inscription bands.	Brick and glazed mosaic tiles inside the stalactite cells delineate geometric compositions.	The common bond covers the shaft. Two inscription bands appear below the balcony and at the center of the shaft.
5. KAYSERI, Ulu Cami (Pl. 9, 10)	Probably early XIII. th. century See: Note. 6.	Close to the west wall of the mosque.	Rectangular prism, base 5.00x5.00 m., height 10.00 m.	Octagonal.	Cylindrical, tapers slowly towards the balcony.	Stalactited cornice and balcony later addition.	Cut stone.	Brick, common bond.	Brick, common bond; turquoise colored glazed bricks on the inscription band.	Brick, later addition.	Common bond covers the shaft. A narrow band of inscription is placed below the balcony.
6. AKŞEHİR, Ulu Cami (Pl. 11, 12)	Inscription panel on the base gives the date 610 H/1213 A.D. See: Note. 11.	10.00 m. away from the mosque, attached to the peripheral wall.	Cube shaped, base measurements 4.80x4.80 m.	Octagonal; blind arches on each face.	Cylindrical, tapers slowly towards the balcony.	Broken.	Brick, common bond. Inscription carved on rear face of reused stone, two reused stelles on either side.	Brick, common bond; herringbone bond star shaped tiles within the blind arches.	Brick, common bond.	—	Common bond covers the complete shaft.
7. AKŞEHİR, Güdük Minare Mescidi. (Pl. 13, 14)	The inscription panel on the portal gives the date 624 H/1226 A.D. See: Note. 20.	The base flanks the south east corner of the mosque.	Cube shaped.	Octagonal; blind arches on each face.	Cylindrical, tapers slightly towards balcony.	Broken.	Brick, common bond.	Brick, common bond, herringbone bond. Square shaped glazed bricks and herringbone bond within blind arches.	Brick, common bond.	—	Common bond covers the complete shaft.
8. BAYBURT, Ulu Cami (Pl. 15, 16)	First half of the XIII. th. century. See: Note. 8.	1.00 m. away from the north west corner of the mosque.	Rectangular prism shaped, base measurements 3.20x3.65 m., height 7.00 m.	Octagonal; blind arches on each face.	Cylindrical, tapers slightly towards balcony.	Late addition.	Cut stone.	Brick, common bond; herringbone bond within blind arches, glazed units have fallen off.	Brick, common bond; turquoise glazed bricks in the inscription band.	Brick, later addition.	Common bond covers the complete shaft; narrow inscription band below balcony.
9. ALANYA, Akşebe Sultan Mescidi. (Pl. 17, 18)	Inscription panel on the portal gives the date 628 H/1230 M. See: Note 7.	3.00 m. away from the north east corner of the mosque.	Cube shaped, base measurements 2.80 x 2.80 m.	Cube shaped, corners chamfered.	Cylindrical, upper section restored.	Broken, restored.	Irregular cut stones.	Brick, common bond; glazed end-plugs in the vertical joints.	Brick, common bond; glazed end-plugs in the vertical joints.	—	Common bond with glazed end-plugs in the vertical joints covers the shaft completely.
10. KONYA, Hatuniye Mescidi. Pl. 19, 20, 21, 22, 23)	The inscription panel inserted on the shaft gives the date 627 H/1230 M for the construction. See: Note. 14	Close to the east wall of the present mescid which is later than the minaret.	Cube shaped.	Cube shaped, corners chamfered.	Octagonal.	All three tiers of the stalactited cornice are original.	Cut stone.	Cut stone	Brick, common bond.	Brick, geometric patterns with glazed tile mosaics within the stalactite cells.	Common bond covers the shaft completely
11. KONYA, Zemburi Mescidi, (Pl. 24)	Probably from the first half of the XIII. th. century. See: Note. 27	Placed at the North east corner of the portico and incorporated to the main mass of the building.	Rectangular prism shaped.	Octagonal.	Cylindrical, upper section broken,	Broken.	Cut stone.	Brick, common bond.	Brick, herringbone bond.	—	Herringbone bond covers the shaft completely.
12. MALATYA, Ulu Cami (Pl. 25)	Belongs to the first period of the mosque, 645 H/1247 M. See: Note. 26.	Placed at the north east corner of the mosque, within the walls.	Rectangular prims shaped.	Octagonal.	Cylindrical, tapers towards the balcony.	Broken.	Cut stone.	Brick, common bond	Brick common bond, square gaps on the vertical joints.	—	Common bond covers the shaft completely
13. MALATYA, Unnamed Minaret. (Pl. 26, 27)	Probably contemporary with the Ulu Cami. See: Note. 13.	Probably away from the building.	Cube shaped.	Octagonal.	Cylindrical, tapers towards balcony.	Broken.	Rough cut stones.	Brick common bond, square gaps on vertical joints.	Brick, common bond, square gaps on vertical joints.	—	Common bond covers the shaft completely; Turquoise glazed, star shaped tiles are lined in narrow bands over the transition zone and below the cornice.
14. MALATYA, Ak minare (Pl. 28, 29)	Probably contemporay with the Ulu Cami. See: Note. 16.	Probably away from the mosque.	Cube shaped	Octagonal; blind arches on each face.	Cylindrical, tapers towards balcony.	The first tier of the original stalactited cornice is in-situ.	Irregular coursing, cut stones.	Brick, common bond.	Brick, common bond.	The stalactite cells are in brick.	Common bond covers the shaft completely.

NAME	DATE	LOCATION	FROM - BASE	FORM - TRANSITION ZONE	FORM - SHAFT
15. AKSARAY, Kızıl Minare. (Pl. 30, 31)	Second quarter of the XIII. th. century. See: Note. 12	Probably away from the mosque.	Cube shaped, the corners chamfered in the shape of triangles.	Cube shaped, corners chamfered.	Cylindrical, tapers slightly towards balcony.
16. AKŞEHİR, Taş Medrese. (Pl. 32, 33).	Probably built during the additions in 648 H/1250 M. See Note: 21.	Flanks the north west corner of the portico.	Vertically placed rectangular prism. 3.00 x 3.00 x 4.50 m.	None.	Cylindrical, tapers slightly towards balcony.
17. KONYA, Hoca Hasan Mescidi. (Pl. 34, 35)	Probably from the second or third quarter of the XIII. th. century. See: Note. 23.	Flanks the north east corner of the portico.	Horizontally placed rectangular prism. Base 2.90x3.90, height close to half of it.	Cube shaped, half cone shaped projections at the upper corners.	Polygonal, 4 stellate flanges alternate with 4 gadroons. Above the balcony, 8 flanges alternate with 8 gadroons.
18. ANTALYA., Yivli Minare. (Pl. 36, 37)	Second or third quarter of the XIII. th. century. See: Note. 15.	Close to the east wall of the present mosque. Probably it was located at a distance from the original mosque.	Vertically placed rectangular prism	Octagonal, blind arches on each face.	Polygonal, 8 gadroons with narrow flat mouldings in between.
19. KONYA, Sahip Ata Cami, (Pl. 38, 39)	The portal inscription gives the date 656 H/1258 A.D. See: Note. 28.	The abutment-like bases flank the two sides of the portal.	Vertically placed rectangular prism.	Cube shaped, corners chamfered.	Polygonal, 3 gadroons alternate with 1 stellate flange, this pattern is repeated four times.
20. SİİRT, Ulu Cami. (Pl. 40, 41).	Probably added during the restorations in 659 H/1269 A.D. See: Note. 9	Located at the north elevation at a distance from the portal.	Vertically placed rectangular prism.	Cube shaped.	Cylindrical, slightly tapers towards gallery.
21. KONYA, İnce Minareli Medrese. (Pl. 42, 43, 44)	Probably built between 656 H/1258 A.D. 678 H/1279 A.D. See: Note. 22.	Originally the minaret flanked the south wall of the mescid. At present since the mescid has collapsed it is away from the building.	Vertically placed rectangular prism.	Cube shaped, half prism shaped projections at the upper corners.	Polygonal, 8 gadroons with rib mouldings in between. On the upper section, flat mouldings in between.
22. SİVAS, Gök Medrese (Pl. 45, 46, 47, 48)	The portal inscription gives the date 670 H/1272 A.D. See: Note. 29.	The abutment like bases flank the two sides of the portal.	Vertically placed rectangular prism.	Rectangular prism shaped, half conic projections at the upper corners.	Polygonal, 8 gadroons with rib mouldings in between.
23. SİVAS, Çifte Minareli Medrese.	The portal inscription gives the date 670 H/1271 A.D. See: Note. 31.	The bases are placed behind the portal framework rising over the walls.	Vertically placed rectangular prism.	Rectangular prism shaped, half conic projections at the upper corners.	Cylindrical, slender.
24. ERZURUM, Çifte Minareli Medrese. (Pl. 51, 52, 53, 54)	Probably from the third quarter of the XIII th. century. See: Note. 30.	The abutment like bases flank the two sides of the portal.	Vertically placed rectangular prism.	Cube shaped, half pyramidal projections at the upper corners.	Polygonal, 16 gadroons with flat mouldings in between.
25. KIRŞEHİR, Cacabey Medresesi. (Pl. 55, 56)	The portal inscription gives the date 671 H/1272 A.D. See: Note. 10.	ca. 22 cm away from the south east corner of the building.	Vertically placed rectangular prism 3.00x3.00; height, half.	Octagonal.	Cylindrical, tapers slightly towards the balcony.
26. AFYON, Ulu Cami (Pl. 57)	Portal inscription gives the date 671 H/1272 A.D. See: Note. 34	Flanks the side of the north portal.	Vertically placed rectangular prism.	Triangulated belt.	Cylindrical, tapers slightly towards balcony.
27. HARPUT, Arap Baba Mescid. (Pl. 58, 59)	Portal inscription gives the date 678 H/1279 A.D. See: Note. 32	Flanks the west side of the north portal.	Octagonal.	None	Cylindrical, upper part broken, recently repaired.
28. ANKARA, Aslanhane Cami (Pl. 60, 61)	Probably from the last quarter of the XIII. th. century. See: Note. 33.	Flanks the north side of the west portal.	Vertically placed rectangular prism.	Octagonal.	Cylindrical, tapers slightly takes an hexagonal from below gallery.

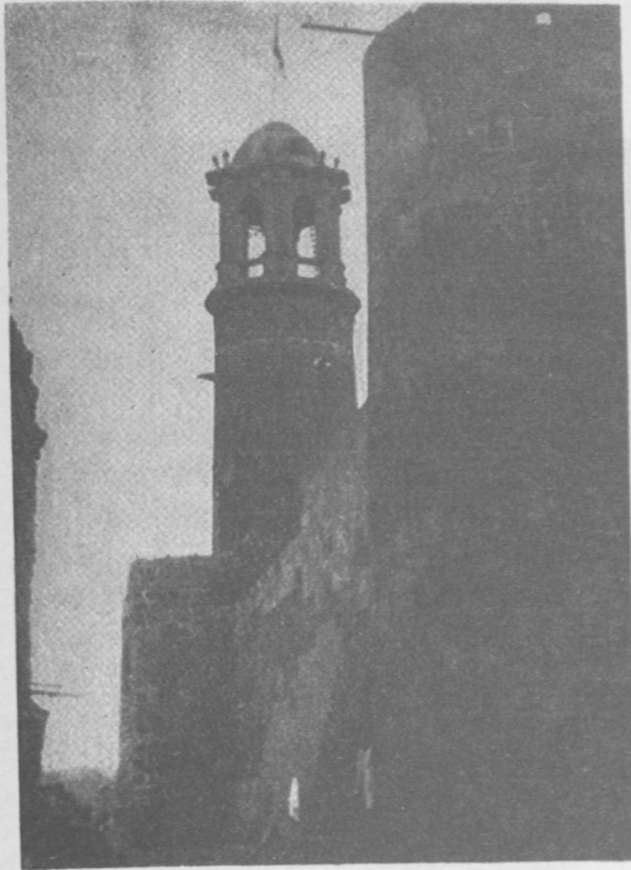
İSİM	TARİH	KONUM	ŞEKİL - KAİDE	ŞEKİL - PABUÇ	ŞEKİL - GÖVDE	ŞEKİL - ŞEREFİ	MALZEME, TEKNİK - KAİDE	MALZEME, TEKNİK - PABUÇ	MALZEME, TEKNİK - GÖVDE	MALZEME, TEKNİK - ŞEREFİ	TUĞLA ÖRGÜLERİNİN GÖVDE-DE DAĞILIŞI
15. AKSARAY, Kızıl Minare (Res. 30, 31)	XIII. yy. ın ikinci çeyreği. Bak: Not. 12.	Muhtemelen yapıdan ayrı.	Küp şekilli, köşeleri üçgen pahlı.	Küp şekilli, köşeleri pahlı.	Silindirik, şerefeye doğru muntazam incilir.	Mukarnaslı şerife kornişinin üç sırasıda orijinal, şerife korkuluğu muhtes.	Muntazam kesme taş.	Muntazam kesme taş.	Tuğla, kilit ve zigzag örgü.	Mukarnas yuvaları içinde tuğla ve çini mozaikle geometrik kompozisyonlar.	Kilit ve zigzag örgü değişik genişlikte iki band içinde yer alır ve gövdeyi iki kısma böler.
16. AKŞEHİR, Taş Medrese (Res. 32, 33)	Muhtemelen 648 H/1250 M. yılında yapılan ilâveler sırasında, inşa edildi. Bak: Not. 21.	Mescidin son cemaat mahallinin kuzey batı köşesine eklenir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli. 2.00 x 3.00 x 4.50 m.	Yok.	Silindirik, yukarıya doğru muntazam incilir.	Çift şerefeli, birincide şerife korkuluğu orijinal, ikinci muhtes.	Kesme ve devşirme taşlar birlikte kullanılmış.	—	Tuğla, kilit, zigzag ve baklavalı örgü.	Orijinal olan birinci şerife korkuluğu tuğla.	Değişik genişlikte bordürler içinde yer alan kilit ve süslü örgüler, gövdeyi kısımlara böler.
17. KONYA, Hoca Hasan Mescidi. (Res. 34, 35)	Muhtemelen XIII. yy. ın ikinci veya üçüncü çeyreği. Bak: Not. 23.	Son cemaat mahallinin kuzey doğu köşesine eklenir.	Yatay yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli. Taban, 2.90 x 3.90. yükseklik yarısı.	Küp şekilli, üst köşeleri yarım konik çıkıntılı.	Çokgen, eş genişlikte 4 prizma, 4 daire çıkıntı nöbetleşe dizilir. Şerife üstünde 8 daire çıkıntı, 8 kaval silme.	Mukarnaslı şerife kornişinin iki sırası da orijinal muhtemelen çift şerefeli idi.	Kesme ve devşirme taşlar birlikte kullanılmış.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, kilit örgü.	Mukarnas yuvaları içinde tuğla ve çini mozaikle geometrik kompozisyonlar.	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar.
18. ANTALYA, Yivli Minare. (Res. 36, 37)	Muhtemelen XIII. yy. ın ikinci veya üçüncü çeyreği. Bak: Not. 15.	Şimdiki caminin doğu cephesine yakın mesafede. Orijinaldede yapıdan ayrı olması muhtemel.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Sekizgen, her kenarda sağır kemerler.	Çokgen, 8 daire dilim, aralarında düz ince silmeler.	Mukarnaslı korniş ve korkuluk muhtes.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde yer yer sırlı kabaralar.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, muhtes.	Kilit örgü gövdeyi bütünüyle kaplar, yer yer sırlı kabaralar.
19. KONYA, Sahip Ata Camisi. (Res. 38, 39)	Portal kitabesine göre 656 H/1258 M. tarihli. Bak: Not. 28.	Payanda şeklini alan kaideler portal çerçevesinin iki kenarına eklenir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Küp şekilli, köşeleri pahlı.	Çokgen, üç daire dilim bir prizmal çıkıntı olmak üzere dört kere tekrarlanır.	Mukarnaslı şerife korniş muhtes.	Kesme taş.	Tuğla, süslü örgü; kufi kelimeler, sırlı tuğlalar girintilere yerleştirilmiştir.	Tuğla, süslü örgü, tek tek tekrarlanan geometrik şekiller, sırlı tuğlalar girintilere yerleştirilmiştir.	Tuğla, muhtes.	Tek tek geometrik şekiller dilimlere ve prizmal çıkıntılar üzerinde dikey yönde dizilir.
20. SİİRT, Ulu Camisi. (Res. 40, 41)	659 H/1260 M. tarihinde yapılan restorasyon sırasında ilâve edilmiş olması muhtemel. Bak: Not. 9.	Caminin kuzey cephesi önünde, portale yakın mesafede.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma.	Küp şekilli.	Silindirik, şerefeye doğru az incilir.	Kırık.	Tuğla, kilit örgü, sırlı tuğla ile süslü örgü. Tuğlalar onarımda yenilenmiş.	Tuğla, sırlı tuğla ile süslü örgü. Sırlı tuğlalar yenilenmiş.	Tuğla, sırlı tuğlalarla belirtilen zigzag ve baklavalı örgü.	Kırık.	Değişik kalınlıkta süslü örgü bordürleri gövdeyi kısımlara böler.
21. KONYA, İnce Minareli Medrese. (Res. 42, 43, 44)	656 H/1258 M - 678 H/1279 M. arasında yapılmış olması muhtemel. Bak: Not. 22.	Orijinalde mescidin güney duvarına bitişik inşa edilmiş, halen mescid yıkıldığı için yapıdan ayrı.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Küp şekilli, üst köşeleri prizmal çıkıntılı.	Çokgen, 8 daire dilim, aralarında kaval silmeler. Üst kısımda daire dilimler arasında düz silmeler.	Orijinalde çift şerefeli idi, halen üst kısmı yıkık.	Kesme taş, yüksek kabartma oymalar, etraflarını kaval silmeler dolaşan sağır kemerler.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, sırlı kabaralarla belirtilen baklavalı örgü.	Kırık.	Baklavalı örgü gövdeyi bütünüyle sarar, kaval silmelerle yer yer kesilir.
22. SİVAS, Gök Medrese. (Res. 45, 46, 47, 48)	Portal kitabesine göre 670 H/ 1271 M. tarihinde inşa edildi. Bak: Not. 29.	Payanda şeklini alan kaideler portal çerçevesinin iki kenarına eklenir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Dikdörtgen prizma şekilli, üst köşeleri yarım konik çıkıntılı.	Çokgen, 8 daire dilim, aralarında kaval silmeler.	Mukarnaslı korniş muhtes.	Kesme taş, yüksek kabartma bitkisel ve geometrik kompozisyonlar.	Tuğla, sırlı kabaralarla belirtilen süslü örgü.	Tuğla, sırlı kabaralarla belirtilen baklavalı örgü.	Tuğla, muhtes.	Baklavalı örgü gövdeyi bütünüyle sarar, kaval silmelerle yer yer kesilir.
23. SİVAS, Çifte Minareli Medrese. (Res. 49, 50)	Portal kitabesine göre 670 H/1271 M. tarihinde inşa edildi. Bak: Not. 31.	Kaideler portal çerçevesi arkasında yer alır ve beden duvarı üzerinde yükselir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Dikdörtgen prizma şekilli, üst köşeleri yarım piramidal çıkıntılı.	Silindirik, ince.	Mukarnaslı korniş muhtes.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde sırlı tuğla kabaralarla kufi kelimeler.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde sırlı kabaralar.	Tuğla, sırlı kabaralarla belirtilen kufi kelimeler.	Tuğla, muhtes.	Kufi yazı ile tek tek kelimeler gövdeyi aralıksız kaplar.
24. ERZURUM, Çifte Minareli Medrese. (Res. 51, 52, 53, 54)	Muhtemelen XIII. yy. ın üçüncü çeyreği. Bak: Not. 30.	Payanda şeklini alan kaideler portal çerçevesinin iki kenarına eklenir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Küp şekilli, üst köşeleri yarım piramidal çıkıntılı.	Çokgen, 16 daire dilim, aralarında ince, düz silmeler.	Mukarnaslı şerife kornişinin ilk sırası mevcut.	Kesme taş, yüksek kabartma oymuş geometrik geçme ve hayyat ağacı panoları.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde sırlı kabaralar.	Tuğla, sırlı kabaralarla belirtilen çapraz ve baklavalı örgü.	Tuğla, yer yer çini mozaik kalınlıkları.	Gövdelerin birini çapraz, diğerini baklavalı örgü aralıksız kaplar, ince silmelerle yer yer kesilir.
25. KIRŞEHİR, Cacabey Medresesi. (Res. 55, 56)	Portal kitabesine göre 671 H/1272 M. tarihinde inşa edildi. Bak: Not. 10.	Yapının güney doğu köşesinden 22 cm. uzaklıkta.	Yatay yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli. Taban, 3.00 x 3.00 m., yükseklik yarısı.	Sekizgen.	Silindirik, şerefeye doğru az incilir.	Mukarnaslı korniş muhtes.	Muntazam kesme taş örgü.	Muntazam kesme taş.	Tuğla, kilit örgü ve sırlı kabaralarla belirtilen zigzag örgü.	Tuğla, muhtes.	Kilit örgü ve zigzag örgü değişik kalınlıkta bordürler içinde gövdeyi kısımlara böler.
26. AFYON, Ulu Camisi. (Res. 57)	Portal kitabesine göre 671 H/1272 M. tarihinde inşa edildi. Bak: Not. 34.	Yapının kuzey duvarına ve kuzey portalinin kenarına eklenir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şekilli.	Üçgenli kuşak şeklinde.	Silindirik, yukarıya doğru muntazam incilir.	Mukarnaslı korniş ve şerife korkuluğu muhtes.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, sırlı tuğla kabaralarla belirtilen baklavalı örgü.	Tuğla, muhtes.	Baklavalı örgü bütün gövdeyi sarar.
27. HARPUR, Arap Baba Mescidi. (Res. 58, 9)	Portal kitabesine göre 678 H/1279 tarihinde inşa edildi. Bak: Not. 32.	Kuzey cephedeki portalin batı kenarına eklenir.	Sekizgen.	—	Silindirik, üst kısmı kırık, onarılmış.	Kırık.	Kaba yonu taş.	—	Tuğla, kilit örgü; kitabe şeridinde çini mozaik.	—	Kilit örgü gövdeyi sarar, kaidenin hemen üstünde geniş yazı bordürü.
28. ANKARA, Aslanhane Camisi. (Res. 60, 61)	Muhtemelen XIII. yy. ın son çeyreği. Mimar kitabesine göre 689 H/1289-90 M. tarihinde inşa edildi. Bak: Not. 33.	Batı cephedeki portalin kuzey kenarına eklenir.	Dikey yerleştirilmiş dikdörtgen prizma.	Sekizgen.	Silindirik, az incilir, şerife altında altıgen şekil alır.	Muhtes.	Kesme ve devşirme taş.	Tuğla, kilit örgü, yer yer sırlı kabaralar.	Tuğla, kilit örgü, firuze rengi sırlı yıldız ve baklava şekilli çiniler.	Tuğla, muhtes.	Kilit örgü bütün gövdeyi sarar, üst kısımda ince bandlar içinde yıldız ve baklava şekilli çiniler.

İSİM	TARİH	KONUM	ŞEKİL — KAİDE	ŞEKİL - PABUÇ	ŞEKİL - GÖVDE	ŞEKİL - ŞEREFİ	MALZEME, TEKNİK - KAİDE	MALZEME, TEKNİK - PABUÇ	MALZEME, TEKNİK - GÖVDE	MALZEME, TEKNİK - ŞEREFİ	TUĞLA ÖRGÜLERİNİN GÖVDE-DE DAĞILIŞI
1. ERZURUM, Tepsi Minare (Res: 1, 2)	Gövdenin üst kısmını dolaşan kitabe metnine dayanarak XII. yy. sonuna tarihlenir. Bak: Not. 17	Kale camisinin batı duvarına yakın mesafede yer alan kale burcu üzerinde yükselir.	Kale burcu kaide yerini tutar.	Yok	Silindirik, kalın ve basık.	Muhtes. XIX yy. da saat ilâve edilmiştir.	Kale burcu kesme taş.	—	Tuğla, kilit örgü; yazı şeridi üzerinde baklavalı örgü.	—	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar; baklavalı örgü ve yazı üst kısmında iki ince bordür olarak yer alır.
2. HARPUR, Ulu Cami (Res: 3, 4)	Kitabeye göre cami 1155-56 veya 1165-66 tarihinde yapılmıştır, minare daha erken olabilir. Bak: Not. 24.	Caminin kuzey batı köşesinde, dış duvar içine gizlenmiş.	Dikdörtgen prizmal.	Sekizgen	Silindirik, kalın ve basık, güne doğru meyilli.	Muhtes. gövdedeki eğim düzeltilerek şakülüne getirilmiştir.	Kesme taş, iki ince şerit içinde tuğla ile geometrik geçme.	Tuğla ve volkanik taş gelişigüzel örülmüş.	Tuğla, balık sırtı örgü, süslü örgü.	Tuğla, muhtes.	Değişik örgülü üç bordür gövdeyi bölümlere ayırır.
3. VAN, Ulu Cami (Res: 5)	Muhtemelen XII. yy. ikinci yarısı. Bak: Not. 19.	Caminin kuzey duvarının batı kenarına eklenir.	Küp şekilli, yapıya eklenen kenar pahlı.	Yok	Silindirik, kalın ve basık, üst kısmı kırık.	Kırık.	Tuğla, kilit örgü.	—	Tuğla, muhtemelen sırlı tuğlalarla balık sırtı örgü mevcuttu, halen sırlı tuğlalar dökülmüş.	—	Muhtemelen baklavalı örgü tüm gövdeyi sarıyordu, ince bir şerit otradan ikiye ayırır.
4. SİVAS, Ulu Cami (Res: 6, 7, 8)	Muhtemelen XIII. yy. başı. Bak: Not. 5	Caminin güney doğu köşesine 10-15 cm. mesafede.	Sekizgen.. Her kenar 1.50 m. genişlikte, yükseklik 1.80 m. Her kenarda sağır kemerler.	Yok	Silindirik, şerefeye doğru muntazam incelerek yükselir.	Mukarnaslı şerefe kornişinin ilk sırası orijinal, üst sıralar ve şerefe muhtes.	Tuğla, kilit örgü. Sağır kemerler üzerindeki yazı şeritleri firuze renkli sırlı tuğla.	—	Tuğla, kilit örgü; yazı şeritlerinde firuze renkli sırlı tuğla.	Tuğla ve çini mozaik; hücreler içinde geometrik kompozisyonlar	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar. Biri korniş altında biri gövdenin ortasında iki yazı şeridi.
5. KAYSERİ, Ulu Cami (Res: 9, 10)	Muhtemelen XIII. yy. başı. Bak: Not. 6	Caminin batı duvarına yakın mesafede.	Dikdörtgen prizmal, 5.00 x 5.00 m. taban, 10.00 m. yükseklik.	Sekizgen	Silindirik, şerefeye doğru muntazam incelerek yükselir.	Şerefe korniş ve şerefe muhtes.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, kilit örgü; yazı şeridinde firuze sırlı tuğla.	Tuğla, muhtes.	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar. Şerefe altında ince yazı şeridi.
6. AKŞEHİR, Ulu Cami (Res: 11, 12)	Minare kaidesindeki kitabe 610 H/1213 M. tarihini verir. Bak: Not. 11	Camiden 10.00 m. uzaklıkta, çevre duvarının kuzey doğu köşesine eklenir.	Küp şekilli, 4.80 x 4.80 m. taban.	Sekizgen, her yüzde sağır nişler.	Silindirik, şerefeye doğru az incelerek yükselir.	Kırık.	Tuğla, kilit örgü. Kitabe devşirme taşın açka yüzünde, iki kenarında devşirme steller.	Tuğla, kilit ve balık sırtı örgü; sağır nişlerde yıldız şekilli çiniler.	Tuğla, kilit örgü.	—	Kilit örgü, gövdeyi aralıksız kaplar.
7. AKŞEHİR, Gündük Minare Mescidi (Res: 13, 14)	Portal kitabesi 624 H/1226 M. tarihini verir. Bak: Not. 20	Kaide mescidin güney doğu köşesine eklenir.	Küp şekilli.	Sekizgen. Her yüzde sağır nişler.	Silindirik, az inceler, muhtes.	Kırık.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, kilit ve balık sırtı örgü; sağır nişlerde balık sırtı, örgü ve kare çiniler.	Tuğla, kilit örgü.	—	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar.
8. BAYBURT, Ulu Cami (Res: 15, 16)	XIII. yy. ilk yarısı. Bak: Not. 8	Caminin kuzey batı köşesine 1.00 m. mesafede.	Dikdörtgen prizmal 3.20 x 3.65 m. taban, 7.00 m. yükseklik.	Sekizgen. Her yüzde sağır nişler.	Silindirik, şerefeye doğru az incelerek yükselir.	Muhtes.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü; sağır nişlerde balık sırtı örgü. Sırlı tuğlalar dökülmüş.	Tuğla, kilit örgü; yazı şeridinde firuze sırlı tuğla.	Tuğla, muhtes.	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar; şerefe altında ince yazı şeridi.
9. ALANYA, Akşebe Sultan Mescidi (Res: 17, 18)	Portal kitabesi 628 H/1230 M. tarihini verir. Bak: Not. 7	Mescidin kuzey doğu köşesine 3.00 m. uzaklıkta.	Küp şekilli, 2.80 x 2.80 m. taban.	Küp şekilli, köşeleri pahlı.	Silindirik, üst kısmı kırık, son onarımda tamamlandı.	Kırık, son onarımda koruyucu bir kısım ilâvesi.	Muntazam olmyan kesme taş.	Tuğla, kilit örgü; dikey derzlerde yer yer sırlı kabara.	Tuğla, kilit örgü; dikey derzlerde yer yer sırlı kabara.	—	Dikey derzlerde yer yer sırlı kabara bulunan kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar.
10. KONYA, Hatuniye Mescidi (Res: 19, 20, 21, 22, 23)	Minare gövdesindeki kitabe 627 H/1230 M. tarihinde inşa edildiğini bildirir. Bak: Not. 14.	Minareden sonra inşa edilen şimdiki mescidin doğu duvarına yakın mesafede.	Küp şekilli.	Küp şekilli, köşeleri pahlı.	Sekizgen.	Mukarnaslı şerefe kornişinin üç sırası da orijinal, iç bükey kavisli hücreler ve sağır nişlerden meydana gelir.	Kesme taş.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, mukarnas yuvaları içinde çini mozaikle geometrik kompozisyonlar.	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar.
11. KONYA, Zemburi Mescidi (Res: 24)	Muhtemelen XIII. yy. ın ilk yarısı. Bak: Not. 27.	Son cemaat mahallinin kuzey doğu köşesine eklenerek mescid külllesine dahil edilir.	Dikdörtgen prizma şekilli.	Sekizgen.	Silindirik, üst kısmı kırık.	Kırık.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, balık sırtı örgü.	—	Balık sırtı örgü gövdeyi aralıksız kaplar.
12. MALATYA, Ulu Cami (Res: 25)	Caminin ilk inşaat devrinde, 645 H/1247 M. yılında inşa edildi. Bak: Not. 26.	Yapının kuzey doğu köşesinde, kaide beden duvarı içinde.	Dikdörtgen prizma şekilli.	Sekizgen.	Silindirik, şerefeye doğru inceler.	Kırık.	Kesme taş.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde kare şekilli boşluklar.	—	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar.
13. MALATYA, İsimsiz Minare (Res: 26, 27)	Muhtemelen Ulu Cami ile çağdaş. Bak: Not. 13.	Muhtemelen yapıdan ayrı.	Küp şekilli.	Sekizgen.	Silindirik, şerefeye doğru inceler.	Kırık.	Kaba yonu taş.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde kare şekilli boşluklar.	Tuğla, kilit örgü, dikey derzlerde kare şekilli boşluklar.	—	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar. Pabuç üstünde, şerefe altında ince bordür içinde firuze renkli yıldız şekilli çiniler.
14. MALATYA, Ak Minare (Res: 28, 29)	Muhtemelen Ulu Cami ile yakın tarihte. Bak: Not. 16.	Muhtemelen yapıdan ayrı.	Küp şekilli.	Sekizgen. Her kenarda sağır kemerler.	Silindirik, şerefeye doğru inceler.	Mukarnaslı şerefe kornişinin ilk sırası mevcut.	İntizamsız kesme taş bloklar.	Tuğla, kilit örgü.	Tuğla, kilit örgü.	Mevcut mukarnas yuvaları tuğla.	Kilit örgü gövdeyi aralıksız kaplar.

<i>FORM BALCONY</i>	<i>MATERIAL, TECHNIQUE BASE</i>	<i>MATERIAL, TECHNIQUE TRANSITION ZONE</i>	<i>MATERIAL, TECHNIQUE SHAFT</i>	<i>MATERIAL, TECHNIQUE BALCONY</i>	<i>DISTRIBUTION OF BONDS ON THE SHAFT</i>
All three tiers of the original stalactite cornice in-situ. The parapet of balcony is later addition.	Cut stone.	Cut stone	Brick, common and zigzag bond.	Geometric compositions with bricks and glazed tile mosaics.	Common and zigzag bond are placed in two registers of different width and they divide the shaft into two.
Double balconies. The parapet is original on the first balcony only.	Cut and reused stones.	Brick, common bond.	Brick, common, zigzag and lozenge bonds.	Original, first balcony and parapet in brick.	Common, zigzag and lozenge bonds are placed in registers of different width, divide the shaft into sections.
Both tiers of the original stalactite cornice in-situ, probably double galleried.	Cut and reused stones.	Cut stone.	Brick, common bond.	Geometric compositions with bricks and glazed tiles within the cells.	Common bond covers the shaft completely.
Stalactited cornice and gallery are later additions.	Cut stone.	Brick, common bond, glazed end-plugs at the vertical joints.	Brick, common bond.	Brick, late addition.	Common bond covers the complete shaft, glazed brick end-plugs at intervals.
Stalactited cornice is later addition.	Cut stone.	Brick, Kufic words with glazed brick end-plugs, which are depressed.	Brick, decorative bond, repetition of single geometric patterns. Glazed bricks placed inside	Brick, late addition.	Single geometric patterns are repeated on the gadroons and projections.
Broken.	Brick, common bond.. Decorative bonds with glazed bricks. Some bricks are renewed during restoration.	Brick, decorative bonds with glazed brick end-plugs. The glazed units are renewed.	Brick, zigzag, lozenge bonds outlined with glazed brick end-plugs.	Broken.	Decorative bonds placed in registers of different widths divide the shaft into sections.
Originally it had double balconies. At present the upper section is broken.	Cut stone, high relief carvings. Blind arches with rib mouldings framing them.	Brick, common bond.	Brick, lozenge bond outlined with glazed brick end-plugs.	Broken.	Lozenges cover the shaft, their continuity is cut at intervals by the ribs.
Stalactited cornice later addition.	Cut stone, high relief carvings. of floral and geometric compositions.	Brick, decorative bond outlined with glazed brick end-plugs.	Brick, lozenge bond outlined with glazed brick end-plugs.	Brick, late addition.	Lozenges cover the shaft, their continuity is cut at intervals, by the ribs.
Stalactited cornice later addition.	Brick, common bond, glazed brick end-plugs spell out kufic-words.	Brick, common bond, glazed brick end-plugs at the vertical joints.	Brick, Kufic words spelled out with the glazed brick end-plugs.	Brick, late addition.	Single kufic words are placed at regular intervals.
First tier of the stalactited cornice is in-situ.	Cut stone, high relief carvings. geometric compositions, tree of life.	Brick, common bond, glazed brick end-plugs at the vertical joints	Brick, diagonal and lozenge patterns outlined with glazed brick end-plugs.	Brick, few remains of glazed tile units.	One shaft covered with diagonal, the other with zigzag bond, flat mouldings cut at intervals.
Stalactited cornice later addition.	Cut stone masonry.	Cut stone masonry.	Brick, common bond, zigzag bond outlined with glazed brick end-plugs.	Brick, late addition.	Common and zigzag bonds divide the shaft into registers.
Stalactited cornice and balcony late addition.	Cut stone.	Brick, common bond.	Brick, lozenge patterns outlined with glazed end-plugs.	Brick, late addition.	Lozenge patterns cover the complete shaft.
Broken.	Rough cut stones.	—	Brick, common bond; glazed tile mosaic units on the inscription band.	—	Common bond covers the complete shaft, a large inscription band is placed over the base.
Late addition.	Cut and reused stones.	Brick, common bond, glazed brick end-plugs at intervals.	Brick, common bond, star and lozenge shaped glazed bricks.	Brick, late addition.	Common bond covers the complete shaft. Star and lozenge shaped bricks are placed on the upper part in narrow bands.

Resim: 1 — Erzurum, Tepsi minare-kitabe bordürü (A. Tükel)
Pl: 1 — Erzurum, Tepsi minare-inscription.

Resim: 2 — Erzurum tepsi minare, güneyden.
Pl: 2 — Erzurum, tepsi minare, south view.

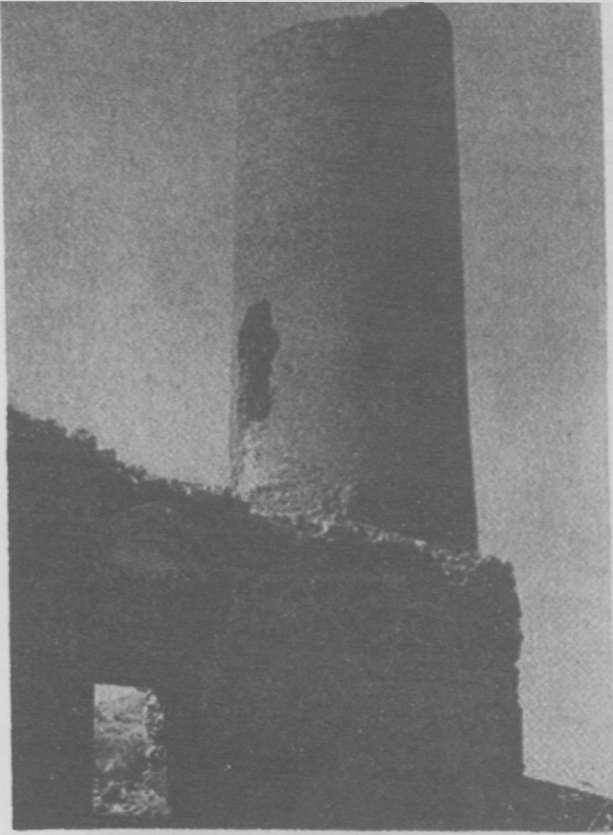
Resim: 3 — Harput Ulu Camii, gövde.

Pl: 3 — Harput, The Ulu cami, shaft.

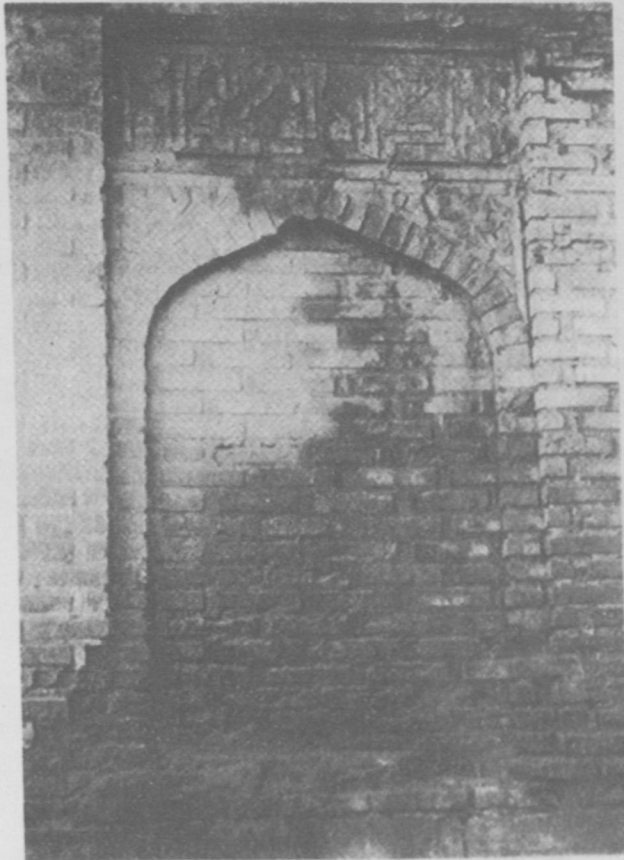

Resim :4 — Harput, Ulu cami, kaidenin cephedeki kemerden görünüşü, önceki muhtes yapının yıkılışından sonra.

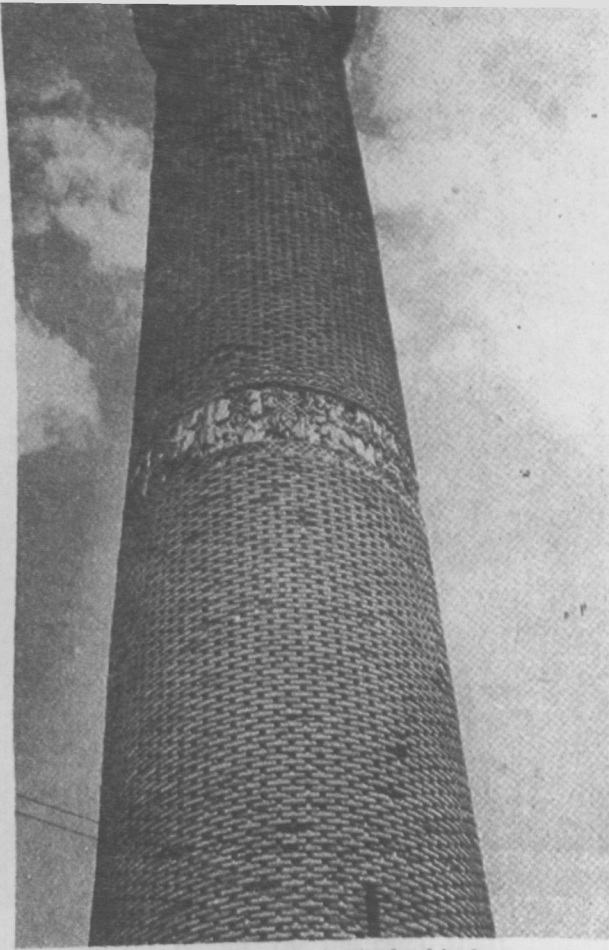
Pl: 4 — Harput, The Ulu cami, base seen behind the arched opening. After the removal of the later building in front.

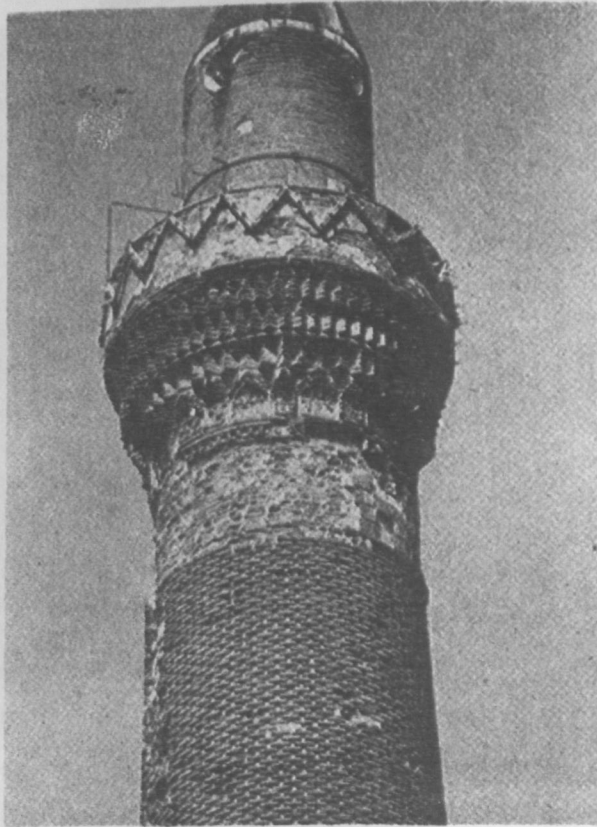
Resim: 5 — Van, Ulu Cami, gövde.
Pl: 5 — Van, The Ulu Cami, shaft.

Resim 6 — Sivas Ulu Camii, kaidenin bir yüzü, sağır kemer.
Pl: 6 — Sivas, The Ulu Cami, one face of the
base, blind niche.

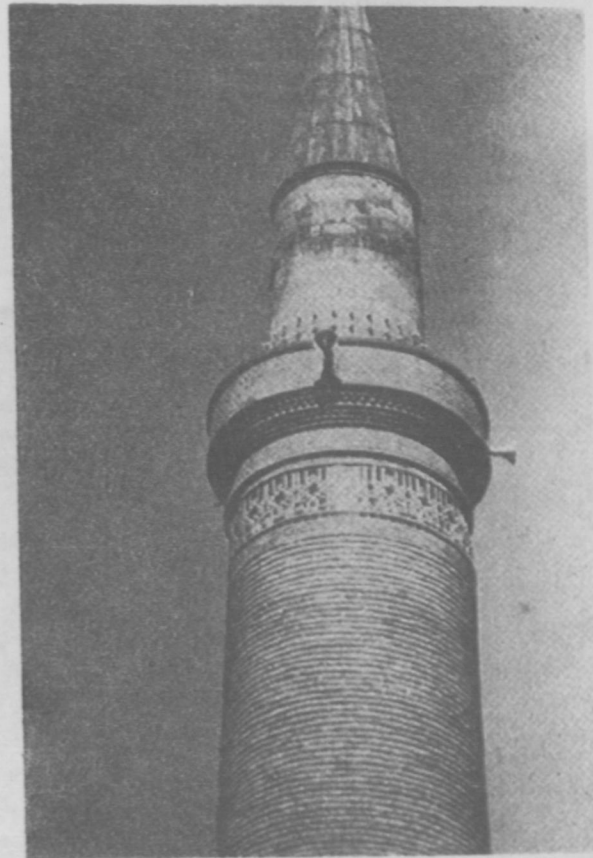
Resim: 7 — Sivas, Ulu Cami, gövde, kitabe şeridi
Pl: 7 — Sivas, The Ulu Cami; shaft, inscription
band.

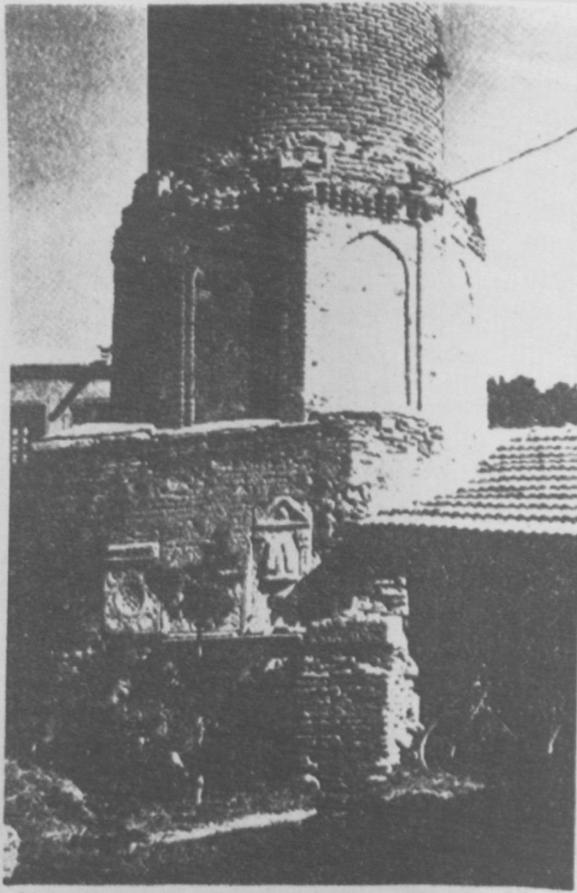
Resim: 8 — Sivas, Ulu Cami; korniş ve şerefe (A.
Tükel)

Resim: 9 — Kayseri, Ulu Cami. (A. Tükel)
Pl.: 9 — Kayseri, The Ulu Cami.

Resim: 10 — Kayseri, Ulu Cami, kitabe şeridi,
şerefe (A. Tükel)
P11.: 10 — Kayseri, The Ulu Cami, inscription
band. Balcony.

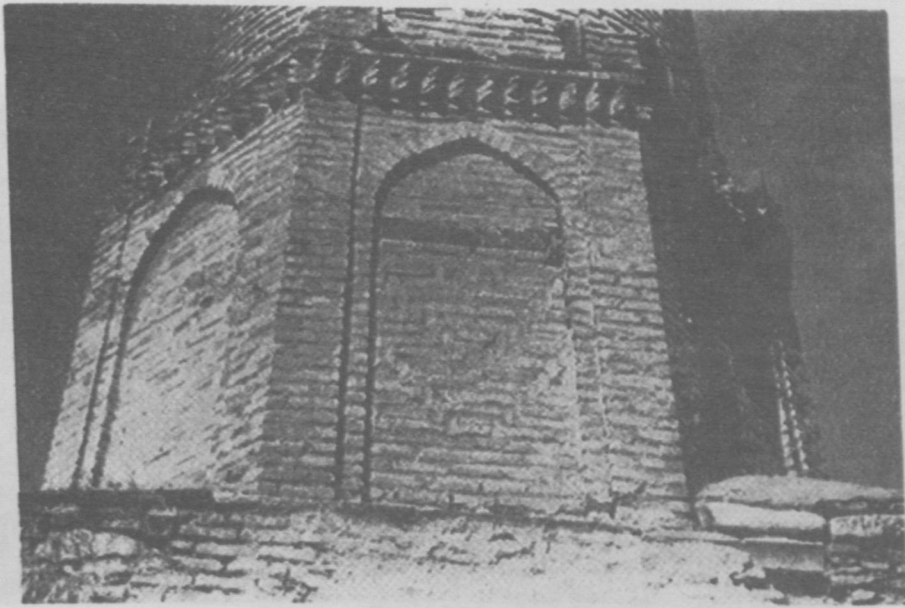
Resim: 11 — Akşehir, Ulu Cami; kaide ve pabuç
(Y. Önge)

Pl.: 11 — Akşehir, The Ulu Cami, base and
transition zone

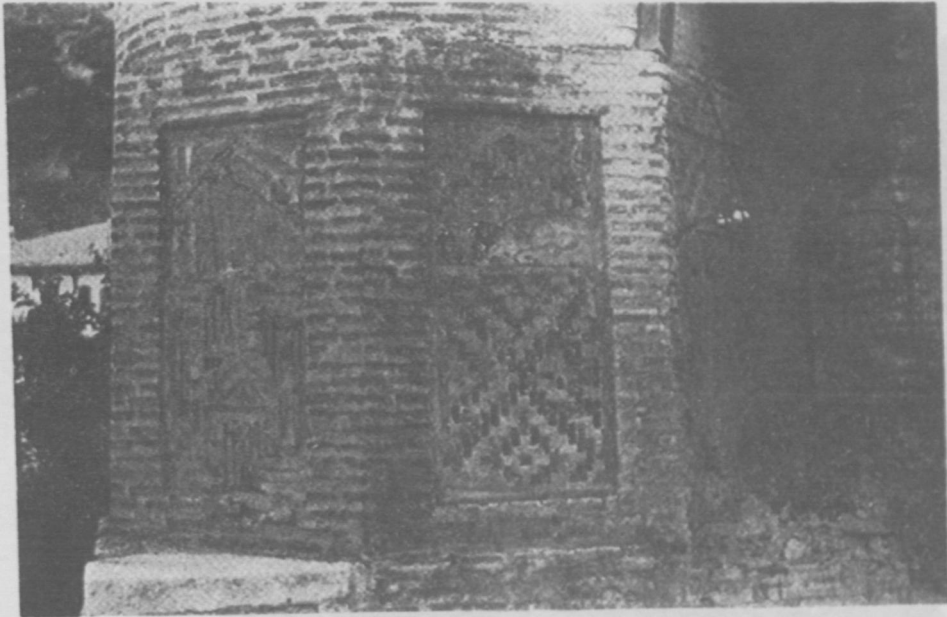
Resim: 12 — Akşehir, Ulu cami, kaidedeki kitabe levhası.

Pl.: 12 — Akşehir, The Ulu Cami, inscription panel on the base.

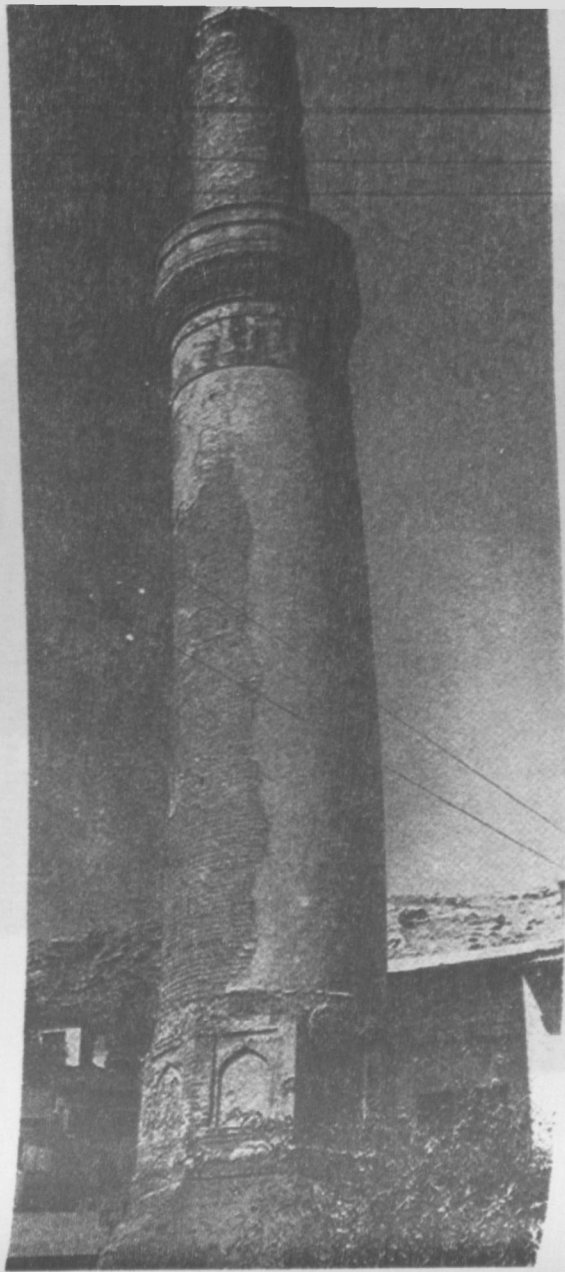
Resim: 13 — Akşehir, Ulu Cami; pabuç.

Pl.: 13 — Akşehir, The Ulu Cami; transition zone.

Resim: 14 — Akşehir, Gdk Minare Mescidi; pabuç.

Pl.: 14 — Akşehir, The Gdk Minare Mescid; transition zone.

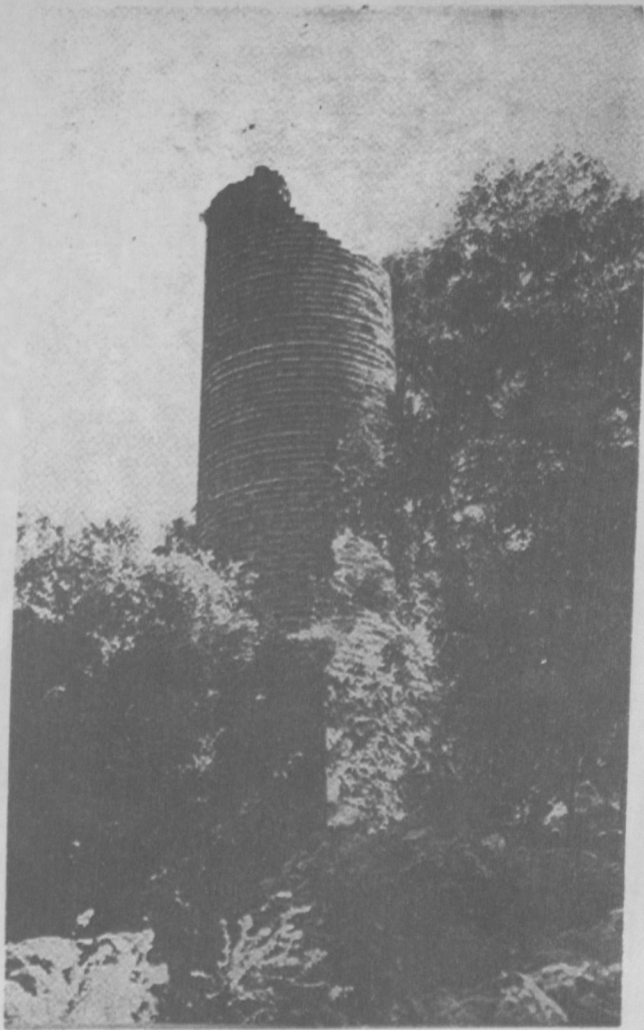

Resim: 15 – Bayburt, Ulu Cami (R. Arık)
Pl : 15 – Bayburt, Ulu Cami

Resim: 16 — Bayburt, Ulu Cami; kaide, pabuç.

Pl.: 16 — Bayburt, The Ulu Cami; base,
transition zone.

Resim: 17 — Alanya, Akşebe Sultan Mescidi;
restorasyondan önce.

Pl: 17 — Alanya, The Akşebe Sultan Mescid;
before restoration.

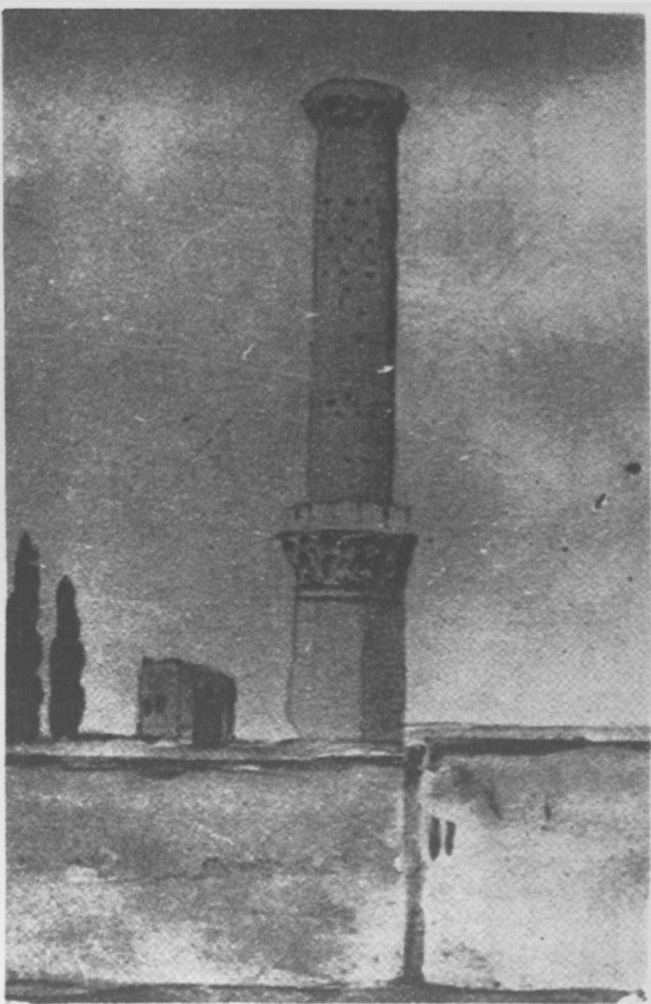
Resim: 18 — Alanya, Akşebe Sultan Mescidi,
restorasyondan sonra.

Pl: 18 — Alanya, The Akşebe Sultan Mes-
cid, after restoration.

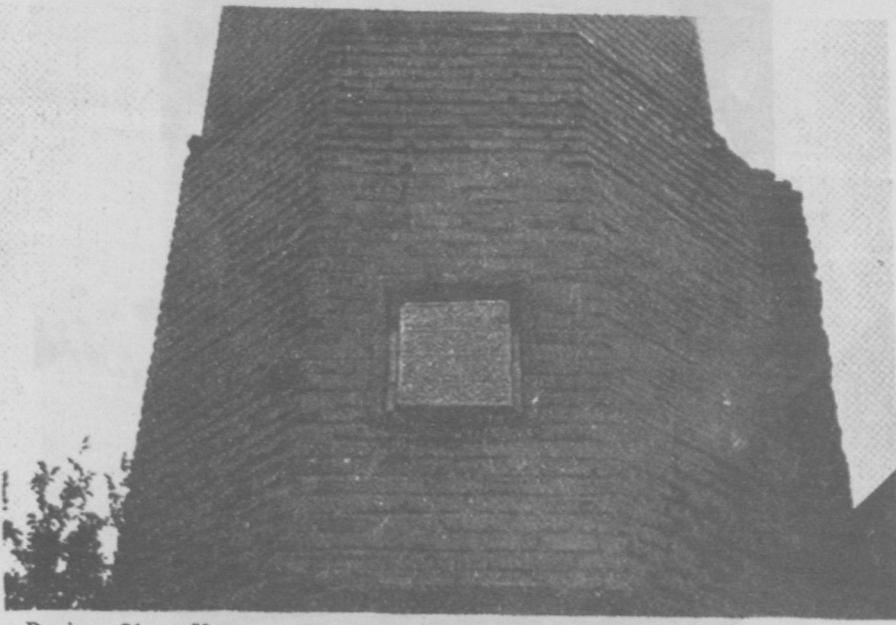
Kesim: 19 - Konya Hatuniye Mescidi.

Pl.: 19 - Konya, The Hatuniye Mescid.

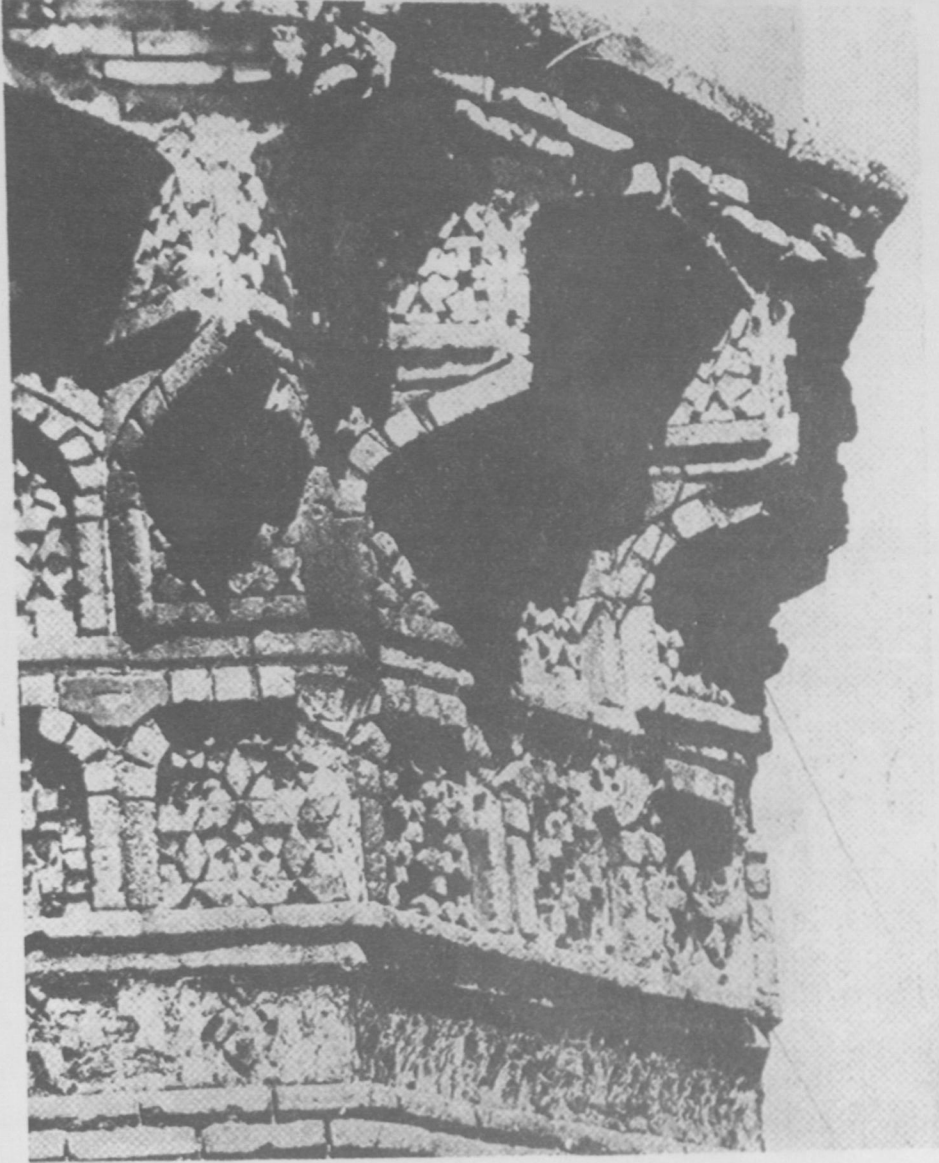
Resim: 20 — Konya, Hatuniye Mescidi,
Ressam Hüsni Yusuf Bey tara-
findan (A. S. Ünver Arşivi)

Pl: 20 — Konya, The Hatuniye Mescid;
drawing by Hüsni Yusuf Bey.

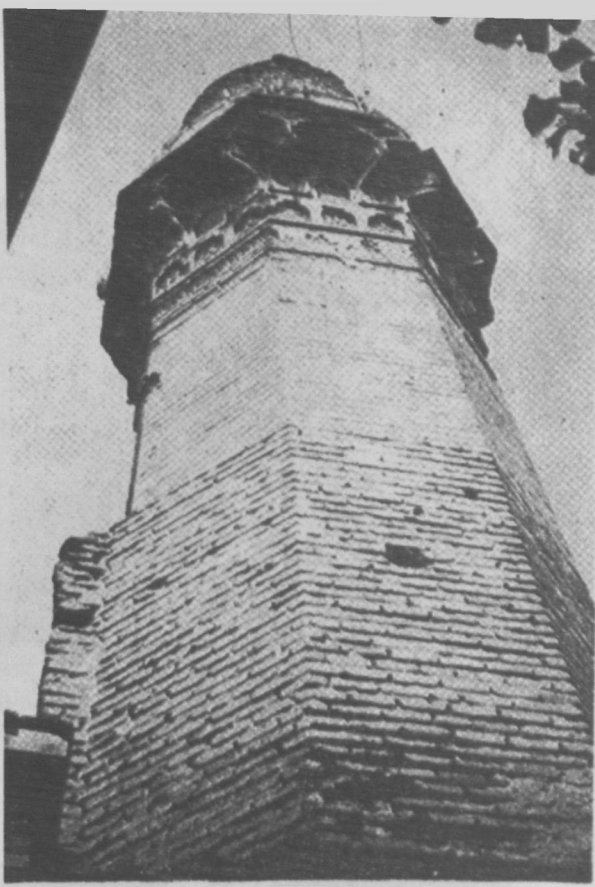
Resim: 21 — Konya, Hatuniye Mescidi; gövdedeki kitabe levhası.

Pl: 21 — Konya, The Hatuniye Mescid; inscription panel on the shaft.

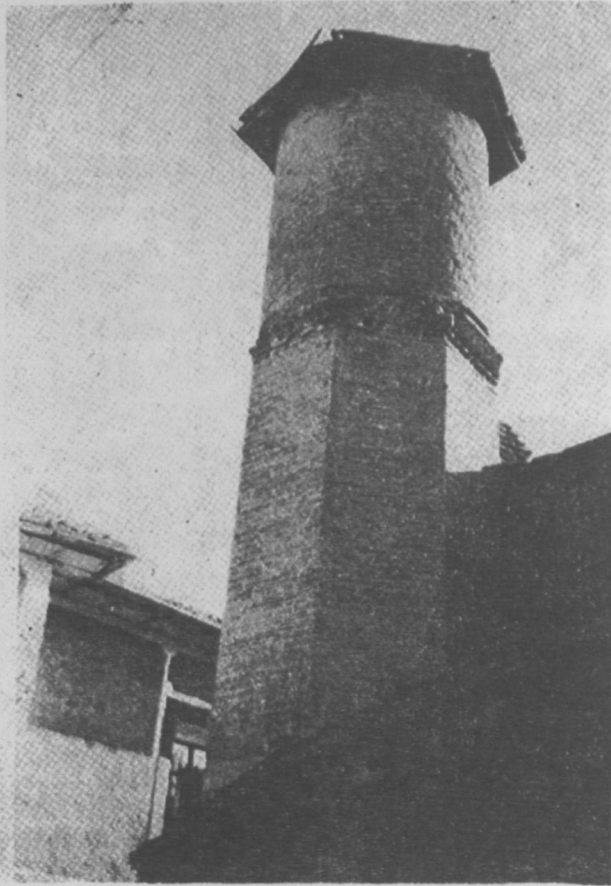
Resim: 22 — Konya, Hoca Hasan Mescidi, mukarnaslı korniş (Y. Önge)

Pl.: 22 — Konya, The Hatuniye Mescid, stalactited cornice.

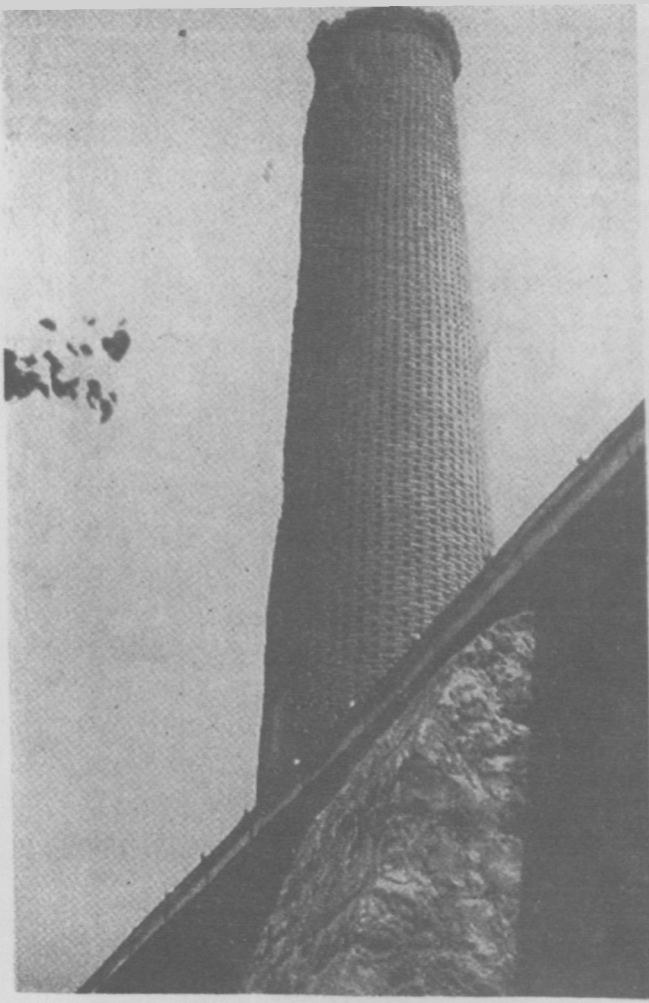
Resim: 23 — Konya, Hatuniye Mescidi; gövdenin üst kısmı.

Pl: 23 — Konya, The Hatuniye Mescid; upper part of the shaft.

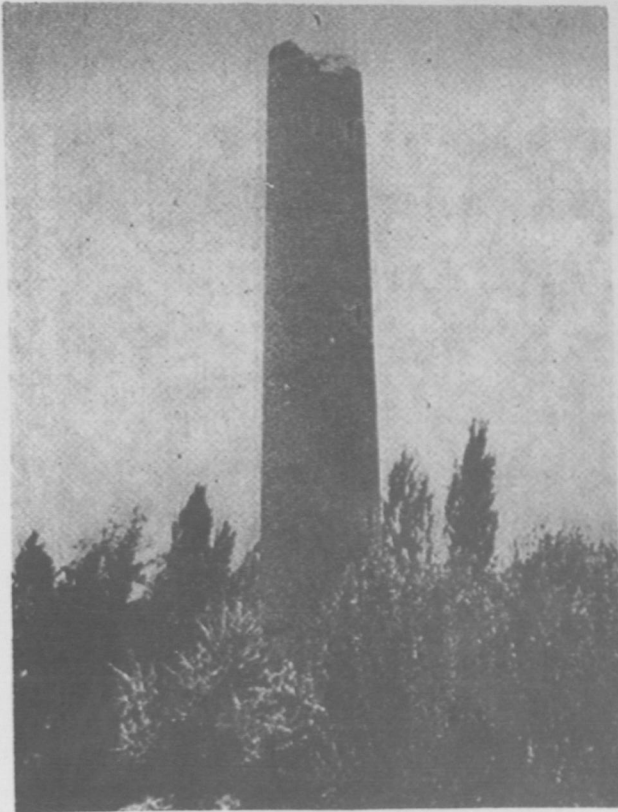

Resim: 24 — Konya, Zemburi Mescidi; gövde.

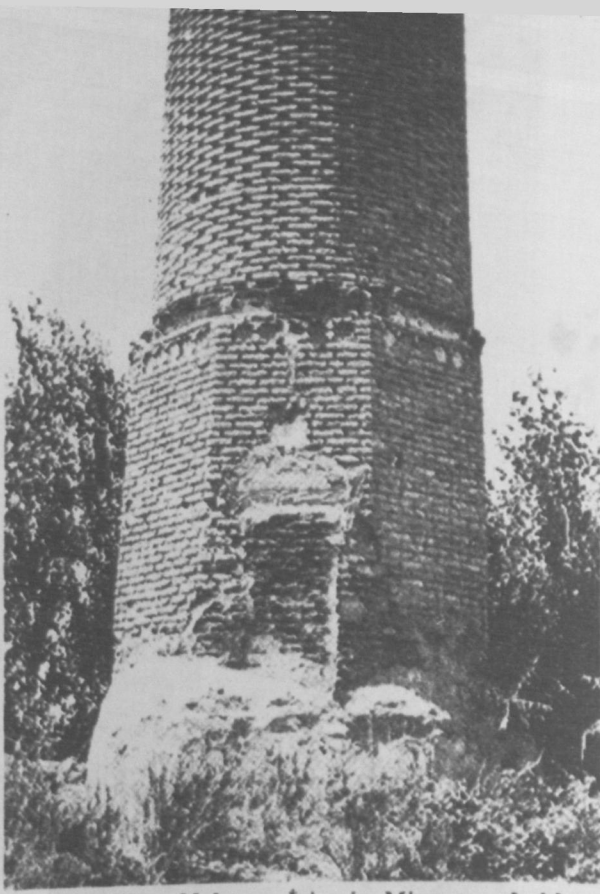
Pl.: 24 — Konya, The Zemburi Mescid; Shaft.

Resim: 25 — Malatya, Ulu Cami; gövde,
Pl: 25 — Malatya, Ulu Cami; shaft,

Resim: 26 — Malatya, İsimsiz Minare, gövde,
Pl.: 26 — Malatya, The unnamed Minaret, shaft.

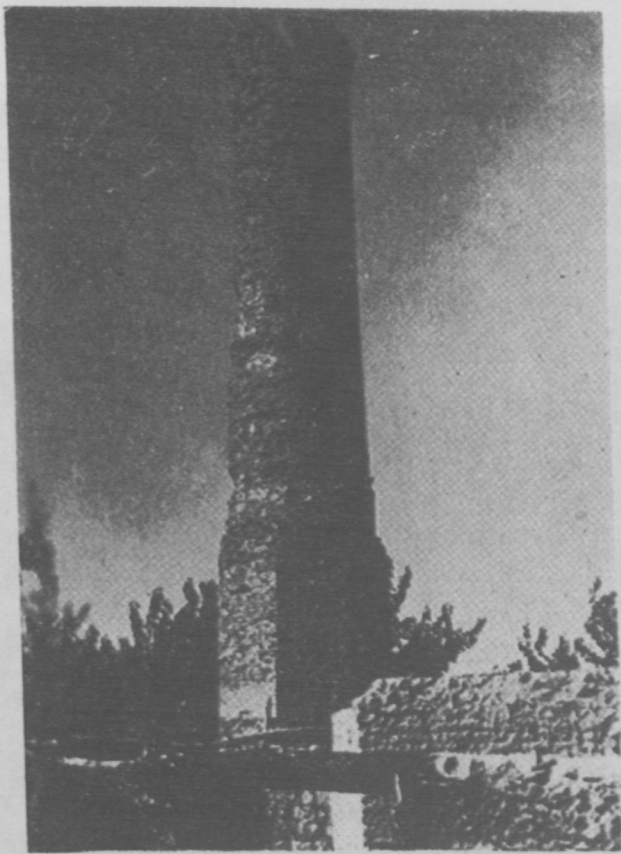
Resim: 27 — Malatya, İsimsiz Minare; kaide ve gövde.

Pl: 27 — Malatya, Unnamed Minaret; base and transition zone.

Resim: 28 — Malatya, Ak Minare; pabuç (Y. Önge)

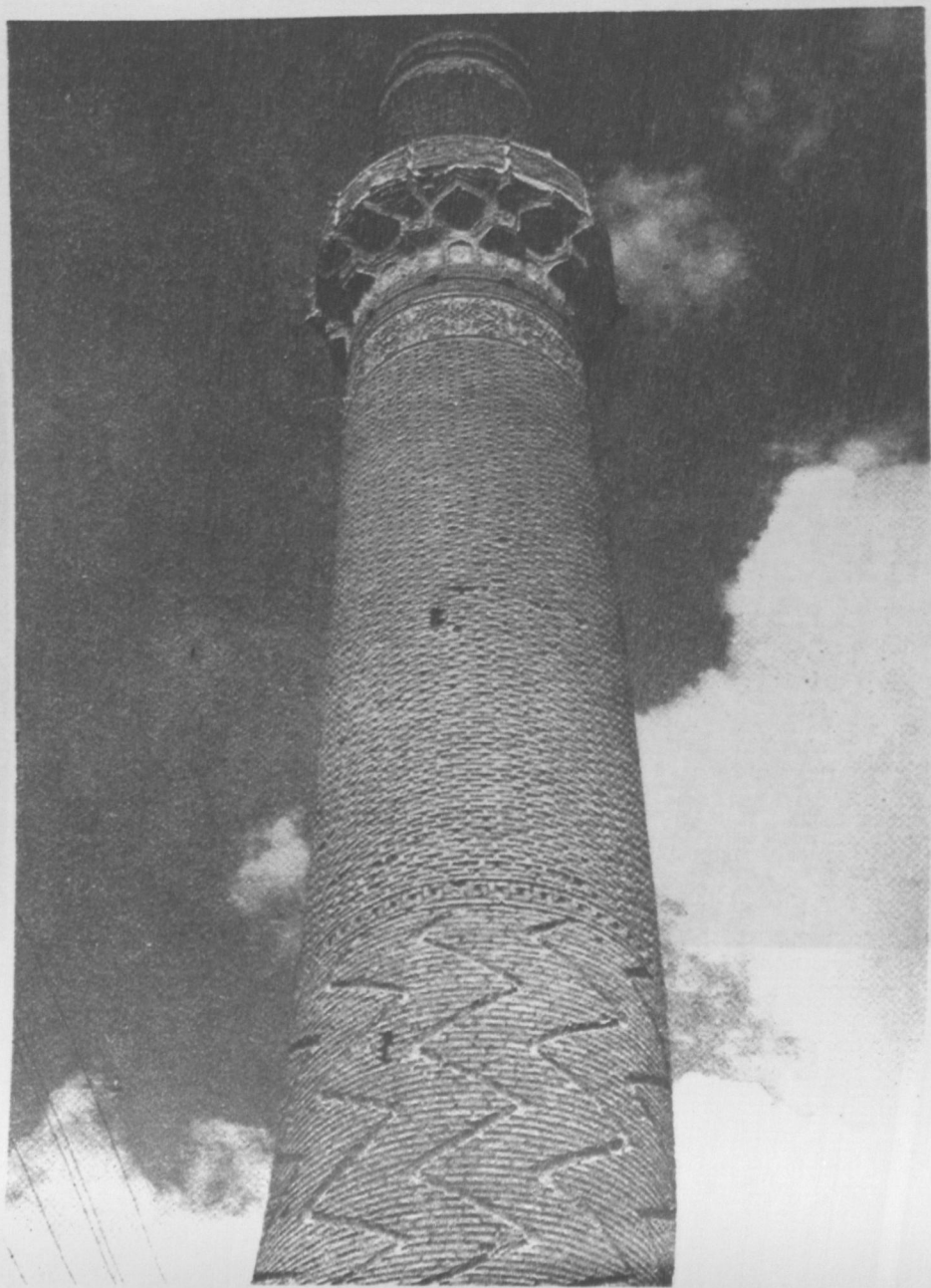
Pl.: 28 — Malatya, The Ak Minaret, transition zone.

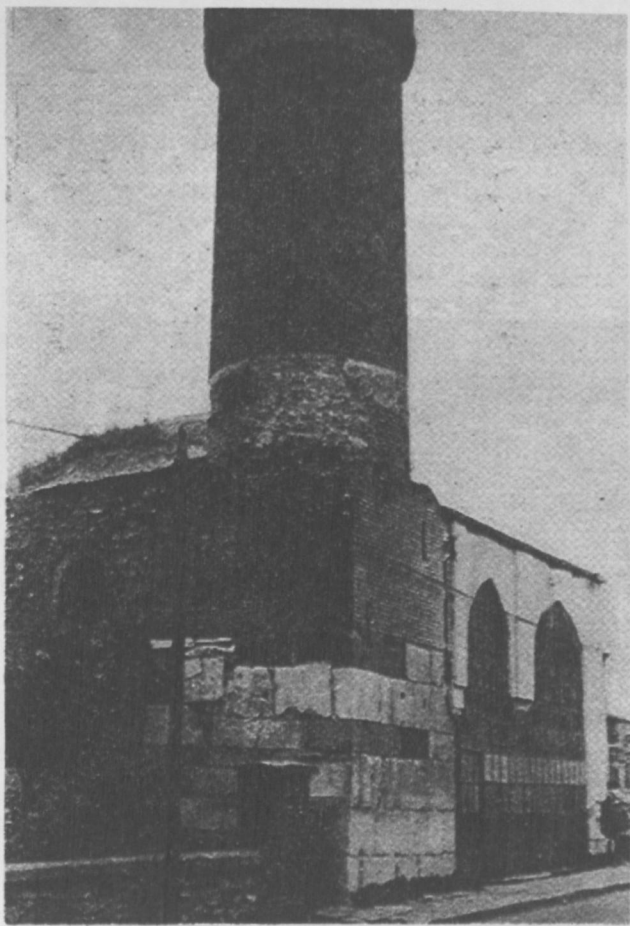
Resim: 29 — Malatya, Ak Minare.
Pl: 29 — Malatya, The Ak Minaret.

Resim: 30 — Aksaray, Kızıl Minare.
Pl.: 30 — Aksaray, The Kızıl Minaret.

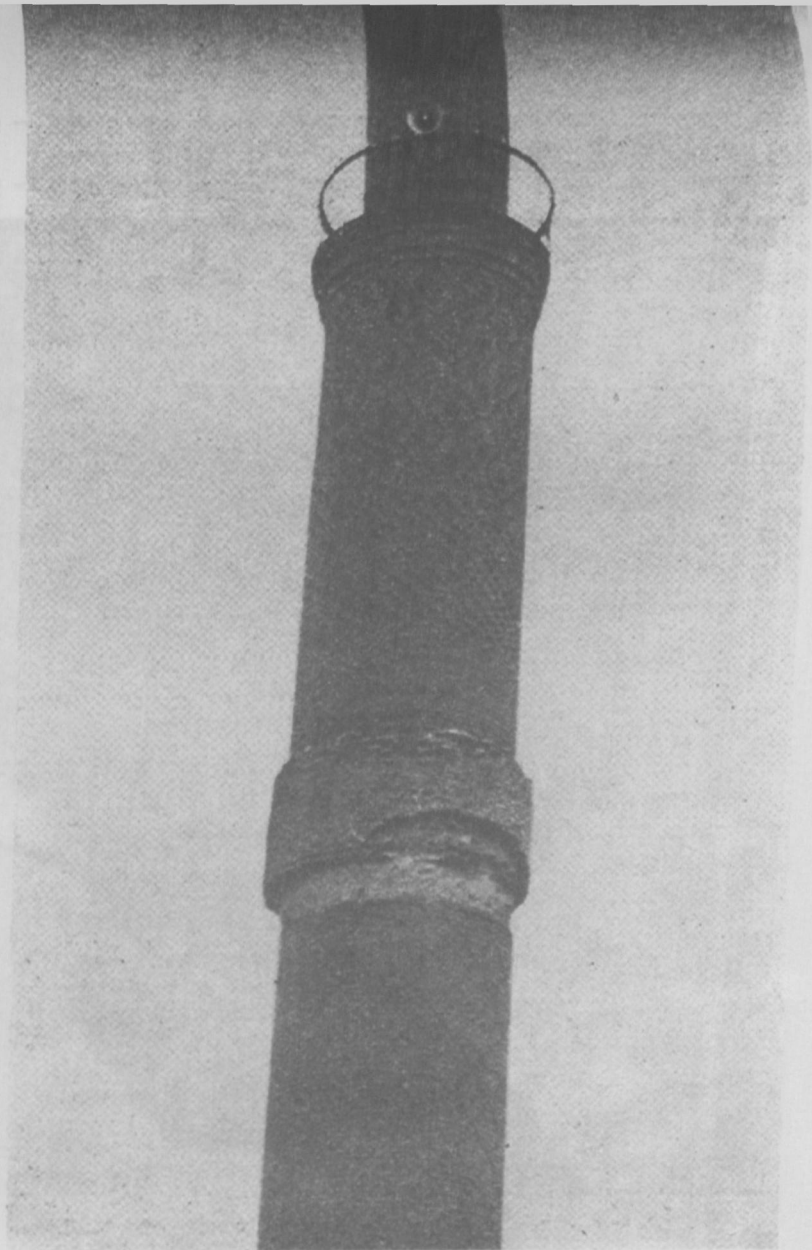

Pl.: 31 - Aksaray, The Kızıl Minaret, upper part of the shaft.

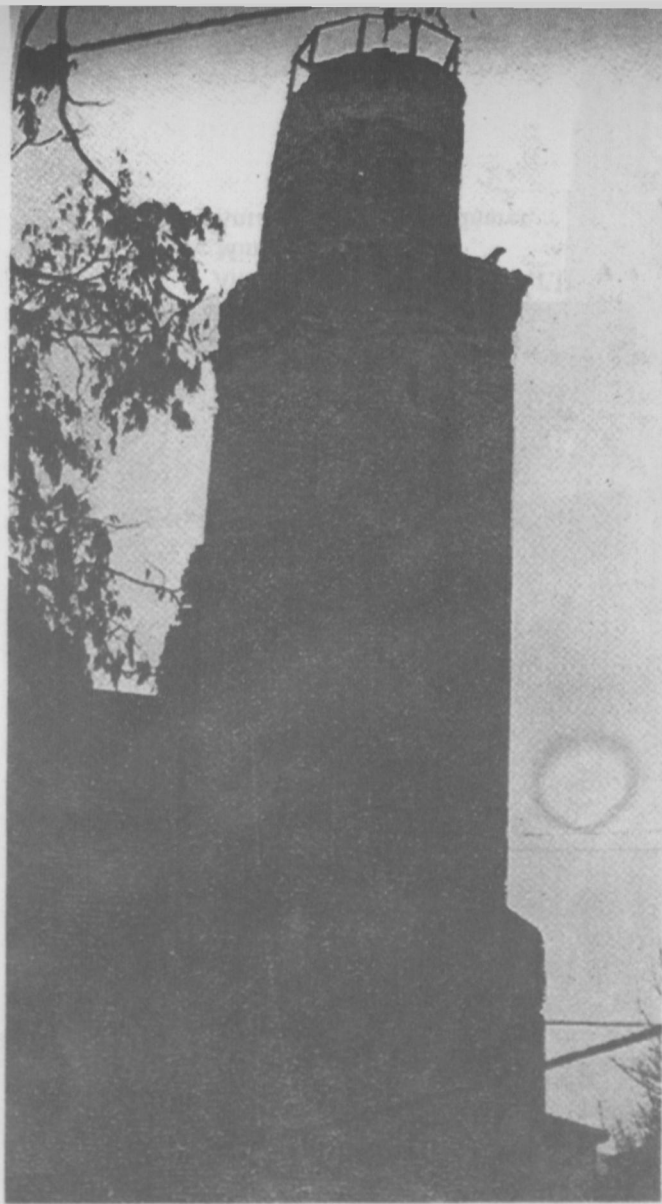

Resim: 32 — Akşehir, Taş Medrese; kaide ve gövde.

Pl: 32 — Akşehir, The Taş Medrese; base and shaft.

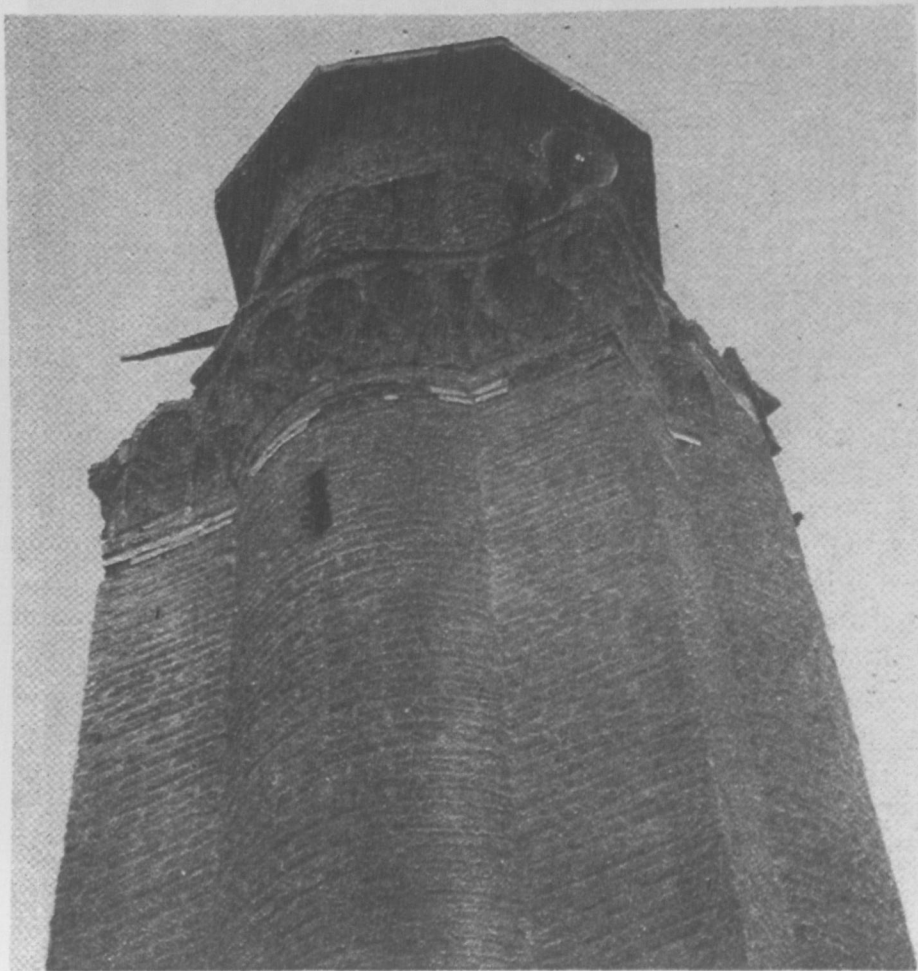

Resim: 33 - Akşehir, Taş Medrese, gövde
P1.: 33 - Akşehir, The Taş Medrese, shaft.

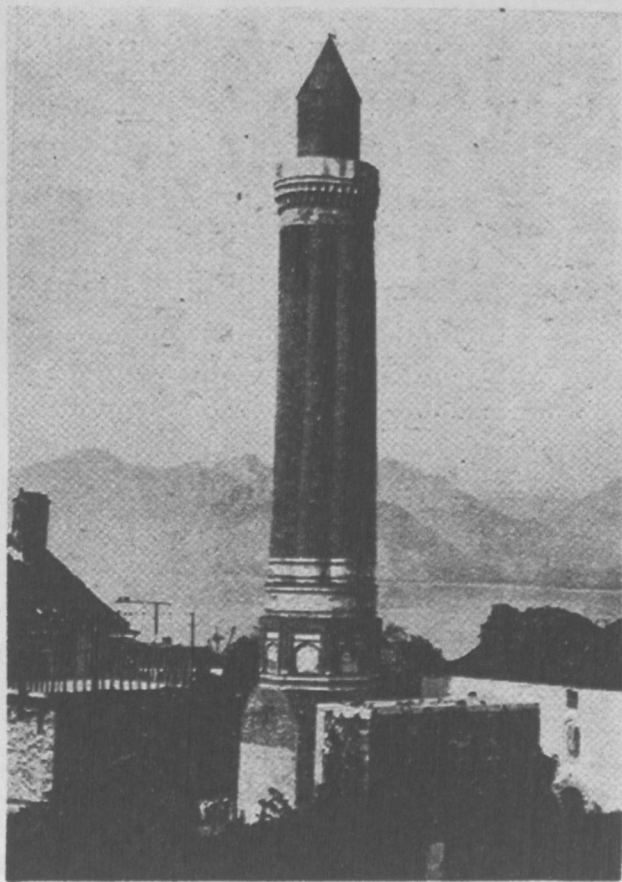
Resim: 34 – Konya, Hatuniye Mescidi; doğudan görünüş restorasyondan önce.

P1.: 34 – Konya, The Hatuniye Mescid; east view, before restoration.

Resim: 35 — Konya, Hoca Hasan Mescidi, gövdenin üst kısmı, restorasyondan sonra.

Pl: 35 — Konya, The Hoca Hasan Mescid, upper part of shaft, after restoration.

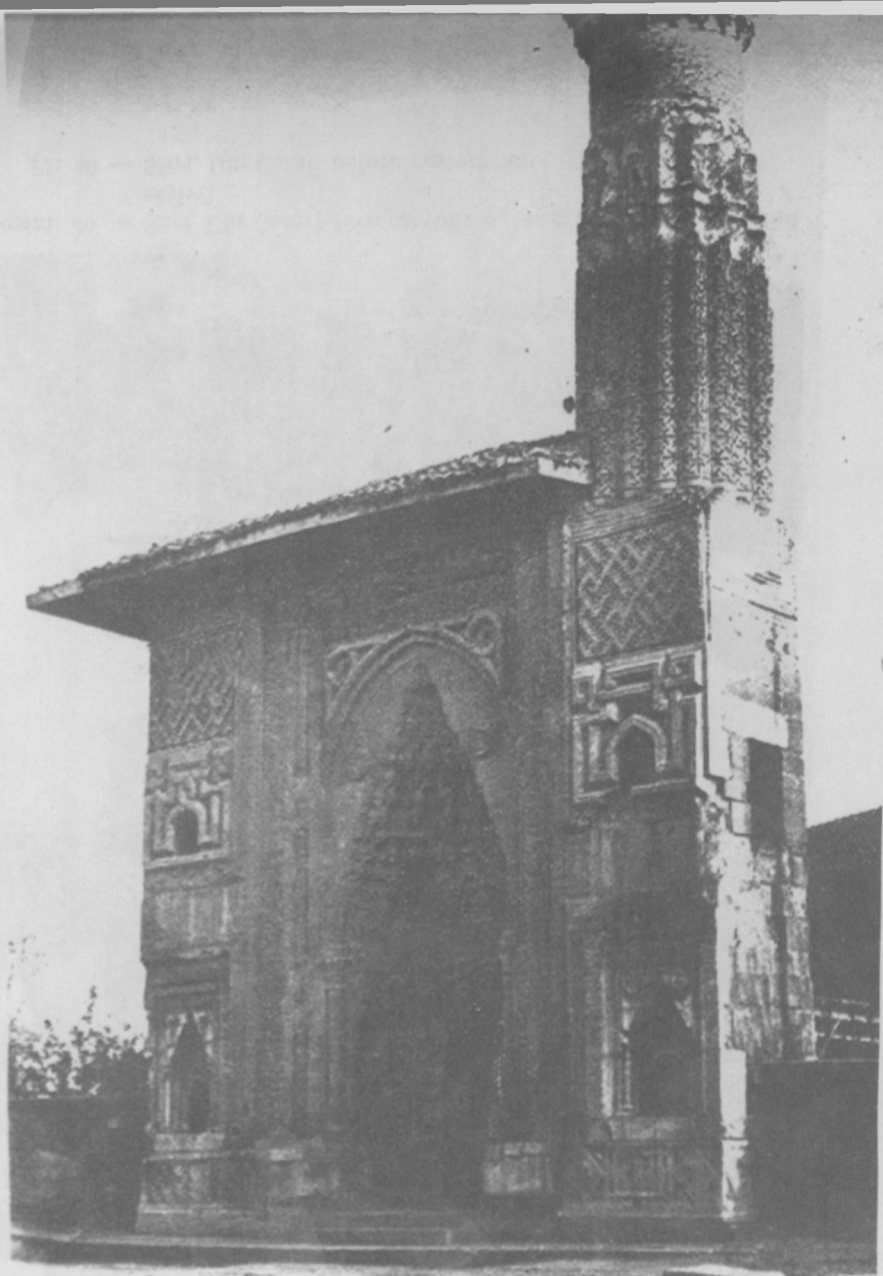
Resim: 36 — Antalya, Yivli Minare (O.D.T.Ü.
Mim. Fak. arşivi)

Pl: 36 — Antalya, The Yivli Minaret.

Resim: 37 — Antalya, Yivli Minare; kaidedeki
kitabe levhası.

Pl: 37 — Antalya. The Yivli Minaret, inscrip-
tion panel on the base.

Resim: 38 — Konya, Sahip Ata Camisi
Pl: 38 — Konya, The Sahip Ata Cami

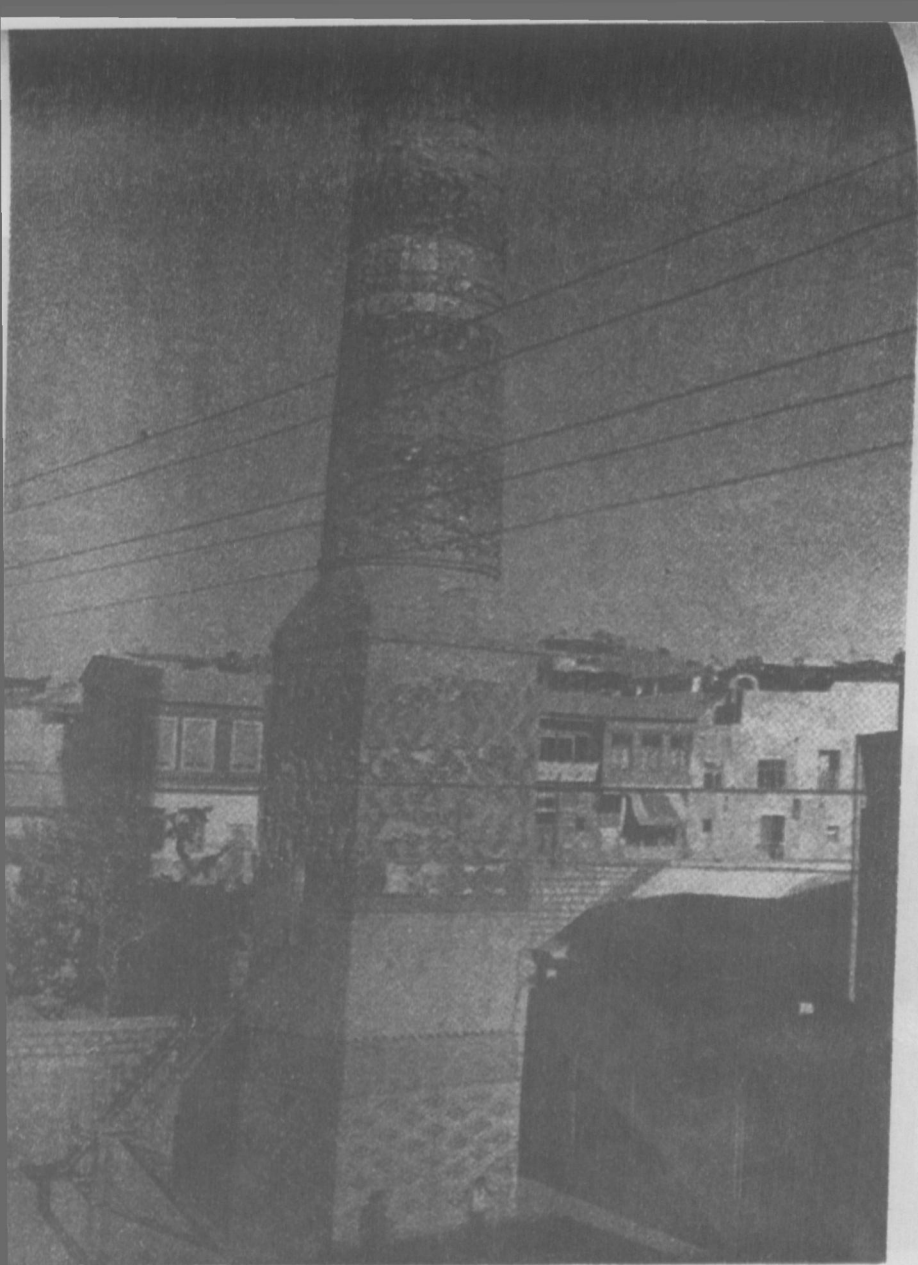
Resim : 39 — Konya, Sahip Ata Camisi, gövdenin üst kısmı.

Pl: 39 — Konya, The Sahip Ata Camisi, upper part of the shaft.

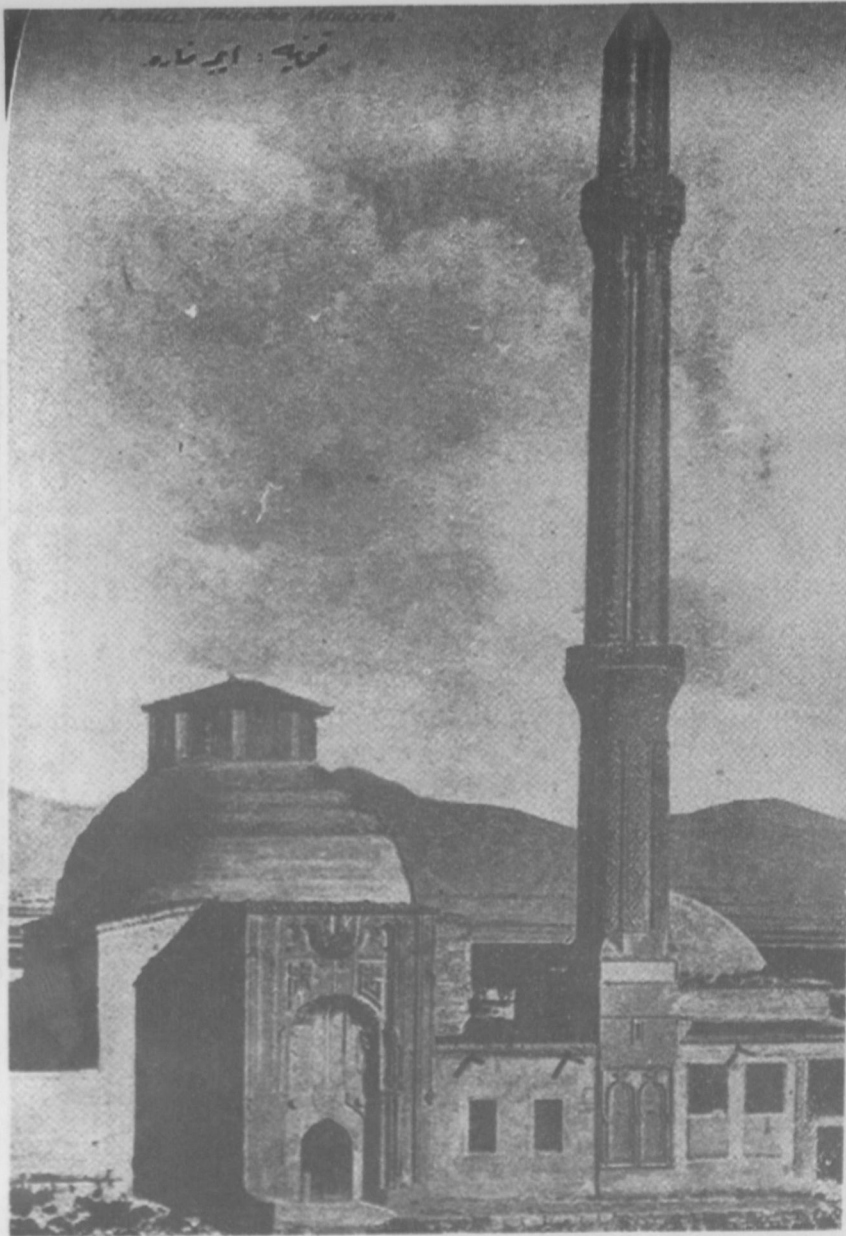
Resim: 40 — Siirt, Ulu Cami; restorasyondan önce, (Vakıflar Gen. Müd. arşivi)

Pl: 40 — Siirt, Ulu Cami; before restoration.

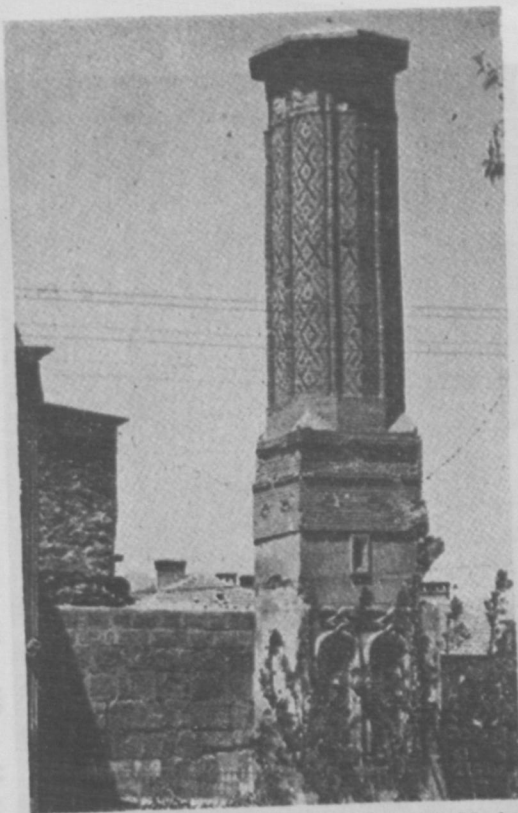
Resim: 41 — Siirt, Ulu Cami, restorasyondan sonra.

Pl: 41 — Siirt, Ulu Cami, after restoration.

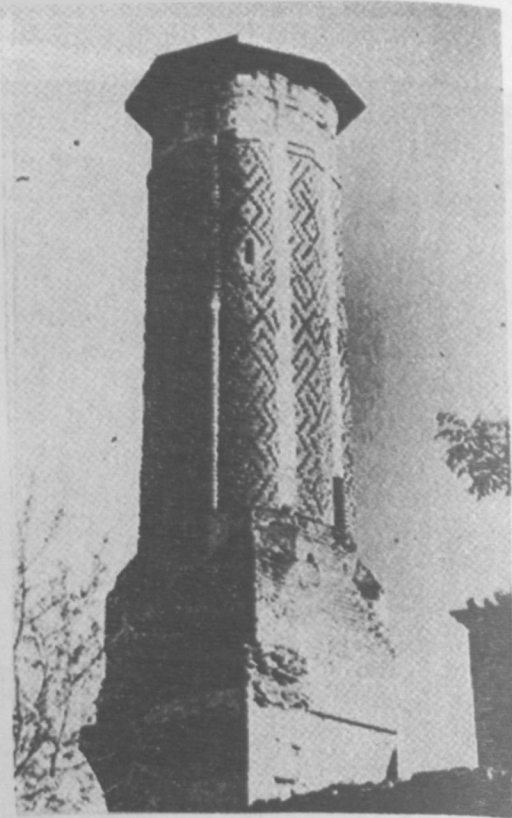
Resim: 42 - Konya, İnce Minareli Medrese: İkinci şerefe yıkılmadan önce (Y. Önge)

P1.: 42 - Konya, The, İnce Minareli Medrese; before the destruction of the second balcony.

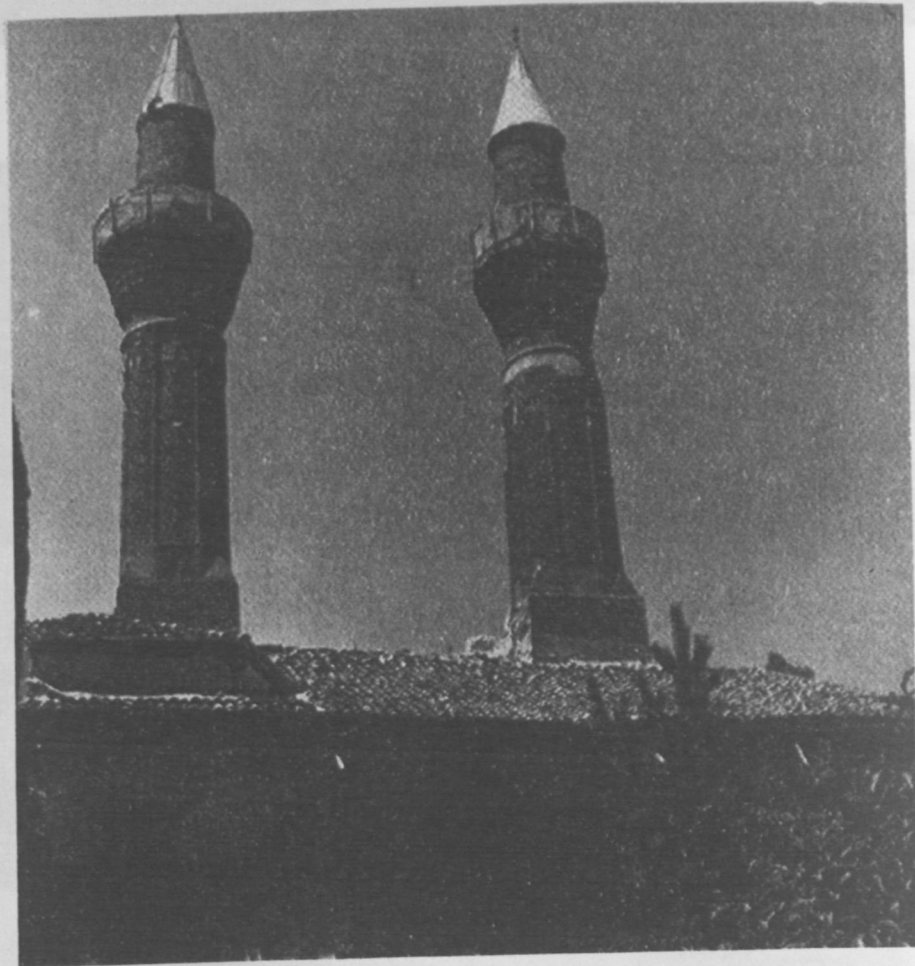
Resim: 43 — Konya, İnce Minareli Medrese ön cephe

Pl: 43 — Konya, The İnce Minareli Medrese, front view.

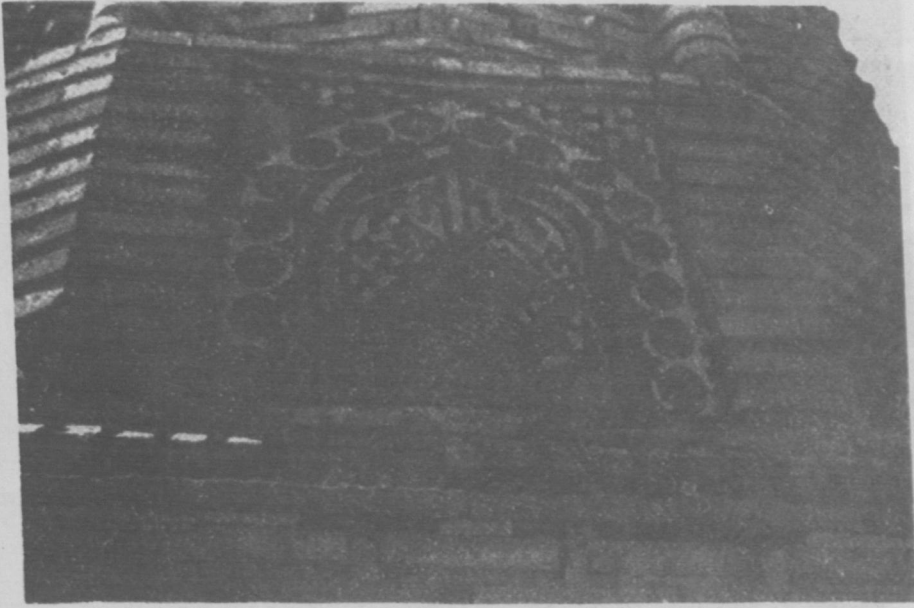
Resim: 44 — Konya, İnce Minareli Medrese arka cephe.

Pl: 44 — Konya, The İnce Minareli Medrese back view.

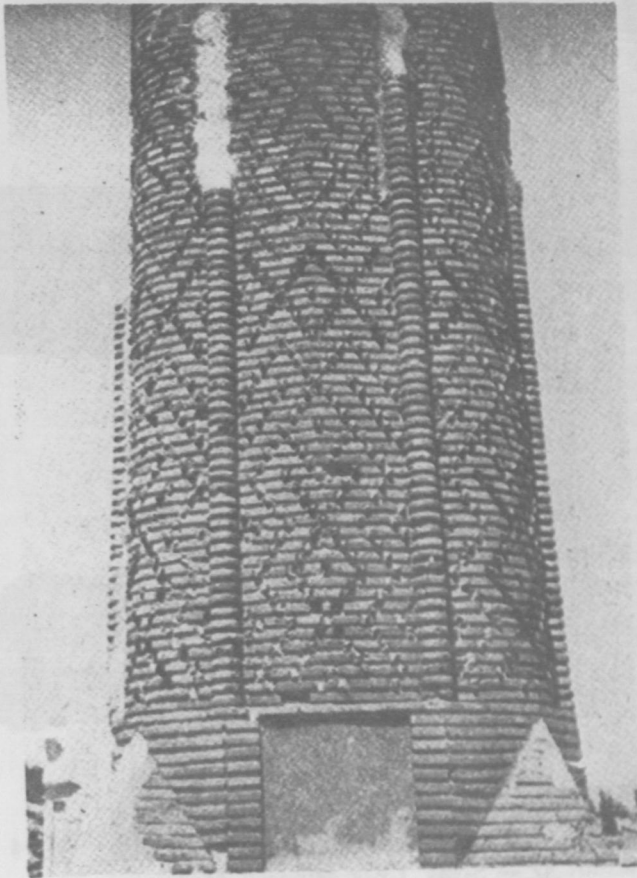
Resim: 45 — Sivas, Gök Medrese, avludan görünüş. (A. Tükel)

Pl.: 45 — Sivas, The Gök Medrese; view from courtyard.

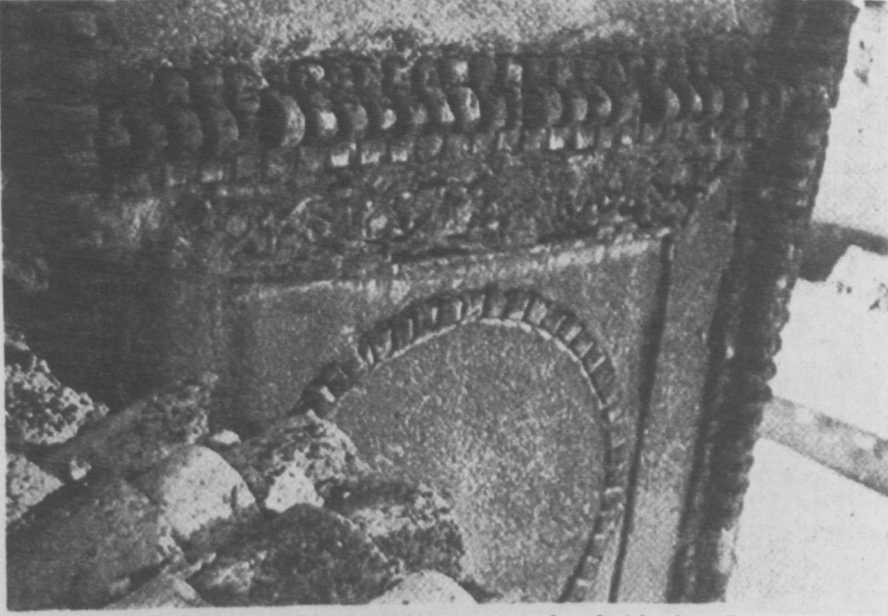
Resim: 46 — Sivas, Gök Medrese; pabuç, çini mozayik dekorasyon.

Pl: 46 — Sivas, The Gök Medrese,; transition zone, mosaic-tile decoration.

Resim: 47 — Sivas, Gök Medrese; gövde.

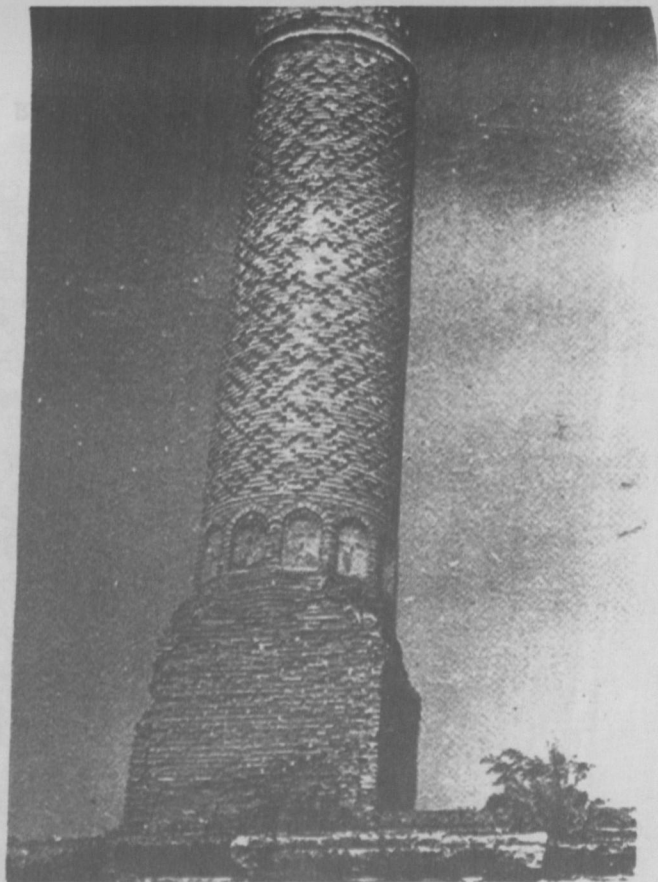
Pl: 47 —Sivas, The Gök Medrese, sahft.

Resim: 48 — Sivas, Gök Medrese; çatıdan kaidenin görünüşü.
Pl: 48 — Sivas, The Gök Medrese, view of base from the roof.

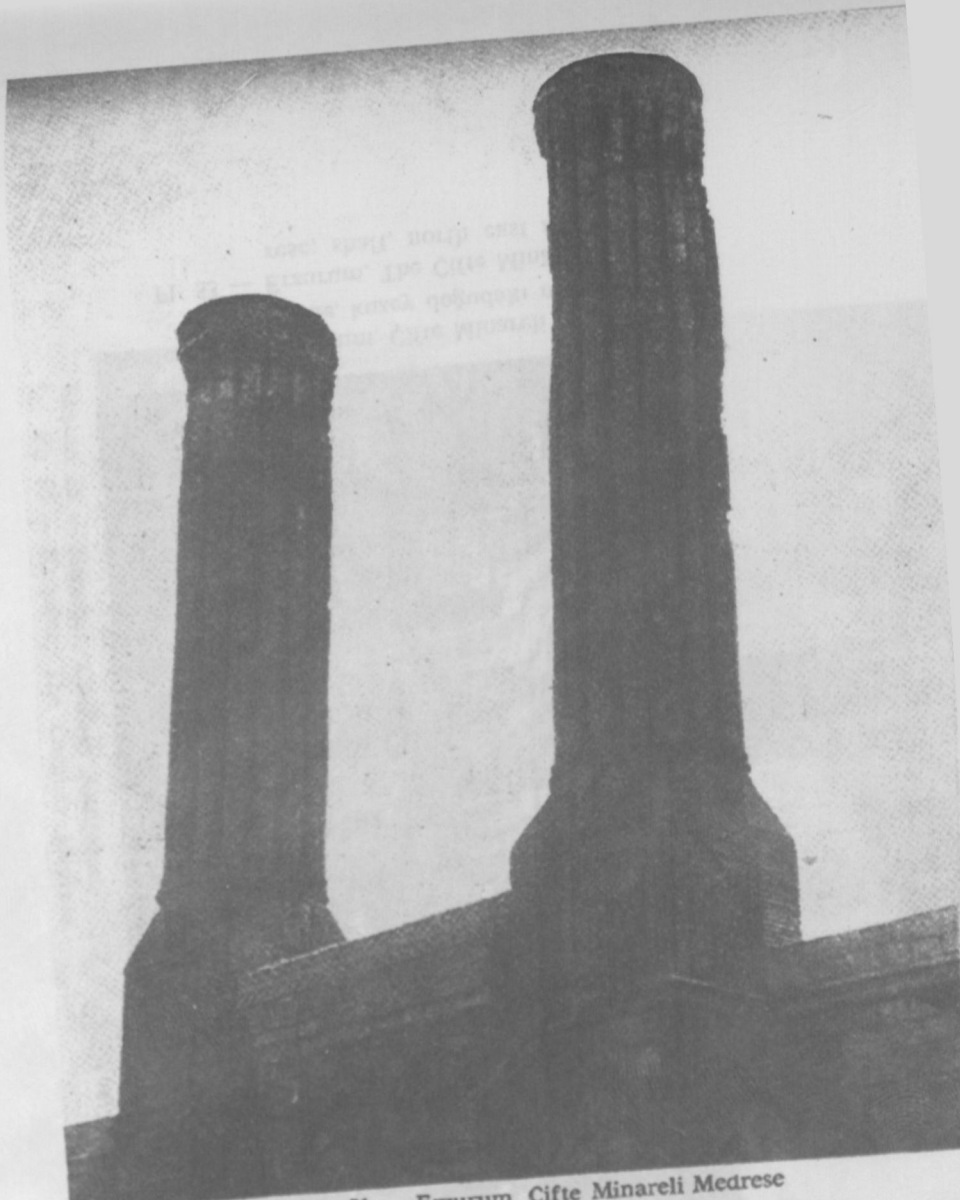

Resim: 49 — Sivas, Çifte Minareli Medrese.
Pl: 49 — Sivas, The Çifte Minareli Medrese.

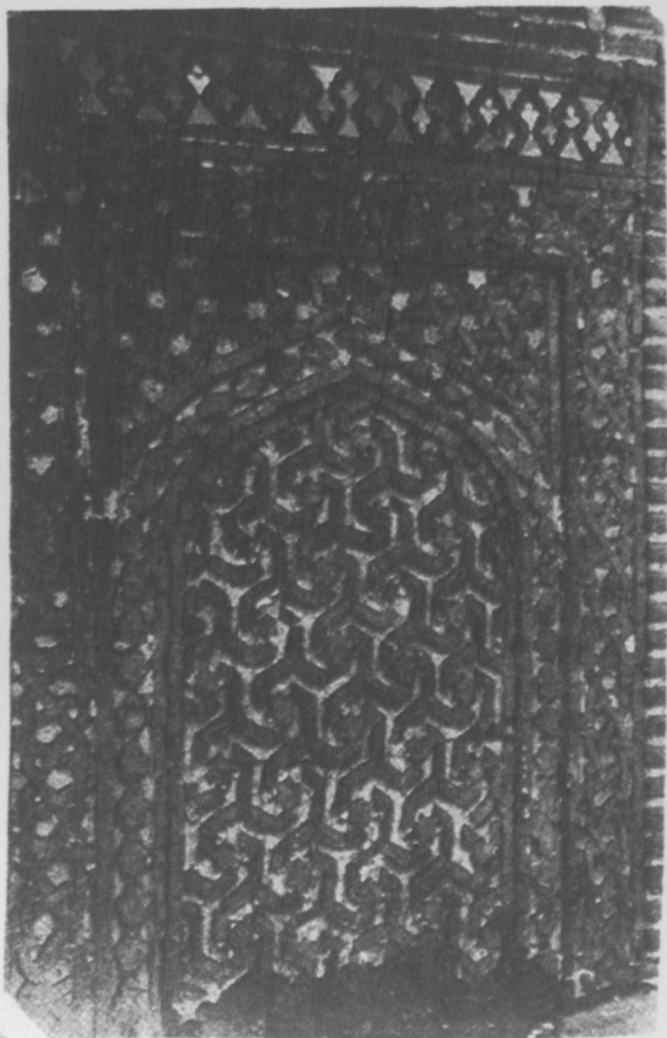

Resim: 50 — Sivas, Çifte Minareli Medrese;
avludan bakış.

Pl: 50 — Sivas, The Çifte Minareli Medrese
view from courtyard.

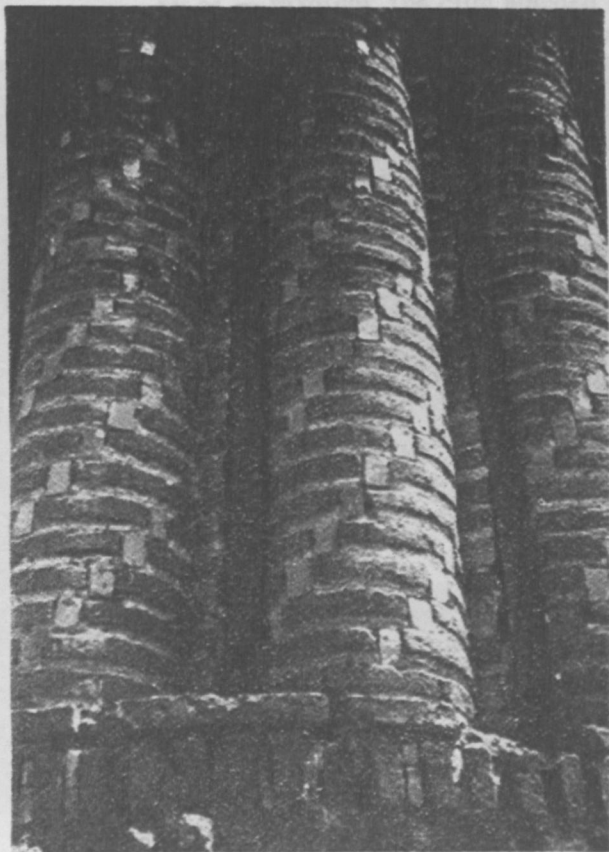

Resim: 51 — Erzurum, Çifte Minareli Medrese
Pl: 51 — Erzurum, The Çifte Minareli Medrese

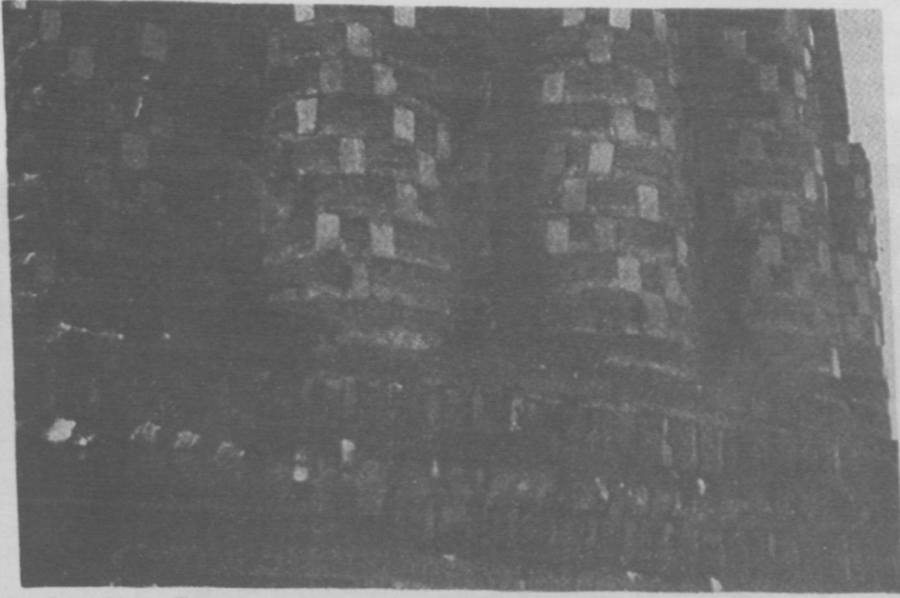
Resim: 52 — Erzurum, Çifte Minareli Medrese;
kaidenin yan yüzü.

Pl: 52 — Erzurum, The Çifte Minareli
side face of the base.

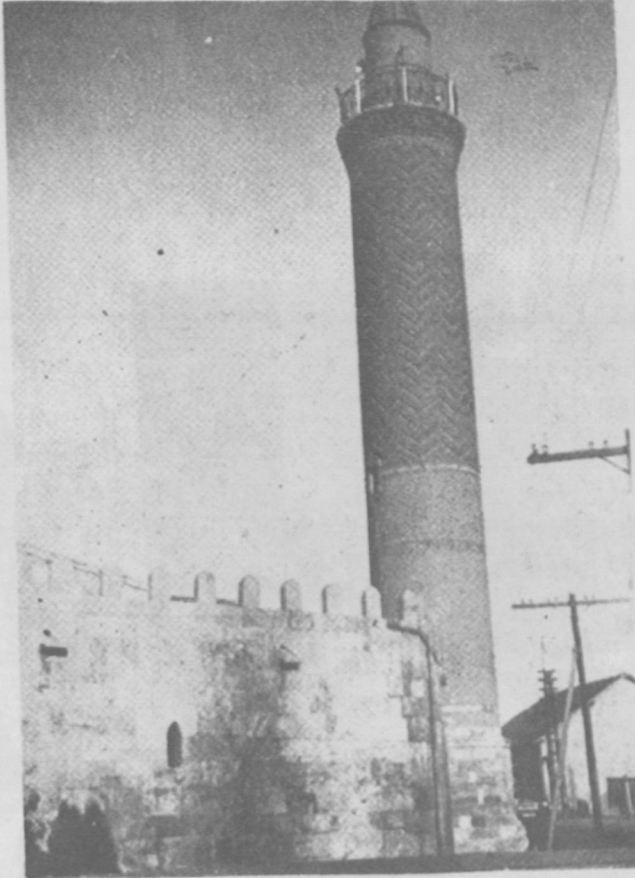

Resim: 53 — Erzurum, Çifte Minareli Medrese;
gövde, kuzey doğudaki minare.

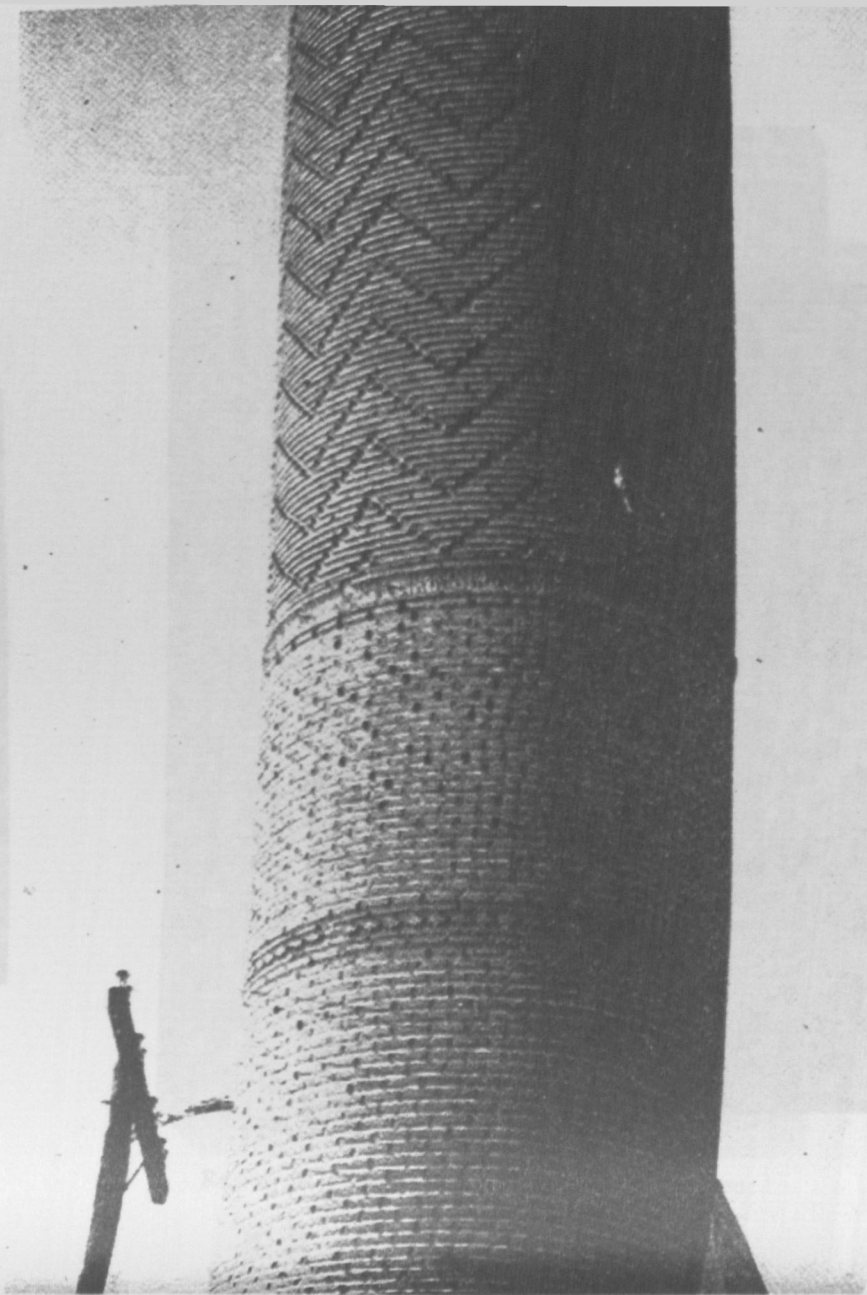
Pl: 53 — Erzurum, The Çifte Minareli Med-
rese; shaft, north east minaret

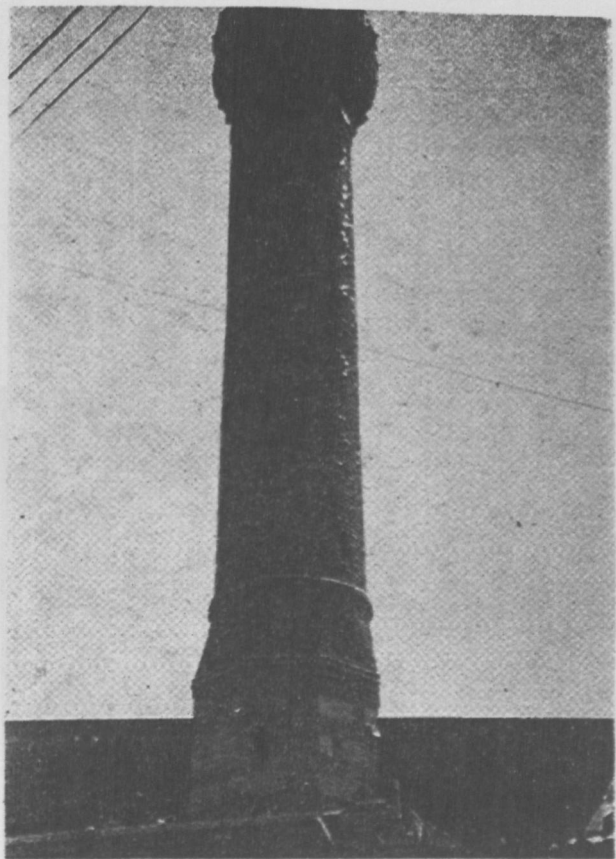
Resim: 54 — Erzurum, Çifte Minareli Medrese; gövde, kuzey batıdaki minare
Pl: 54 — Erzurum, The Çifte Minareli Medrese; shaft, north west minaret.

Resim: 55 — Kırşehir, Cacabey Medresesi.
Pl: 55 — Kırşehir, The Cacabey Medrese.

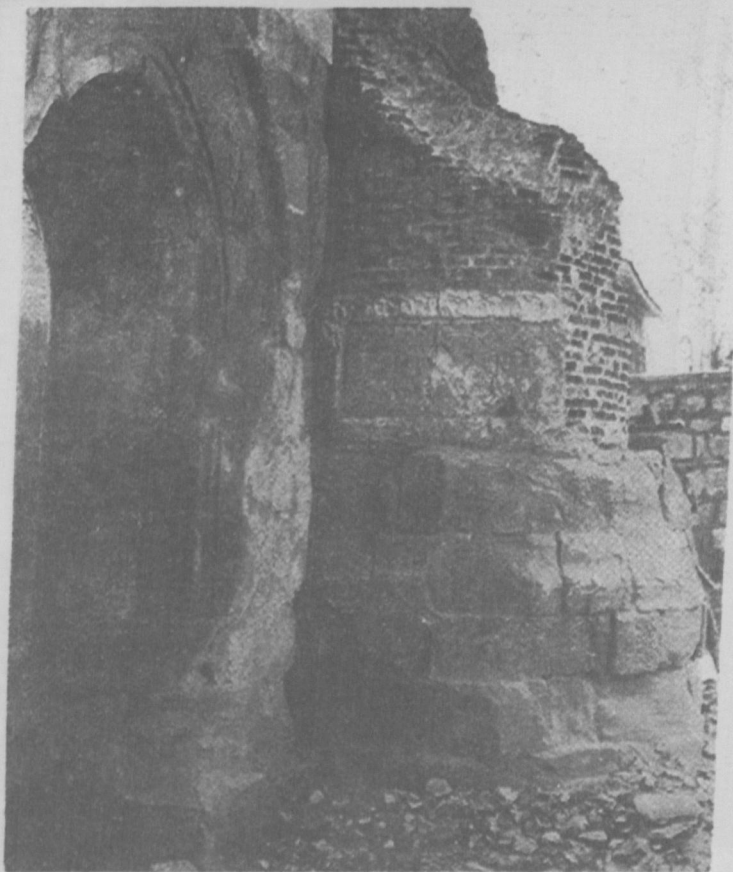
Resim: 56 – Kırşehir, Cacabey Medresesi; gövde.

Resim: 57 — Afyon, Ulu Cami.
Pl: 57 Afyon, Ulu Cami.

Pl: 21 — Kütahya, Ulu Camii, Mihrab
Resim: 21 — Kütahya, Ulu Camii, Mihrab

Pl: 53 — Esmirna, The Çifte Minaretli Medrese: shaft, north east minaret

Resim: 58 — Harput, Arap Baba Mescidi; restorasyondan önce

Pl: 58 — Harput, The Arap Baba Mescid; before restoration.

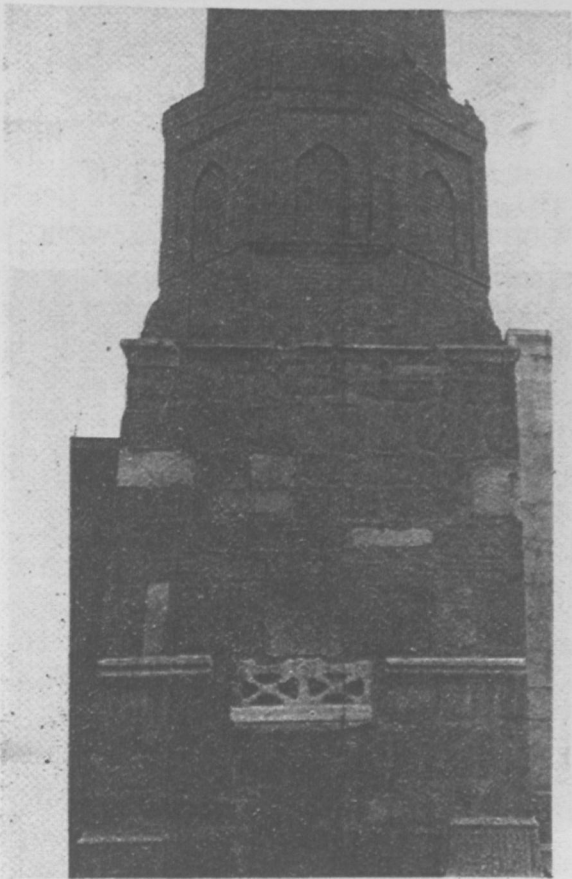

Resim: 59 — Harput, Arap Baba Mescidi; restorasyondan sonra

Pl: 59 — Harput, The Arap Baba Mescid. after restoration.

Resim: 60 – Ankara, Aslanhane Camisi; kuzey görünüş

Resim: 61 — Ankara, Aslanhane Camisi;
kaide ve pabuç.

Pl: 61 — Ankara, The Aslanhane
Cami; base and transition
zone.